
NUORI RIKOSPROSESSISSA - KOULUKOTINUORTEN KOKEMUKSIA

IRA HIETANEN
Maisteritutkielma
Oikeustieteiden tiedekunta
Lapsioikeus
Lapin yliopisto
Syksy 2016

Sisällys

LÄHTEET	III
LYHENTEET	VII
1. Johdanto	1
2. Tutkimusasetelma.....	2
2.1. Tutkimuskohde, -aineisto ja -menetelmät	2
2.2. Tutkimuksen terminologia	5
3. Nuorisirikosoikeus.....	7
3.1. Yleistä	7
3.2. Nuoret rikoslainsäädännössä	8
3.3. Lastensuojelu rikosprosessissa.....	9
3.4. Lapsen oikeudet.....	12
4. Nuoren osallisuus rikosprosessissa	15
4.1. Oikeus tulla kuulluksi ja saada tietoa.....	15
4.1.1. Nuoren kuuleminen rikosprosessissa	17
4.1.2. Nuoren tiedonsaantioikeus rikosprosessissa	18
4.2. Nuoren puhevallan käyttö ja edustaminen	19
4.2.1. Nuoren puhevallan käyttö	19
4.2.2. Nuoren edunvalvonta	20
4.2.3. Lastensuojelun edustus.....	22
4.2.4. Oikeus avustajaan.....	24
4.3. Nuorten kokemuksia osallisuudesta ja johtopäätöksiä	25
5. Vapauteen kohdistuvat pakkokeinot ja voimakeinojen käyttö	31
5.1. Yleistä	31
5.2 Vapauteen kohdistuvat pakkokeinot	32
5.2.1. Kiinniotto	32
5.2.2. Pidättäminen.....	32
5.2.3. Vangitseminen.....	33
5.2.4. Matkustuskielto	34
5.3. Voimakeinojen käyttö	34
5.4. Lapsen oikeudet ja pakkokeinot.....	35
5.5. Nuorten kokemuksia pakkokeinoista ja johtopäätöksiä	38
6. Nuorille määrättävät seuraamukset	40
6.1. Rangaistuksen määräämisestä	40
6.2. Nuorten seuraamukset	41
6.2.1. Puhuttelu.....	43
6.2.2. Syyttämättä jättäminen nuoruusperusteella ja tuomitsematta jättäminen.....	44

6.2.3.	Rikesakko, rangaistusmääräyssakko ja tuomioistuinsakko	46
6.2.4.	Vankeus, valvonta ja yhdyskuntapalvelu	47
6.2.5.	Nuorisorangaistus	49
6.3.	Sovittelu	50
6.4.	Nuorten seuraamukset lastensuojelun ja lapsen oikeuksien näkökulmasta	52
6.5.	Nuorten kokemuksia seuraamuksista ja sovittelusta ja johtopäätöksiä	53
7.	Rikosprosessin kesto	56
7.1.	Rikosprosessin periaatteista	56
7.2.	Lapsen oikeudet ja prosessin kesto	61
7.3.	Nuorten kokemuksia prosessin kestosta ja johtopäätöksiä	62
8.	Johtopäätökset	63

LÄHTEET

KIRJALLISUUS

Hakalehto-Wainio, Suvianna; Nieminen Liisa (toim.): Lapsioikeus murroksessa. Lakimiesliiton kustannus, Viro, 2013.

Hakalehto-Wainio, Suvianna: Oppilaan oikeudet opetustoimessa. Lakimiesliiton kustannus, Hämeenlinna, 2012.

Frände, Dan: Yleinen rikosoikeus. Edita Publishing Oy, Helsinki, 2012.

Godzinsky, Virve-Maria de: Lapsen etu ja osallisuus hallinto-oikeuksien päätöksissä. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki, 2014.

Harrikari, Timo: Lapsi rikoksesta epäiltynä. Lapsirikollisuus poliisien esitutkinta-aineistossa. Kempas, Marjaana (toim.) Vankeinhoidon koulutuskeskuksen julkaisu 7/99, Hakapaino 1999.

Hetemäki, Inka (toim.): Lapsen oikeuksien sopimuksen käsikirja. Unisef Suomi, 2011.

Iivonen, Esa: Mikä on lapsen etu? Mannerheimin lastensuojeluliiton jäsenlehti, Lapsemme 2/2016, s.20-21

Jokela, Antti: Rikosprosessi. Talentum, Helsinki, 2008.

Jokela, Antti: Pääkäsittely, todistelu ja tuomio. Oikeudenkäynti III. Talentum, 2015

Kitinoja, Manu: Koulukoteihin sijoitetut lapset lapsityyppinä, teoksessa Nuoruus ja koulukoti. Jahnukainen, Markku; Pösö Tarja (toim.) Nuorisotutkimusseura, Hakapaino 2004.

Kuula, Tarja; Marttunen, Matti: Laitoksessa rikosten vuoksi: selvitys alaikäisenä vastentahtoisesti huostaan otetuista. Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos, Helsinki, 2008.

Lappi-Seppälä Tapio: Seuraamusjärjestelmän pääpiirteet, teoksessa Rikosoikeus. Lappi-Seppälä Tapio, Hakamies Kaarlo; Koskinen Pekka; Majanen Martti, Melander

Sakari, Nuotio Kimmo, Nuutila Ari-Matti, Ojala Timo, Rautio Ilkka WSOYpro, Helsinki 2008

Linna, Tuula: Prosessioikeuden oppikirja. Talentuma, Helsinki, 2012.

Mahkonen, Sami: Lastensuojelu ja laki. Edita, Helsinki, 2010.

Marttunen, Matti: Nuorisorikosoikeus. Alaikäisten rikosten seuraamukset kriminaalipoliittisesta ja vertailevasta näkökulmasta. Oikeuspoliittisen tutkimuslaitoksen tutkimuksia 236, Helsinki, 2008.

Melander, Sakari: Rikosoikeuden peruskysymyksiä, Helsingin yliopiston oikeustieteellinen tiedekunta, Helsinki, 2015.

Niemi, Johanna: Esitutkinta, teoksessa Prosessioikeus. Frände Dan, Havansi Erkki, Helenius Dan, Koulu Risto, Lappalainen Juha, Lindfors Heidi, Niemi Johanna, Rautio Jaakko, Virolainen Jyrki SanomaPro, Helsinki 2012

Nieminen, Liisa: Perus- ja ihmisoikeudet ja perhe. Talentum, Helsinki, 2013.

Nuotio, Kimmo: Nuorisorikosoikeus? Lakimies 3/2004, s.466-478

Pajulammi, Henna: Lapsi, oikeus ja osallisuus. Talentum, Helsinki, 2014.

Saastamoinen, Kati: Lapsen asema sijaishuollossa – Käsikirja arjen toimintaan. Edita, Helsinki, 2010.

Tapani, Jussi; Tolvanen, Matti: Rikosoikeus. Rangaistuksen määrääminen ja täytäntöönpano. Talentum, 2011.

Tuominen, Mia: Lapsen edunvalvonta esitutkinnan näkökulmasta. Poliisiammattikorkeakoulu, Tampere, 2014.

Virolainen, Jyrki; Pölönen, Pasi: Rikosprosessin osalliset. WSOY, Helsinki, 2004.

Vuorenpää, Mikko: Prosessioikeuden perusteet. Talentum, 2009.

VIRALLISLÄHTEET

Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä. Euroopan neuvoston ministerikomitea hyväksynyt 17. marraskuuta 2010

Hallituksen esitys eduskunnalle rikosoikeuden yleisiä oppeja koskevan lainsäädännön uudistamiseksi. (HE 44/2002 vp)

Hallituksen esitys eduskunnalle lastensuojelulaiksi ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. (HE 252/2006 vp)

Hallituksen esitys eduskunnalle esitutkinta- ja pakkokeinolainsäädännön uudistamiseksi. (HE 222/2010 vp)

Hallituksen esitys eduskunnalle syyteneuvottelua koskevaksi lainsäädännöksi ja syyttämättä jättämistä koskevien säännösten uudistamiseksi. (HE 58/2013 vp)

Hallituksen esitys eduskunnalle yhdyskuntaseuraamusten täytäntöönpanoa koskevaksi lainsäädännöksi. (HE 215/2014 vp)

Valtakunnansyyttäjän yleinen ohje syyttäjille: Seuraamuksen määrääminen huumausaineen käyttörikoksesta. Annettu: 23.10.2006. (VKS:2006:1)

Valtakunnansyyttäjän yleinen ohje syyttäjille: Syyttämättäjättämispäätöksen laatiminen ja sisältö. Annettu 29.1.2007. (VKS:2007:4)

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen yleiskommentti nro 10

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen yleiskommentti nro 14

OIKEUSKÄYTÄNTÖ

AOA 2526/4/02: Alaikäisen kiinniotosta ilmoittaminen sekä läsnäolomahdollisuuden varaaminen huoltajalle ja sosiaalilautakunnan edustajalle kuulustelussa

AOK 1787/1/2013: Nuoria henkilöitä koskevan rikosasian viipyminen

MUUT LÄHTEET

Helander, Merike: Lapsiystävällisen oikeuden toteutumisesta Suomessa.

Lapsiystävällisen oikeuden seminaari 22.9.2016.

Oikeus.fi: Syyttäjän tehtävät. Julkaistu 21.8.2013.

<http://www.oikeus.fi/syyttaja/fi/index/syyttajalaitos/syyttajantehtavat.html>, viitattu 18.7.2016

Oikeus.fi: Oikeusapu. <http://www.oikeus.fi/oikeusapu/fi/index.html>, viitattu 6.8.2016

Oikeus.fi: Rikoksesta epäilty voi saada puolustajan.

<http://www.oikeus.fi/fi/index/esitteet/oikeusapu/rikoksestaepailtyvoisaadapuolustajan.html>, viitattu 6.8.2016

Unicef: Mikä on lapsen oikeuksien sopimus? <https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/mika-on-lapsen-oikeuksien-sopimus/>, viitattu 4.8.2016

Suomen virallinen tilasto (SVT): Syytetyt, tuomitut ja rangaistukset [verkojulkaisu].

ISSN=1798-6680. 2014, 1. Katsaus tuomittujen taustoihin 2014. Helsinki: Tilastokeskus, viitattu 7.8.2016

Saantitapa: http://www.stat.fi/til/syyttr/2014/syyttr_2014_2015-09-30_kat_001_fi.html

Kannen kuva: <http://legalcareerpath.com/juvenile-justice-rehabilitation/>, viitattu 26.9.2016

LYHENTEET

AOA	Apulaisoikeusasiamies
AOK	Apulaisoikeuskansleri
ETL	Esitutkintalaki 805/2011
EhdValvL	Laki ehdollisen vankeuden valvonnasta 634/2010
LSL	Lastensuojelulaki 417/2007
LOS	Lapsen oikeuksien sopimus
NRSeL	Laki nuoren rikoksesta epäillyn tilanteen selvittämisestä 633/2010
OK	Oikeudenkäymiskaari 4/1734
PL	Perustuslaki 731/1999
PKL	Pakkokeinolaki 806/2011
POL	Poliisilaki 872/2011
RiSovL	Laki rikosasioiden ja eräiden riita-asioiden sovittelusta 1015/2005
RL	Rikoslaki 39/1889
ROL	Laki oikeudenkäynnistä rikosasioissa 689/1997
VKL	Vankeuslaki 767/2005
VKS	Valtakunnansyyttäjän määräykset ja ohjeet

1. Johdanto

Suomessa lasten ja nuorten rikolliseen käyttäytymiseen voidaan puuttua joko rikosoikeuden tai lastensuojelun keinoin tai molempia käyttäen. Tekojen tutkinta ja seuraamusten määrääminen ovat rikosoikeuden keskeisimpiä tavoitteita, kun taas lastensuojelu pyrkii tukeen ja auttamiseen sekä siihen, että kaikki toimet perustuvat lapsen etuun.¹ Rikosoikeusjärjestelmään liittyy pakko, kun taas lastensuojelu perustuu yleensä vapaaehtoisuuteen. Nuoren tehdessä rikoksen, poliisi suorittaa esitutkinnan, syyttäjät syyttämisen ja tuomioistuin tuomitsee rangaistuksen, ilman nuoren lupaa tai hyväksyntää. Lastensuojelulle puolestaan tyypillistä on asiakaslähtöisyys, vapaaehtoisuus ja yhteistyö asiakkaan ja sosiaalityöntekijän välillä. Pakon käyttö on kuitenkin mahdollista, jos lapsi on jouduttu ottamaan sosiaaliviranomaisen huostaan.²

Lastensuojelu katsoo tulevaisuuteen. Lastensuojelullisiin toimiin ei tule ryhtyä vain siksi, että rikos on tapahtunut vaan siksi, että asia on edelleen ajankohtainen. Käsillä voi olla esimerkiksi vaara rikollisen toiminnan jatkamisesta. Rikosoikeuden puolella seuraamusharkinnan perustana on tapahtunut rikos. Teon vakavuus määrittää rajat, joiden puitteissa tarkoituksenmukaisuusharkinta voidaan tehdä.³

”Koulu ei oikein sujunut, oli ylimääräistä häseltämistä ja sähläämistä alkoholin ja muiden päihteiden kanssa. Koulusta tuli yheltä opettajalta varastettua rahaa ja sit jäin kiinni siitä. Siitä tuli sit sossuilmoitus. Kouluun toin viinaa ja jäin niistäkin välillä kiinni. Niistäkin tuli sit lisää sossuilmoituksia.” (H3)

Mul oli alkoholin kanssa vähän ongelmii ja sen mukana tuli sit rikokset. Lähti polkupyörävarkauksista ja päätyi sit isompiin; pahoinpitelyitä, törkeitä ryöstöjä ja tällasii.” (H1)

Lastensuojelun merkitys erityisesti alaikäisten lainrikkojen kohdalla on huomattava. Nuoren syyllistyminen rikollisiin tekoihin nähdään vakavana merkinä lastensuojelun tarpeesta eli erityisen suojelun tarpeesta.⁴ Lastensuojelulain mukaan lapsi voidaan ottaa huostaan ja hänelle voidaan järjestää sijaishuolto, jos lapsi vaarantaa terveyttään tai

¹ Kuula, Marttunen 2009, s. 1 ja Marttunen 2008, s. 357, 365

² Marttunen 2008, s. 366

³ Marttunen 2008, s. 366-367

⁴ Kuula, Marttunen 2009, s. 2

kehitystään tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon (LSL 40 §). Kuten edellä olevat lainaukset osoittavat, rikollisen käyttäytymiseen voi liittyä ongelmia koulussa, päihteitä ja esimerkiksi vanhempien kyvyttömyyttä asettaa rajoja.⁵ Huostaanotetut nuoret ovat kaikkein heikoimmassa asemassa olevia nuoria. Moniongelmaisuus nuorten elämäntilanteessa näkyy nuoren omassa käyttäytymisessä, esimerkiksi rikollisena käyttäytymisenä.⁶ Nuorten lainrikkojien kohdalla vallitseva ajatus on, että seuraamusten tulee olla kasvattavia ja seuraamusta määrättäessä huomio tulee kiinnittää nuoren kehitykseen ja siihen, että nuori saadaan liitettyä osaksi yhteiskuntaa.⁷

Rikoksesta epäiltyjen alaikäisten määrä on vähentynyt viime vuosien aikana Suomessa. Vuonna 2011 rikoksesta epäiltyjen 15-17-vuotiaiden määrä oli 46.407 kun taas vuonna 2015 28.961. Tänä vuonna, tammi – kesäkuun välisenä aika rikoksesta on ollut epäiltynä 12.578 15-17 -vuotiasta nuorta, mikä on vajaa 1.000 vähemmän kuin vuosi sitten.⁸

Rikoksesta epäilty on rikosprosessin keskeisimpiä henkilöitä, jonka aseman järjestäminen on yksi tärkeimmistä ja vaikeimmista kysymyksistä rikosprosessioikeudessa. Syytetyn oikeudet ja intressi saada rikosvastuu toteutetuksi törmäävät helposti toisiinsa ja rajoittavat luonnollisesti syytetyn oikeuksia.⁹ Ihmisoikeussopimuksissa on taattu syytetyille tietyt vähimmäisoikeudet ja kun rikoksesta epäillään alaikäistä, viranomaiseen kohdistuu erityisiä velvoitteita. Myöskään nuoren rikoksesta epäillyn oikeusturvaa ei saa unohtaa.¹⁰

2. Tutkimusasetelma

2.1. Tutkimuskohde, -aineisto ja -menetelmät

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen tavoitteena on luoda lapsiystävällinen maailma ja yhteiskunta.¹¹ Sopimus on muuttanut laajalti tapaa ajatella ja nähdä lapset osana yhteiskuntaa ja suhteessa muihin ihmisiin. Lapset nähdään tänä päivänä oikeuksien haltijoina, yksilöinä, joille kuuluvat samat oikeudet kuin kenelle tahansa muullekin.

⁵ Kitinoja 2004, s. 113

⁶ Kuula, Marttunen 2009, s. 2, 9

⁷ Nuotio 2004, s. 474

⁸ Tilasto poliisin tulostietojärjestelmä

⁹ Pölönen 2004, s. 347

¹⁰ Pölönen 2004, s. 347

¹¹ Hetemäki 2011, s. 6

Sopimuksen myötä lasten oikeudet tunnetaan paremmin ja ne pyritään huomioimaan lasta koskevassa päätöksenteossa.¹²

Lapsioikeus on melko uusi oikeudenala ja tutkimusta alalta on vasta vähän. Kiinnostukseni lasten oikeuksiin on herännyt jo peruskouluikäisenä, kun osallistuin koulukiusaamista ehkäisevään työhön sekä toimiessani nuorisovaltuustossa ja oppilaskunnan hallituksessa. Olen myös työssäni ollut luomassa nuorten vaikuttamis- ja osallistumismahdollisuuksia. Lasta ja nuorta koskevat asiat ovat olleet siis aina lähellä sydäntäni. Kiinnostukseni rikos- ja prosessioikeutta kohtaan on vahvistunut työkokemuksen ja opintojen myötä. Halusin maisteritutkielmassa yhdistää kaikki kiinnostukseni kohteet: lapset, rikosoikeuden ja prosessioikeuden.

Käsittelen maisteritutkielmassani nuoren asemaa ja oikeuksia rikosprosessissa, nuoren ollessa rikoksenteijän asemassa. Olen selvittänyt koulukotiin sijoitettujen nuorten kokemuksia rikosprosessissa, ja näitä kokemuksia nostan tutkimuksessani esiin. Valitettavasti koko järjestelmän systemaattinen tutkimus ei ole mahdollista maisteritutkielman rajoissa. Nostan esiin sellaisia teemoja, jotka nousivat esiin keskusteluissa nuorten kanssa. Olen rajannut tutkimukseni koskemaan sellaisia rikosoikeudellisessa vastuussa olevia nuoria, jotka eivät kuitenkaan ole täysi-ikäisiä. Tutkimuskysymykseni ovat: Mikä on nuoren rikoksenteijän asema rikosprosessissa, ja mitä oikeuksia nuorella rikoksenteijällä on?

Tutkimukseni on laadullinen. Olen kerännyt tutkimusaineistoa haastatteluilla. Toisaalta tutkimukseni metodina on myös perinteinen ongelmakeskeinen lainoppi. Luokittelen ja jäsenän rikosoikeudellista ja lapsioikeudellista normistoa haastattelemieni nuorten näkökulmasta. Haastatteluaineisto on havaintomateriaalia, jota peilaan voimassa olevaan normistoon.

Tutkimuksen haastatteluaineiston keräsin haastattelemalla neljää valtion koulukotiin sijoitettua nuorta, joilla oli ollut rikostaustaa. Haastattelun tarkoituksena oli selvittää nuorten kokemuksia rikosprosessista. Olin tutkimukseni alussa yhteydessä Nummelassa sijaitsevaan Vuorelan koulukotiin. Tapasin Vuorelassa koulukodin henkilökuntaa, ja kerroin heille tutkimuksestani. Haastattelun toteuttaminen Vuorelassa ei kuitenkaan onnistunut, koska nuoria ei löytynyt haastateltaviksi. Nuoria oli karkuteillä, osaa oltiin siirtämässä muualle ja huoltajat eivät antaneet suostumusta haastattelulle.

¹² Nieminen 2013, s. 305

Vuorelasta suositeltiin yhteydenottamista Oulun lähellä Limingassa sijaitsevaan koulukotiin, Limingan koulutuskeskukseen. Limingassa koulukodin henkilökunta selvitti mahdollisia haastateltavia. Kriteerinä oli, että nuori on vähintään 15-vuotta ja rikosprosessissa rikoksesta epäillyn roolissa. Lähetin Liminkaan kirjeen, jossa kerroin itsestäni ja tutkimuksestani. Kirjeen avulla koulukodin henkilökunta etsi nuoria, jotka olisivat kiinnostuneita osallistumaan haastatteluun. Haastatteluun löytyi viisi nuorta, joista yksi oli haastattelupäivänä oikeudenkäynnissä, eikä hänen haastattelunsa siten onnistunutkaan. Koska kaikki haastateltavat olivat alaikäisiä, huoltajilta pyydettiin kirjallinen suostumus.

Matkustin Espoosta Liminkaan tekemään haastattelut. Minulle oli varattu viihtyisä ja rauhallinen huone haastatteluja varten. Kävin hakemassa haastateltavat yksi kerrallaan koulukodin henkilökunnan avustuksella oppitunneilta. Haastattelun aluksi kerroin itsestäni, tutkimuksestani sekä siitä, miten haastattelu etenee. Pyysin myös lupaa äänittää haastattelun. Neljästä nuoresta yksi ei halunnut haastattelua nauhoitettavaksi.

Haastattelun teemana oli nuoren asema rikosprosessissa. Haastattelu eteni etukäteen miettimieni teemojen ja kysymysten avulla. Teema ja kysymykset olivat kaikissa haastatteluissa samat, joskin järjestys vaihteli. Haastattelu eteni yksilöllisesti nuoren ehdoilla. Nuoret nostivat haastattelun aikana esiin myös heitä itseään mietityttäneitä kysymyksiä rikosprosessiin liittyen.

Haastattelijana pyrin luomaan turvallisen ja luottamuksellisen ilmapiirin, jossa haastateltava aidosti pystyisi kertomaan kokemuksistaan. Uskon, että onnistuin tässä hyvin, sillä nuoret vastasivat kysymyksiin laajasti ja nostivat myös itse esiin aiheeseen liittyviä seikkoja. Luottamuksen saavuttamisesta kertonee myös se, että osa nuorista kertoi myös avoimesti hyvin henkilökohtaisia asioita, jotka eivät suoranaisesti edes liittyneet haastattelun teemaan.

Yhteistä haastateltaville oli se, että he kaikki olivat olleet lastensuojelun asiakkaita ja sijoitettuna toiseen koulukotiin tai muuhun sijaishuoltopaikkaan jo ennen koulukotiin siirtymistä. Lastensuojelun asiakkuus oli alkanut erilaisista syistä, joista rikollinen käyttäytyminen yksissään ei ollut kenenkään kohdalla huostaanoton ja kodin ulkopuolelle sijoittamisen syy. Yksi haastateltavista oli 15-vuotias, yksi 16-vuotias ja kaksi 17-vuotiasta. Kaikki haastateltavat olivat samaa sukupuolta. Kaikkia epäiltiin sillä hetkellä yhdestä tai useammasta rikoksesta. Osalle kyseessä oli ensimmäinen rikosepäily ja osalla taas oli aikaisempaa taustaa ja siten enemmän kokemusta rikosprosessista. Osa tehdyistä

tai epäilyistä rikoksista oli tehty ennen kodin ulkopuolelle sijoittamista ja osa sijoituksen jälkeen koulukodin lomien yhteydessä tai sieltä käsin.

Nuorten kanssa käydyissä keskusteluissa nousi esiin erityisesti neljä isompaa teemaa. Näitä teemoja tulen käsittelemään työssäni.

Ensinnäkin haastatteluissa nousi esiin nuorten osallisuuteen liittyviä kysymyksiä: miten nuoren osallistuminen on toteutettu, kuka käyttää nuoren puhevaltaa, keitä kuulusteluissa ja oikeudenkäynnissä on läsnä. Nostan luvussa 4. Nuoren osallisuus rikosprosessissa esiin nimenomaan nuoren osallisuuteen liittyviä kysymyksiä.

Toinen haastatteluissa esiinnoussut aihe oli vapauten kohdistuvat pakkokeinot ja poliisin käyttämät voimakeinot. Tämä on teemana luvussa 5. Vapauten kohdistuvat pakkokeinot ja voimakeinojen käyttö. Kolmanneksi teemaksi nostan nuorille määrättävät seuraamukset, joita käsittelen luvussa 6. Nuorille määrättävät seuraamukset. Vaikka sovittelu ei olekaan nuorelle määrättävä seuraamus, käsittelen nuorten mahdollisuutta sovitteluun luvun 6 yhteydessä.

Haastattelun eri vaiheissa, suoraan ja epäsuoraan nousi esiin myös prosessin periaatteisiin liittyviä kysymyksiä. Luvussa 7. Rikosprosessin kesto, käsittelen ensin lyhyesti rikosprosessia ohjaavia periaatteita, minkä jälkeen käsittelen prosessin kestosta. Periaatteiden läpikäynti on tärkeää, koska koko rikosprosessi rakentuu niiden varaan. Prosessin kestoa voi olla vaikea hahmottaa, jos prosessin muut periaatteet jätetään esittelemättä.

Kerron jokaisen luvun lopussa nuorten kokemuksia teemaan liittyen.

2.2. Tutkimuksen terminologia

Rikoslain mukaan rangaistusvastuun edellytyksenä on, että tekijä on tekohetkellä viisitoista vuotta ja on syyntakeinen (RL 3:4.1). Suomessa rikosoikeudellinen vastuukäräjä on siis 15 vuotta. Tätä nuorempia ei voida tuomita rikosoikeudelliseen rangaistukseen, joskin muut seuraamukset ovat mahdollisia. Alle 15-vuotiaseen voidaan kohdistaa lastensuojelullisia toimia ja hänet voidaan tuomita vahingonkorvausvastuuseen.¹³

¹³ Lappi-Seppälä 2008, s. 129–130; Melander 2015, s. 108

Lapsen ja nuoren käsite on tutkimukseni kannalta olennainen. Lapsi ja nuori voidaan ymmärtää toistensa synonyymeina tai osittain päällekkäisinä. Alle 15-vuotiaita kutsutaan rikosoikeuden piirissä lapsiksi, kun taas lastensuojelulaissa ja lapsen oikeuksien sopimuksessa lapseksi määritellään jokainen alle 18-vuotias¹⁴. Nuorilla rikosentekijöillä tarkoitetaan 15–21-vuotiaita ja 15–17-vuotiaita nimitetään termillä nuoret henkilöt.¹⁵ Lastensuojelulain mukaan nuori puolestaan on 18–20-vuotias¹⁶. Laissa nuoren rikoksesta epäillyn tilanteen selvittämisestä nuorella rikoksesta epäilyllä tarkoitetaan henkilöä, jonka epäillään syyllistyneen rikokseen 15-20-vuotiaana. (NRSeL 2 §) Nuorisolain mukaan nuoriksi kutsutaan kaikkia alle 29-vuotiata. (NuorisoL 2 §)

Tarkastelen tutkimuksessani 15-17-vuotiaita rikoksesta epäiltyjä nuoria. Edellä mainittu terminologia on osittain päällekkäistä ja epä johdonmukaista, minkä takia en halua noudattaa tutkielmassani edellä olevan mukaista terminologiaa. Tarkastelen työssäni lapsen oikeuksien sopimusta ja lastensuojelulakia, minkä takia en voi välttyä ”lapsi” termiltä. Haastatelluissa oli kuitenkin 15-vuotiaita nuoria, minkä takia käytän myös termiä ”nuori”. Käytän siis maisteritutkielmassani termiä nuori ja lapsi toistensa synonyymeina.

Esitutkinnassa keskeistä on selvittää asianosaisten asema. Alkuvaiheessa esitutkintaa ei välttämättä ole henkilöä, johon tutkinnan voisi kohdistaa. Kun esitutkinta etenee ja jonkun epäillään syyllistyneen rikokseen, puhutaan rikoksesta epäilystä. Rikoksesta epäilty on prosessin asianosainen ja hänelle on turvattu tiettyjä oikeuksia laissa. Epäilty tulee erottaa syytetystä. Rikoksesta epäilystä tulee rikoksesta syytetty, kun häntä vastaan nostetaan syyte, eli häntä vastaan kohdistetaan rangaistusvaatimus oikeudenkäynnissä. Henkilöä, jota on syytetty rikoksesta, on siten aina myös rikoksesta epäilty. Rikoksesta syytettyä voidaan myös kutsua vastaajaksi.¹⁷ Langettavan tuomion jälkeen henkilöä kutsutaan tuomitukseksi.¹⁸

¹⁴ Lastensuojelulaki 6 §, Lasten oikeuksien sopimus art. 1

¹⁵ Marttunen 2008, s. 151

¹⁶ Lastensuojelulaki 6 §

¹⁷ Pölönen 2004, s. 255,258

¹⁸ Jokela 2008, s. 76

3. Nuorisorikosoikeus

3.1. Yleistä

Suomessa lapsi- ja nuorisorikollisten käsittelyä koskeva normisto löytyy rikos- ja sosiaaioikeuden piiristä. Viranomaisten työnjako on seuraava: Rikoksen käsittelystä vastaavat rikosprosessin mukaisesti poliisit, syyttäjät, tuomioistuimet, kriminaalihuolto ja vankeinhoito. Lastensuojelun puolella toimijoina ovat kunnan sosiaalilautakunnat, sosiaalityöntekijät, seurakunnat ja vapaaehtoisjärjestöt. Lastensuojelu ja rikosoikeus ovat erilliset, rinnakkaiset järjestelmät, joista kummallakin on omat, selkeästi määritellyt tehtävät.¹⁹

Rikos- ja lastensuojeluprosessin tavoitteet poikkeavat toisistaan. Rikosprosessi vastaa syyllisyyskysymykseen ja lastensuojeluprosessi pyrkii varmistamaan, että lapsella on turvallinen kasvu- ja kehitysympäristö. Lastensuojeluprosessia ohjaa lapsen edun periaate, jonka tulisi olla myös rikosprosessissa johtava periaate.²⁰

Suomessa ei ole erillistä nuoriso-oikeusjärjestelmää. Nuoria koskeva erityissääntely on sijoitettu rikoslainsäädäntöön. Kansainvälisesti verrattuna nuorten erityiskohtelu Suomessa on varsin vaatimatonta. Muun muassa Saksassa ja Englannissa toimii nuorisotuomioistuimet, joiden käytössä on kaksinkertainen määrä seuraamusvaihtoehtoja.²¹

Marttunen käyttää väitöskirjassaan termiä nuorisorikosoikeus. Hän katsoo, että lasten ja nuorten rikosten käsittelyä koskevat säännökset ja käytännöt muodostavat nuorisorikosoikeuden. Nuorisorikosoikeus on siis rikosoikeudesta ja lastensuojelusta muodostuva kokonaisuus.²² Kansainvälisesti tarkasteltuna nuorisorikosoikeus tarkoittaa nuorisotuomioistuinta ja siihen liittyvää sääntelyä ja käytäntöjä. Marttunen kuitenkin katsoo, että nuorisorikos-oikeus termin käyttö Suomessa on perusteltua. Termi korostaa nuorten rikosoikeudellista erityisasemaa.²³

¹⁹ Marttunen 2008, s. 3,4,10

²⁰ Tuominen 2014, s. 32-33

²¹ Marttunen 2008, s. 1, 11

²² Nuotio 2004, s. 466

²³ Marttunen 2008, s. 10,

3.2. Nuoret rikoslainsäädännössä

Nuorten rikosoikeudellisen vastuun tulee poiketa siitä, mitä se aikuisten kohdalla merkitsee, on ajatus, joka on peräisin jo 1800-luvulta.²⁴ Lasten ja nuorten erityiskohtelua rikoslainsäädännössä voidaan perustella ensinäkin sillä, että oikeustajumme sallii lapsilta ja nuorilta virheitä. Nuorten tekemät rikokset voidaan nähdä johtuvan hetken mielijohteesta tai kypsymättömyydestä, minkä takia niihin puututaankin lievemmin. Kehittyneissä valtioissa käytäntö on, ettei lasta rangaista. Lapsen oikeuksien sopimuksen, jota voidaan kutsua myös lasten ihmisoikeussopimukseksi, mukaan sopimusvaltioiden tulee säätää vähimmäisikä rikosoikeudellisen vastuun alkamiselle ja ryhtyä muihin kuin oikeudellisiin toimenpiteisiin rikoslakia rikkoneiden lasten kohdalla. Ihmisoikeuksia ja oikeusturvaa tulee kunnioittaa täydellisesti. Toiseksi lasten ja nuorten rikollisuus nähdään lyhytaikaisena, normaaliin kehitykseen kuuluvana rajojen etsimisenä. Lapset ja nuoret ovat myös aikuisia vastaanottavampia: heitä on helpompi kasvattaa ja ohjata sekä vaikuttaa asenteisiin ja käyttäytymiseen.²⁵ Lapsen persoona on nähty myös kehittymättömänä vastustaa erilaisia ärsykyksiä ja siten osoittanut kykenemättömyyttä harkita tekojen seurauksia.²⁶

Kuten edellä on todettu Suomessa ei ole nuorille erillistä järjestelmää, vaan nuoria koskevaa erityissääntelyä on ripotellusti lainsäädännössä. Järjestelmän yhtenäisyyden takia tuomioistuimet eivät ole erikoistuneet nuorten rikoksiin, eikä rikosprosessista vastaavilla tahoilla ole yleensä erityiskoulutusta nuorten kanssa toimimiseen.²⁷

Nuorten seuraamukset määrätään lähestulkoon samanlaisessa menettelyssä kuin täysi-ikäistenkin. Kirjallinen menettely ei kuitenkaan ole mahdollinen alle 18-vuotiaiden kohdalla. Nuorten kohdalla suullisella käsittelyllä pyritään ehkäisemään rikosten uusiminen, sekä nähdään kasvatuksellinen merkitys. Rangaistukset ovat riippuvaisia tehdyn rikoksen vakavuudesta ja niiden määrääminen perustuu suhteellisuusperiaatteelle. Suhteellisuusperiaatteen mukaan rangaistus on mitattava niin, että se on oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen, teon vaikuttamiin sekä rikoksesta ilmenevään muuhun tekijän syyllisyyteen (RL 6:4). Nuorten kohdalla pohdittavaksi tulee paitsi moitittavuus, myös tarkoituksenmukaisuus. Nuoren

²⁴ Nuotio 2004, s. 466

²⁵ Harrikari 1999, s. 31–33

²⁶ Nuotio 2004, s. 466

²⁷ Marttunen 2008, s. 11–12

seuraamuksen tulee olla tarkoituksenmukainen tämän elämäntilanteen kannalta. Suhteellisuusperiaatetta nuorten kohdalla sovelletaan siis siten, että nuorille voidaan tuomita lievempiä rangaistuksia aikuisiin nähden.²⁸

Lievempää kohtelua voidaan perustella myös muulla tavoin. Nuoren tekemä rikos voidaan enemminkin nähdä johtuvan ajattelemattomuudesta, kypsyttömyydestä tai rajojen kokeilusta, kuin harkitusta ja tietoisesta lain rikkomisesta. Nuorelle halutaan antaa mahdollisuus tehdä virheitä ja oppia niistä. Nuorten käytöshäiriöt katsotaan kehitykseen kuuluvaksi vaiheeksi, jotka katoavat itsestään. Nuorten rikolliseen käyttäytymiseen ei välttämättä aina tarvitse puuttua rikosoikeudellisia keinoja käyttäen. Laitosrangaistus myös enemmän haittaa kuin hyötyä. On tärkeää, että nuori pysyy osana yhteiskuntaa ja tarjolla on normaalit mahdollisuudet niin sosiaaliseen, koulutukselliseen, kuin ammatilliseenkin kehitykseen.²⁹

3.3. Lastensuojelu rikosprosessissa

Lastensuojelun tavoitteena on turvata kaikille lapsille oikeus turvalliseen kasvuympäristöön, tasapainoiseen ja monipuoliseen kehitykseen sekä erityiseen suojeluun (LSL 1 §). Vastuu lapsen hyvinvoinnista on ensisijaisesti lapsen vanhemmilla ja muilla huoltajilla. (LSL 2 §) Lastensuojelu edistää lapsen suotuisaa kehitystä ja hyvinvointia sekä tukee lapsen vanhempia, huoltajia tai muita lapsen hoidosta ja kasvatuksesta vastaavia henkilöitä lapsen kasvatuksessa ja huolenpidossa. Lapsen ja perheen ongelmien ehkäisy ja varhainen puuttuminen ovat keskeisiä lastensuojelun tehtäviä. (LSL 4 §)

Lastensuojelu osallistuu rikosprosessiin usealla eri tavalla, kun kyseessä on nuori lainrikkoja. Voisikin sanoa, että lastensuojelun yksi tehtävänä on muun muassa huolehtia lapsi- ja nuorisorikollisista. Lastensuojelulain 25 §:ssä luetelluilla henkilöillä on velvollisuus tehdä ilmoitus kunnan sosiaalihuollosta vastaavalle toimielimelle, jos he tietävät lapsesta, jonka tilanne edellyttää lastensuojeluntarpeen selvittämistä. (LSL 25 §) Esimerkiksi poliisilla on velvollisuus aina ilmoittaa nuoren rikoksesta

²⁸ Marttunen 2008, s. 152, 222

²⁹ Lappi-Seppälä 2008, s. 129

lastensuojeluviranomaiselle. Lastensuojeluviranomainen päättää puolestaan harkintansa mukaan tarvittavista toimenpiteistä.³⁰

Lastensuojelu on läsnä myös esitutkinnassa, seuraamusselvityksen laatimisessa ja rikoksen tuomioistuinkäsittelyssä. Lastensuojelun tehtävänä saattaa olla myös ehdolliseen vankeuteen liittyvä valvonta.³¹ Lastensuojelun toimin voidaan myös puuttua rikolliseen käyttäytymiseen ja ennalta ehkäistä rikoksia. Äärimmäisenä keinona on nuoren huostaan otto ja sijoittaminen kodin ulkopuolelle.³²

Lastensuojelulain mukaan avohuollon tukitoimiin tulee ryhtyä silloin, kun lapsen kasvuolot vaarantuvat tai eivät turvaa lapsen tai nuoren terveyttä tai kehitystä, taikka jos lapsi tai nuori käyttäytymisellään vaarantaa terveyttään tai kehitystään (LSL 34 §). Ilmauksella ”*käyttäytymisellään vaarantaa*” tarkoitetaan rikollista toimintaa.³³ Huostaanotto ja sijaishuollon järjestäminen on äärimmäinen ja raskain lastensuojelulain toimenpide. Mikäli avohuollon toimet ovat riittämättömät ja lapsen etu niin edellyttää, voi huostaanotto ja sijaishuollon järjestäminen tulla kyseeseen. Huostaanottoon voidaan ryhtyä, jos 1) puutteet lapsen huolenpidossa tai muut kasvuolosuhteet uhkaavat vakavasti vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä; tai 2) lapsi vaarantaa vakavasti terveyttään tai kehitystään käyttämällä päihteitä, tekemällä muun kuin vähäisenä pidettävän rikollisen teon tai muulla niihin rinnastettavalla käyttäytymisellään (LSL 40 §).³⁴ Muu kuin vähäisenä pidettävä rikollinen teko ”*tarkoittaa rikoksia, joista voi seurata ankarampi rangaistus kuin sakkoa tai kuusi kuukautta vankeutta*”. Vähäisenä voidaan pitää kuitenkin tekoa, josta rangaistus on kuusi kuukautta tai enemmän, mutta tekoon ei liity muuta kuin *vähäiseksi katsottavaa epäasiallisuutta tai moitittavuutta*. Huostaanotto peruste voi kuitenkin olla käsillä, mikäli tällainen käytös toistuu tai jatkuu pitkään. Kun harkitaan rikosperusteista huostaanottoa, huostaanoton tulee perustua rikosoikeudelliseen moitittavuuteen ja lastensuojelun tarpeeseen.³⁵

Rikosperusteisen huostaanoton kohdalla herää kysymys näytön riittävydestä. Rikosprosessin erivaiheet kestävät kuukausia ja mikäli sinä aika huostaanotto ei ole mahdollista, saattaa odottelusta muodostua todellinen uhka nuoren kehitykselle. ”*Voiko*

³⁰ Marttunen 2008, s. 177

³¹ Marttunen 2008, s. 226

³² Kuula ja Marttunen 2009, s. 23

³³ Kuula ja Marttunen 2009, s. 2

³⁴ Marttunen 2008, s. 177

³⁵ Kuula ja Marttunen 2008, s. 15-16

rikosepäily ja hyvin suoritettu esitutkinta muodostaa huostaanoton perusteen”, pohtivat Kuula ja Marttunen selvityksessään alaikäisenä vastentahtoisesti huostaan otetuista. Rikoskierre edellyttää pikaista väliintuloa, minkä takia huostaanotto tässä tapauksessa pitää olla mahdollista. Jokaisen nuoren tilanne tulee arvioida yksilöllisesti nuoren elämäntilanne huomioiden.³⁶

Huostaan otetulle lapselle tai nuorelle tulee aina järjestää sijaishuolto. Tämä tarkoittaa lapsen tai nuoren hoidon ja kasvatuksen järjestämistä kodin ulkopuolella. Sijaishuolto voidaan järjestää joko perhehoidossa tai laitoshoidossa lastenkodissa, nuorisokodissa, koulukodissa tai muussa vastaavassa.³⁷ Myös lapsen oikeuksien sopimus velvoittaa sopimusvaltioita takamaan *”lapselle, joka on tilapäisesti tai pysyvästi vailla perheen turvaa tai jonka edun mukaista ei ole antaa hänen pysyä perhepiirissä, on oikeus valtion antamaan erityiseen suojeluun ja tukeen*”. (LOS 20 artikla 1 kohta) Rikoslakia rikkovien nuorten kohdalla tällainen hoito on yleensä sijoitus sopivaan lastensuojelulaitokseen.³⁸

Lastensuojelulakiin otettiin vuonna 2006 säännökset *erityisestä huolenpidosta*. Nuoren ajaututtua rikoskierteeseen on mahdollista ryhtyä erityisen huolenpidon toimiin rikoskierteen katkaisemiseksi. Erityisellä huolenpidolla tarkoitetaan suljettua hoitoa, jonka tavoitteena on saada nuori lopettamaan itseään vahingoittava käyttäytyminen ja mahdollistaa nuorelle annettava kokonaisvaltainen huolenpito. (LSL 72.1 §) Tämä on sekä lapsen yksityisen edun, että myös yleinen edun mukaista, koska erityisen huolenpidon avulla pystytään pysäyttämään tehokkaasti nuoren rikoskierre ja toisaalta saadaan aikaan merkittäviä säästöjä.³⁹ Hallituksen esityksen mukaan *”erityisellä huolenpidolla tulee pyrkiä lapsen kokonaisvaltaiseen hoitamiseen ottaen huomioon lapsen psyykkisen hoidon tarve. Siten erityinen huolenpito ei saa olla säilyttävää tai rangaistusluonteista*”.⁴⁰

Ihmisoikeuksien näkökulmasta huostaanotolla puututaan jokaiselle turvattuun perhe-elämän suojaan, minkä takia perusteet puuttumiselle tulee olla hyväksyttävät. Huostaanottoa koskevan menettelyn on täytettävä oikeusturvaan koskevat vaatimukset. Tahdonvastainen huostaanotto katsotaan vapaudenriistoksi, minkä takia päätöksenteko tapahtuu tuomioistuimessa. Lastensuojelulain mukaan huostaanotto asian ratkaisee

³⁶ Kuula ja Marttunen 2008, s. 16

³⁷ Lappi-Seppälä 2008, s. 130

³⁸ Mahkonen 2010, s. 87–88

³⁹ Kuula ja Marttunen 2008, s. 18

⁴⁰ HE 225/2004 vp, s. 106

hallinto-oikeus, jos lapsen huoltaja tai 12 vuotta täyttänyt lapsi vastustaa huostaanottoa tai siihen liittyvää sijaishuoltoon sijoittamista (LSL 43.2 §).⁴¹ Suurin osa huostaanotoista perustuu kuitenkin suostumukseen ja yhteisymmärrykseen, jolloin päätöksen tekee kunnan johtava sosiaalityöntekijä lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän valmisteltua asian.⁴²

3.4. Lapsen oikeudet

Lapsi on itsenäinen oikeuksien haltija, jolle kuuluvat lähtökohtaisesti samat oikeudet kuin aikuisellekin. Lapsi tarvitsee kuitenkin erityistä suojelua, josta vastuu on vanhemmilla ja tietyissä tilanteissa myös valtiolla.⁴³ YK:n yleissopimus lapsen oikeuksista on erityinen lapsia koskeva kansainvälinen ihmisoikeussopimus, joka Suomessa tuli voimaan vuonna 1991. Suomi on ratifioinut sopimuksen kaikkine lisäpöytäkirjoinen ilman varaumia. Sopimus on siten oikeudellisesti Suomea velvoittava.⁴⁴

Lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan kaikissa sosiaalihuollon, tuomioistuinten, hallintoviranomaisten tai lainsäädäntöelimien toimissa⁴⁵, jotka koskevat lapsia, on ensisijaisesti otettava huomioon lapsen etu (LOS 3 artikla 1 kohta).⁴⁶ Lapsen edun ensisijaisuus on sopimuksen keskeisin periaate, joka toteutuessaan toteuttaa myös muita lapsen oikeuksien sopimuksessa turvattuja oikeuksia, sillä lapsen etu muodostuu kaikista sopimuksessa turvatuista oikeuksista eikä mitään oikeutta voida vaarantaa tulkitsemalla lapsen etua kielteisesti.⁴⁷

Lapsen edulla voidaan nähdä kolme ulottuvuutta. Ennen kaikkea lapsella on oikeus siihen, että hänen etunsa arvioidaan ja otetaan huomioon päätöksiä tehtäessä. LOS 3

⁴¹ Nieminen 2013, s. 361–362

⁴² Godzinsky, s. 162

⁴³ Helander 2016

⁴⁴ (<https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/mika-on-lapsen-oikeuksien-sopimus/>)

⁴⁵ ”Valtioiden velvollisuus ottaa lapsen etu asianmukaisesti huomioon on laaja velvollisuus, joka koskee kaikkia julkisen ja yksityisen sosiaalihuollon laitoksia, tuomioistuinta, hallintoviranomaisia ja lainsäädäntöelimiä, joiden toiminta koskettaa lapsia”. Myös vanhempien toimintaa tulee ohjata lapsen etu. (Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14, kohta 25)

⁴⁶ Vaikka sopimus onkin Suomea sellaisenaan velvoittava, Hakalehto-Wainion mielestä ”perustuslain säännös lapsen edun ensisijaisuuden vaatimuksesta kaikessa lapsiin liittyvässä toiminnassa korostaisi lasten oikeuksien merkitystä ja loisi selkeän velvoitteen ottaa lapsen oikeuksien sopimus aktiivisesti huomioon lainsäädännössä, lainkäytössä ja hallinnossa”. (Hakalehto-Wainio 2013, s. 30-33)

⁴⁷ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14, kohta 4

artiklan 1 kohta luo valtioille velvollisuuden toimia lapsen etu huomioiden. Lapsen edun huomioimiseen on mahdollista myös vedota tuomioistuimessa. Lapsen etu voidaan nähdä myös perustavanlaatuisena tulkintaperiaatteena. Mikäli lainsäätö tarjoaa useampia tulkintavaihtoehtoja, tulee valita tulkinta, joka edustaa parhaiten lapsen etua. Tulkintaa apua tarjoavat sopimuksen ja sen valinnaisissa pöytäkirjoissa vahvistetut oikeudet. Myös komitean yleiskommentteja voi hyödyntää tulkinnassa. Lapsen etu on myös menettelysääntö. Lasta koskevia päätöksiä tehtäessä arvioitavaksi tulee, miten päätös vaikuttaa lapseen tai tiettyyn lapsiryhmään (negatiiviset ja positiiviset vaikutukset). Päätös tulee aina perustella ja perusteluista tulee käydä ilmi, että lapsen etu on huomioitu päätöksen teossa. Tämä tarkoittaa sitä, että päätöksessä tulee kertoa, mitä asian ratkaisija on pitänyt lapsen etuna, millä perusteella ja miten lapsen etua on arvioitu.⁴⁸

Lapsen edun periaate tulee huomioida niin lastensuojelua toteutettaessa kuin lastensuojelun tarvetta arvioitaessa. (LSL4.1.) Lastensuojelulain mukaan lapsen etua arvioitaessa on kiinnitettävä huomiota siihen, miten eri toimenpidevaihtoehdot ja ratkaisut turvaavat lapselle:

- 1) *tasapainoisen kehityksen ja hyvinvoinnin sekä läheiset ja jatkuvat ihmissuhteet;*
- 2) *mahdollisuuden saada ymmärtämystä ja hellyyttä sekä iän ja kehitystason mukaisen valvonnan ja huolenpidon;*
- 3) *taipumuksia ja toivomuksia vastaavan koulutuksen;*
- 4) *turvallisen kasvuympäristön ja ruumiillisen sekä henkisen koskemattomuuden;*
- 5) *itsenäistymisen ja kasvamisen vastuullisuuteen;*
- 6) *mahdollisuuden osallistumiseen ja vaikuttamiseen omissa asioissaan; sekä*
- 7) *kielellisen, kulttuurisen ja uskonnollisen taustan huomioimisen.*

Lapsen edun periaatetta sovelletaan myös rikosasioissa. Lapsen edun suojeleminen tarkoittaa rikoksesta epäiltyjen tai syytettyjen kohdalla sitä, että ”*rikosoikeuden perinteisten tavoitteiden, kuten torjumisen tai rankaisemisen asemasta on painotettava kuntoutumiseen ja oikeudenmukaisuuden palauttamiseen tähtääviä tavoitteita, kun rikoksentehtäjät ovat lapsia*”.⁴⁹

⁴⁸ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14, kohta 6

⁴⁹ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 14, kohta 28

Lapsen oikeuksien sopimus sisältää myös erityisesti lakia rikkoneelle tai siitä epäillylle lapselle erityisiä oikeuksia. Yleissopimuksen artikla 40 käsittelee lapsen kohtelua rikosprosessissa. Artikla ulottuu niin esitutkintaan, syyteharkintaan, oikeudenkäyntiin kuin rangaistusten täytäntöönpanoon sekä näiden vaiheiden välimaastoon ja vaiheisiin liittyviin toimiin esimerkiksi tutkimuksiin, pidätykseen ja oikeuden käynnin odottamiseen.⁵⁰ LOS 40 artiklan 1 kohdan mukaan:

Sopimusvaltiot tunnustavat jokaiselle lapselle, jonka väitetään syyllistyneen rikoslain rikkomiseen, jota syytetään siitä tai jonka on todettu sitä rikkoneen, oikeuden tulla kohdelluksi tavalla, joka edistää lapsen ihmisarvoa ja arvokkuutta, joka vahvistaa lapsen kunnioitusta muiden ihmisoikeuksia ja perusvapauksia kohtaan sekä ottaa huomioon lapsen iän ja pyrkimyksen edistää hänen yhteiskunnallista sopeutumistaan ja rakentavan roolin omaksumista yhteiskunnassa. (LOS 40 artikla 1 kohta)

Kaikki ihmiset ikään katsomatta syntyvät vapaina ja samanarvoisina ja heille kuuluvat samat oikeudet. Oikeutta ihmisarvoon tulee kunnioittaa ja suojella erityisesti lasta koskevissa prosesseissa, prosessin jokaisessa vaiheessa. Lasten kohtelussa ja kasvatuksessa tulee panostaa ihmisoikeuksien ja perusvapauksien kunnioittamisen kehittämiseen. On selvää, että tämän toteutuminen edellyttää, että niin poliisit, syyttäjät kuin tuomarit ja ehdonalaisen valvojatkin kunnioittavat ja noudattavat oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin periaatteita. Hyvän esimerkin ansiosta myös lapsi oppii kunnioittamaan muiden ihmisten oikeuksia.⁵¹

Lasta tulee kohdella huomioon ottaen tämän ikä ja pyrkiä edistämään hänen sopeutumistaan yhteiskuntaan ja oman roolin löytämistä. Tämä edellyttää, että kaikilla nuorten prosesseihin osallistuvilla on riittävä osaaminen ja tieto lapsen kehityksestä ja kasvusta sekä tietoa siitä, mikä on lapsen hyvinvoinnin kannalta olennaista. Lapsen ihmisoikeuden kunnioittaminen edellyttää, ettei rikoksesta epäiltyjä, rikoksesta syytettyjä tai rikokseen syyllistyneitä nuoria kohdella väkivaltaisesti.⁵²

Rikosprosessiin olennaisesti kuuluvat laillisuusperiaate, syyttömyysolettama, syytteen esittäminen viipymättä ja suoraan, oikeus oikeusapuun ja kontradiktorisuus tulee huomioida myös nuoren rikoksesta epäillyn ja rikoksesta syytetyn kohdalla. (LOS 40 art.) Lasta ei myöskään saa kiduttaa, rangaista julmalla, epäinhimillisellä tai halventavalla

⁵⁰ Lapsen oikeuksien sopimuksen käsikirja s.442

⁵¹ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10, s. 5–6

⁵² Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10, s. 6

tavalla. Kuolemanrangaistusta tai elinkautista ilman vapauttamismahdollisuutta ei saa tuomita alle 18-vuotiaana tehdyistä rikoksista. Lapsen vapautta ei myöskään saa riistää mielivaltaisesti. (LOS 37 art.)⁵³ Näitä oikeuksia käsittelen tarkemmin jäljempänä.

4. Nuoren osallisuus rikosprosessissa

4.1. Oikeus tulla kuulluksi ja saada tietoa

Osallistumisen periaate on yksi lapsen oikeuksien sopimuksen pääperiaatteista.⁵⁴ Osallisuuteen kuuluu oikeus saada tietoa oikeuksistaan, käyttää nuorille suunnattuja oikeussuojakeinoja ja oikeus tulla kuulluksi.⁵⁵ Lapsen osallisuuden ja lapsen edun⁵⁶ välillä on vahva, erottamaton yhteys. Lapsen etu toteutuu täydellisesti vain silloin, kun lapsella on aito mahdollisuus osallistua häntä koskevan asian käsittelyyn.⁵⁷

Lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan (LOS 12 artikla) lapselle, jota epäillään tai syytetään rikoksesta tai lapselle, jonka on todettu tehneen rikos, on varattava oikeus tulla kuulluksi. Lapsen oikeutta tulla kuulluksi tulee kunnioittaa jokaisessa rikosprosessin vaiheessa.⁵⁸ Lapsen mielipiteelle annettavaa painoarvoa arvioidaan iän ja kehitystason mukaan.⁵⁹ Tämä ei kuitenkaan tarkoita sitä, että aina tulisi toimia lapsen näkemyksen mukaisesti, vaan sitä, että lapsella on mahdollisuus tulla kuulluksi ja, että hänen näkemyksensä huomioidaan asianmukaisesti huomioiden lapsen ikä, kehitystaso sekä juttuun liittyvät olosuhteet ja kansallisen prosessioikeuden vaatimukset.⁶⁰

Osallistumis- ja vaikuttamisoikeus on jokaisella lapsella ikään katsomatta. Lapsen oikeuksien komitea on todennut, että jopa pieni lapsi pystyy ilmaisemaan tunteitaan ja ajatuksiaan ilman verbaalista tai kirjallista viestimistä. Osallisuudella tarkoitetaan lapsen oikeutta ilmaista mielipiteensä ja mielipiteiden huomioimista.⁶¹ Lasta voidaan kuulla suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä. (LOS 12 art.)

⁵³ Helander 2016

⁵⁴ Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä, s. 50

⁵⁵ Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä, s. 17, kohta 1

⁵⁶ Lapsen etua on käsitelty edellä, luvussa 3.4.

⁵⁷ Godzinsky, s. 163–164

⁵⁸ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10, kohta 58

⁵⁹ Pajulammi, 2014, s. 94–101 (Lapsioikeus murroksessa)

⁶⁰ Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä, s. 50

⁶¹ Pajulammi, 2014, s. 94–101 (Lapsioikeus murroksessa)

Tiedonsaantioikeus on osallisuuden yksi edellytyksistä. Jotta nuoren osallistuminen rikosprosessin eri vaiheisiin on tehokasta ja ylipäättään mahdollista, nuorelle on annettava tietoa prosessista ja mahdollisista toimenpiteistä.⁶² Nuorelle on annettava tietoa rikosprosessissa heti ensi kosketuksesta alkaen ja prosessin jokaisessa vaiheessa. Nuorille on annettava myös tietoa oikeuksistaan ja keinoista, joiden avulla he voivat käyttää ja puolustaa oikeuksiaan.⁶³

Oikeus osallistua on lapselle nimenomaisesti turvattu oikeus. Osallistumisoikeus ei ole velvollisuus eli lapsi voi halutessaan olla osallistumatta asian käsittelyyn. Tästä ei voi rangaista lasta. Halua osallistua asian käsittelyyn ei tarkoita sitä, että lapsella olisi vastuu asian ratkaisusta. Osallistumisoikeuden kanssa käsi kädessä kulkee aina lapsen oikeus erityiseen suojeluun. Erityinen suojelu pitäisi olla toissijainen suhteessa lapsen oikeuteen osallistua.⁶⁴

Menettelyjen, joissa kuullaan lasta tai joihin lapsi osallistuu, tulee olla avoimia ja informatiivisia, kunnioittavia ja lapsille sopivia. Avoimella ja informatiivisella menettelyllä tarkoitetaan, että lapselle tulee antaa riittävästi ja hänen ymmärrettävissä olevalla tavalla tietoa hänelle kuuluvista oikeuksista ja osallistumisen toteuttamisesta. Vapaaehtoisuus tarkoittaa nimenomaisesti sitä, ettei lasta saa pakottaa ilmaisemaan mielipidettään. Lapsille tulisi myös kertoa, että osallistumisen voi lopettaa missä tahansa vaiheessa. Lapsia on kohdeltava asiallisesti ja kunnioittaen. Lapsille sopivalla menettelyllä tarkoitetaan menettelyä, joka vastaa lapsen valmiuksia. Lapsella tulee olla riittävästi aikaa ja resursseja valmistautua. Tällä tavoin voidaan myös varmistaa, että lapset uskaltavat ja saavat aidon mahdollisuuden esittää mielipiteensä. Lapset saattavat tarvita tukea ja erilaisia osallistavia toimintamalleja. Lasta kuultavien menettelyjen tulisi olla myös vastuullisia. Lapsella on oikeus kuulla, miten hänen mielipide on tulkittu ja otettu menettelyssä huomioon sekä miten lapsen osallistuminen on vaikuttanut ratkaisuun.⁶⁵

⁶² Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10, s. 13

⁶³ Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä, s. 7

⁶⁴ Godzinsky, s. 166–167 (Lapsioikeus murroksessa)

⁶⁵ YK:n lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 12, kohta 134

4.1.1. Nuoren kuuleminen rikosprosessissa

Nuorta kuullaan rikosprosessin aikana muun muassa esitutkinnassa tehtävissä kuulusteluissa ja oikeudenkäynnissä.

Alaikäisen edunvalvojalla, huoltajalla tai muulla laillisella edustajalla on oikeus olla läsnä nuoren kuulustelussa. (ETL 7:14.2) Kuulustelusta on ilmoitettava etukäteen ja ainakin yhdelle heistä on varattava tilaisuus olla läsnä kuulustelussa. (ETL 7:15.1) Mikäli laillista edustajaa ei tavoiteta tai jos epäiltyä on kuulusteltava viipymättä rikoksen selvittämiseksi ilmoitusvelvollisuudesta ja tilaisuuden varaamisesta voidaan poiketa. (ETL 7:15.2) ⁶⁶

Lapsella on oikeus käyttää kuulustelussa siis oikeudellista tai muuta edustajaa ja oikeus vanhempiansa läsnäoloon kuulustelussa. Kuulustelumenetelmien tulee olla sellaiset, että voidaan varmistua siitä, että todistus annetaan vapaaehtoisesti ja se on luotettava. Komitean yleiskommentissa todetaan, että *”harkitessaan lapsen myöntämisen tai tunnustuksen vapaaehtoisuutta ja luotettavuutta tuomioistuimen tai muun oikeudellisen elimen on otettava huomioon lapsen ikä, pidätyksen ja kuulustelun kesto sekä lapsen oikeudellisen tai muun neuvonantajan, vanhemman (vanhempien) tai riippumattomien edustajien läsnäolo.”* Poliiseilla ja muilla tutkintaviranomisilla tulee olla asianmukainen koulutus, jotta vältetään pakotetuilta ja epäluotettavilta tunnustuksilta. ⁶⁷

Jokaisella on oikeus olla todistamatta itseään vastaan. Tämä on yksi merkittävimmistä ihmisoikeuksista rikoksesta epäillyn kannalta. ⁶⁸ Epäillyllä on siis ennen kaikkea oikeus vaieta ja olla muutoinkin myötävaikuttamatta rikoksensa selvittämiseen. ⁶⁹ Lasten oikeuksien sopimus velvoittaa myös, ettei rikoksesta epäiltyä saa pakottaa tunnustamaan syyllisyyttään. (LOS 40 artikla 2 kohta 4 alakohta)

Myös lapsen oikeuksien sopimus sisältää oikeuden saada asia käsiteltyksi oikeus- tai muun asianmukaisen avustajan läsnä ollessa sekä hänen vanhempansa tai laillisten holhoojiensa tai huoltajansa läsnä ollessa. (LOS 40 art.) Tämä tarkoittaa sitä, että alaikäisen vanhempien tai muun laillisen edustajan tulisi olla läsnä ja tarvittaessa heidät on mahdollista velvoittaa olemaan läsnä. Mikäli lapsen etu sitä edellyttää, voidaan

⁶⁶ Lappi-Seppälä 2008, s. 131

⁶⁷ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10, 2007, kohta 58

⁶⁸ Jokela 2008, s. 162

⁶⁹ Jokela 2008, s. 148–149

vanhemmat tai muu laillinen edustaja sulkea ulkopuolelle.⁷⁰ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentissa todetaan, että vanhempien tai laillisten edustajien läsnäolo menettelyssä on lapselle tärkeää heidän tarjoaman henkisen ja emotionaalisen tuen takia. Mikäli vanhempien tai laillisten edustajien läsnäolo on lapsen edun vastaista tuomioistuim tai muu toimivaltainen viranomainen voi rajoittaa läsnäoloa tai kieltää sen kokonaan.⁷¹

Kuulustelussa on kuulusteltavan pyynnöstä oltava läsnä kuulustelutodistaja, jonka tulee olla luotettava ja esteetön. Kuulusteltavalle tulee ilmoittaa oikeudesta kuulustelutodistajaan ennen kuulustelua. Todistajan voi kutsua paikalle myös tutkija. Alle 18-vuotiasta voidaan kuulla ilman todistajaa kiireellisissä asioissa vain silloin, kun läsnä on hänen avustajansa tai hänen laillinen edustajansa tai sosiaaliviranomainen. Kuulustelutilaisuuden tallentamisella voidaan korvata kuulustelutodistaja. (ETL 7:11)⁷²

4.1.2. Nuoren tiedonsaantioikeus rikosprosessissa

Nuoren joutuessa tekemisiin poliisin tai oikeuslaitoksen kanssa, hänen ja nuoren vanhempien on rikosprosessin alusta alkaen ja koko prosessin ajan saatava viipymättä riittävää tietoa muun muassa lasten oikeuksista, rikosprosessin kulusta ja menettelytavoista, lapsen käytettävissä olevasta tuesta oikeudenkäynnissä tai muussa menettelyssä, mahdollisista seuraamuksista, muutoksenhausta ja nuoren kuulemisen ajankohdasta. Neuvontaa on annettava nuoren ymmärtämällä kielellä ja nuoren ikä ja kehitystaso huomioiden. Tietoa on annettava nuorella ja tämän vanhemmille lähtökohtaisesti ilman välikäsiä. Tämä tarkoittaa muun muassa sitä, että tieto tulee antaa suoraan lapselle itselleen.⁷³ Oikeudenkäynnissä tulisi kiinnittää huomiota siihen, että ilmapiiri on sellainen, jossa lapsi voi aidosti ja vapaasti osallistua ja ilmaista mielipiteensä.⁷⁴

Esitutkintalaissa on säädetty rikoksesta epäillyn oikeudesta saada tietoa. Esitutkintalain mukaan kuulusteltavalle on ilmoitettava ennen kuulustelua hänen asemansa esitutkinnassa (ETL 4:9), hänen oikeutensa olla myötävaikuttamatta rikoksensa selvittämiseen (ETL 4:3), oikeutensa käyttää valitsemaansa avustajaa (ETL 4:10),

⁷⁰ Lapsen oikeuksien käsikirja 2011, s. 444

⁷¹ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10, 2007, kohta 53

⁷² Jokela 2008, s. 163

⁷³ Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä, s. 20–21

⁷⁴ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10, kohta 60

oikeutensa pyytää paikalle kuulustelutodistaja (ETL 7:11), sekä hänen kielelliset oikeutensa (ETL 4:12, 4:13). Lisäksi rikoksesta epäillylle on myös yksilöitävä teko, josta häntä epäillään, sekä ilmoitettava hänen oikeutensa, jollei tätä ole tehty jo aiemmin (ETL 7:10.2). Epäillylle tulee myös kertoa tämän oikeudesta huolehtia itse omasta puolustuksestaan esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä, sekä tilanteista joissa epäillylle voidaan määrätä puolustaja (ROL 2:1).⁷⁵ Myös lapsen oikeuksien sopimus edellyttää, että rikoksesta epäillylle tulee ilmoittaa viipymättä ja suoraan, tai tarvittaessa vanhempiensa tai laillisten huoltajiensa välityksellä häntä vastaan esitetyt syytteet. Lisäksi rikoksesta epäillyllä lapsella on oikeus saada oikeusapua tai muuta asianmukaista apua puolustuksensa valmistelussa sekä sen esittämisessä. (LOS 40 artiklan 2 kohta)

Esitutkintapöytäkirja laaditaan esitutkinnassa kertyneestä aineistosta esitutkinnan päättyessä, mikäli se on tarpeellista jutun jatkon kannalta. (ETL 9:6) Esitutkintapöytäkirjasta on annettava viran puolesta jäljennös rikoksesta epäillylle, tämän puolustajalle ja asianomistajalle.⁷⁶

Rikoksesta epäillyllä on myös oikeus saada tieto rikoksesta, josta häntä epäillään, sekä tieto rikosepäilyä koskevista muutoksista. Rikoksesta epäillyllä on myös oikeus tulkkaukseen sekä olennaisten asiakirjojen käännöksiin. Tiedon saaminen ja tiedon ymmärtäminen ovat tärkeää ja edellytys sille, että syytetty voi parhaalla mahdollisella tavalla valmistella puolustustaan.⁷⁷

4.2. Nuoren puhevallan käyttö ja edustaminen

4.2.1. Nuoren puhevallan käyttö

Alle 18-vuotias syyntakeinen rikoksesta epäilty on rikosprosessissa asianosainen ja käyttää itse puhevaltaansa. Alaikäisen ohella puhevaltaa käyttää edunvalvoja, huoltaja tai muu laillinen edustaja. (OK 12:2) Pääsääntö on, että nuoren huoltaja edustaa lasta ja käyttää tämän ohella puhevaltaa. Huoltajan tehtävänä on varmistaa lapsen edun

⁷⁵ Esitutkinnassa käytettävä lomake

⁷⁶ Jokela 2008, s. 167–168

⁷⁷ Jokela 2008, s. 148–149

toteutuminen ja varmistaa, että lapsi tulee kuulluksi. Mikäli huoltaja ei kykene hoitamaan tehtävänsä, lapselle on mahdollista määrätä edunvalvoja.⁷⁸

4.2.2. Nuoren edunvalvonta

Huoltaja on lapsen ensisijainen edunvalvoja, mutta tämän estyessä lapselle voidaan määrätä edunvalvoja.⁷⁹ Alle 18-vuotiaalle rikoksesta epäillylle voidaan määrätä edunvalvoja esitutkintaa ja oikeudenkäyntiä varten valtion varoin, jos huoltaja tai muu laillinen edustaja ei voi puolueettomasti valvoa lapsen etua asiassa. Edunvalvoja voidaan hakea esimerkiksi silloin, kun huoltajat ovat passiivisia lapsen asioita kohtaan, eivätkä huolehdi tehtävistään lapsen huoltajina.⁸⁰ Edunvalvojaa ei tarvitse kuitenkaan määrätä, jos se on selvästi tarpeetonta. (ETL 4:8) Hakemuksen edunvalvojan määräämisestä tuomioistuimelle tekee yleensä tutkinnanjohtaja. Myös syyttäjä, maistraatti tai sosiaaliviranomainen voivat tehdä hakemuksen. Tuomioistuimen määräys edunvalvojasta on voimassa rikosasian käsittelyn päättämiseen saakka.⁸¹

Edunvalvojan työ alkaa, kun hän suostuu tehtävään. Tarkemmin tehtävänkuva määrittäytyy, kun tuomioistuin on määrännyt edunvalvojan tehtävään. Edunvalvojan tehtävänä ei ole selvittää rikosasiaa, vaan tukea lasta ja selvittää tämän näkemys tapahtumista. Edunvalvojan tehtävänä on myös tarkentaa ja kertoa lapselle, miten prosessi etenee ja mitä eri vaiheissa tapahtuu. Edunvalvojan tulisi prosessin kuluessa myös pitää yhteyttä muihin viranomaisiin, esimerkiksi syyttäjään ja lapsen sosiaalityöntekijään.⁸²

Edunvalvojan toimintaa ohjaa lapsen edun periaate. Edunvalvojan tehtävänä on huolehtia lapsen edusta toimiessaan huoltajan sijasta. Tämä edellyttää ensinäkin sitä, että edunvalvojan täytyy tutustua lapseen, lasta koskeviin asiakirjoihin ja lapsen läheisiin.⁸³ Edunvalvojan yksi tärkeimmistä tehtävistä on huolehtia, että lapsella on mahdollisuus osallistua jokaiseen prosessin vaiheeseen. Hänen tehtävänä on varmistaa, että lapsi saa halutessaan käyttää puhevaltaansa ja että lapsen näkemys asiaan otetaan huomioon

⁷⁸ Saastamoinen 2010, s. 71

⁷⁹ Saastamoinen 2010, s. 71

⁸⁰ Tuominen 2014, s. 9

⁸¹ <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lastensuojelun-edunvalvonta#Lapsen%20edunvalvonta%20rikosasiassa>

⁸² Tuominen 2014, s. 39-41

⁸³ Tuominen 2014, s. 39-41

prosessin jokaisessa vaiheessa. Edunvalvoja ei ole sidottu viranomaisasemaan ja pystyy siten vapaasti ja vapaamuotoisesti tutustumaan lapseen.⁸⁴

Edunvalvoja voi hakea lapselle oikeusavustajan. Oikeusavustajan ja edunvalvojan tulee tehdä tiivistä yhteistyötä koko prosessin ajan. Näin varmistetaan se, että lapsen näkemys ja etu tulevat huomioiduksi. Kun asiassa puhevalta on lapsella, oikeusavustajan tehtävänä on edustaa lasta ja olla tälle lojaali. Tämä tarkoittaa sitä, että avustaja voi tuoda esiin vain sen, mitä lapsi on tuonut esille. Edunvalvoja voi puolestaan poiketa lapsen mielipiteestä. Edunvalvoja käyttää puhevaltaa lapsen puolesta tai rinnakkaista puhevaltaa eli puhevaltaa lapsen rinnalla huoltajan sijasta. Edunvalvojan tulee kaikessa toiminnassaan ja linjauksissaan huolehtia siitä, että lapsen etu ja oikeudet toteutuvat.⁸⁵

Edunvalvoja huolehtii oikeudenkäynnissä siitä, että lapsen näkemys otetaan huomioon. Lisäksi edunvalvoja edustaa lasta. Lapsen kuuluminen oikeudenkäynnissä on myös mahdollista. Tällöin edunvalvojan tärkeänä tehtävänä on valmistaa lapsi oikeudenkäyntiin kertomalla menettelytavoista ja vaiheista. Tuomioistuimen annettua tuomion, on tärkeää, että edunvalvoja käy sen lapsen kanssa läpi. Mikäli lapsella on käynnissä rikosprosessin lisäksi lastensuojeluasias, tulee edunvalvojan ilmoittaa rikosasiasta sosiaaliviranomaisille.⁸⁶

Edunvalvoja määrätään siis tiettyyn asiaan käyttämään lapsen puhevaltaa huoltajan sijasta. Edunvalvojan lisäksi lapsen asioista voi vastata sosiaalityöntekijä. Mikäli rikosasian lisäksi päällä on myös lastensuojeluprosessi, tyypillistä onkin, että lapsen asioista vastaa sosiaalityöntekijä. Sosiaalityöntekijä johtaa lastensuojeluprosessia. Sosiaalityöntekijän lakisääteiset velvoitteet eivät muutu tai supistu edunvalvojan määräämisen myötä.⁸⁷

Sosiaalityöntekijän tehtävänä on valvoa lapsen etua, mutta lapsen puhevaltaa käyttää edunvalvoja. Sosiaalityöntekijällä tätä oikeutta ei ole. Edunvalvojan oikeudet ovat yleensä samat asianosaisen oikeudet kuin huoltajalla asiassa johon hänet on määrätty.

⁸⁴ Tuominen 2014, s. 39

⁸⁵ <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lastensuojelun-edunvalvonta#Lapsen%20edunvalvonta%20rikosasiassa>

⁸⁶ Tuominen 2014, s. 39-41

⁸⁷ <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lastensuojelun-edunvalvonta#Lapsen%20edunvalvonta%20rikosasiassa>

Edunvalvojalla on myös oikeus saada lasta koskevat asiakirjat ja edunvalvojaa tulee kuulla lasta koskevassa päätöksenteossa.⁸⁸

Edunvalvojan pätevyydestä ei ole säädetty erikseen lailla. Edunvalvojaksi voidaan määrätä tehtävään sopiva henkilö, yleensä lakimies, joka samalla toimii lapsen avustajana oikeusprosessissa. Tästä tulisi kuitenkin olla erillinen määräys. Rikosepäily voi johtaa sekä rikos- että lastensuojeluprosessin käynnistymiseen. Rikoksesta epäillystä tehdään lastensuojeluilmoitus ja tätä kautta on myös mahdollista hakea edunvalvojaa lastensuojelun kautta.⁸⁹

4.2.3. Lastensuojelun edustus

Lastensuojelun tehtävä rikosprosessissa on muun muassa huolehtia esitutkinta- ja oikeudenkäyntiedustuksesta.⁹⁰ Esitutkinnassa kuulusteltaessa alaikäistä rikoksesta epäiltynä, epäillystä teosta tulee ilmoittaa sosiaaliviranomaiselle. Sosiaaliviranomaiselle on varattava tilaisuus lähettää edustajansa kuulusteluun, mikäli tämä ei ole ilmeisen tarpeetonta. (ETL 7:16.1) Lastensuojelulaki velvoittaa sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen olemaan edustettuna lapsen tekemäksi ilmoitetun rangaistavan teon esitutkinnassa ja tuomioistuinkäsittelyssä, mikäli läsnäolo ei ole ilmeisen tarpeetonta. (LSL 24.2)

Läsnäolon tarpeen arvioi sosiaalihuollosta vastaava toimielin lastensuojelullisista näkökohdista. Harkintaan vaikuttaa muun muassa se, onko kuulustelussa paikalla huoltajat tai laillinen edunvalvoja sekä minkälaisesta rikollisesta teosta on kyse. Mikäli lapsi on huostaanotettu, sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen edustusta ei voida pitää tarpeettomana.⁹¹

Oikeuskirjallisuudessa on katsottu, ettei sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen edustajan tarvitse olla paikalla suppeassa esitutkinnassa. Käytännössä tämä tarkoittaa rangaistusmääräys- ja rikesakkomenettelyjä. Näissäkin tilanteissa poliisin on tehtävä

⁸⁸ <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/lastensuojelun-edunvalvonta#Lapsen%20edunvalvonta%20rikosasiassa>

⁸⁹ Tuominen 2014, s. 32-33

⁹⁰ Marttunen 2008, s. 226

⁹¹ HE 252/2006 vp s. 137

lastensuojeluilmoitus.⁹² Suppea esitutkinta tarkoittaa yleensä sitä, että kuulustelut suoritetaan heti tekijän jäätyä kiinni, monesti jo rikospaikalla. Sosiaalihuollon edustuksen kannalta tämä voisi olla haastavaa.⁹³

Oikeudenkäyntiedustuksen osalta pääsääntönä tulisi olla, että sosiaalitoimen edustaja on paikalla nuoren tuomioistuinkäsittelyssä. Edustajan läsnäolo niin pääkäsittelyssä kuin vangitsemisoikeudenkäynnissä on tärkeää. Käräjäoikeuden on kutsuttava nuorten juttuihin lastensuojelun edustaja. Lastensuojelun tehtävänä oikeudenkäynnissä on valvoa nuoren etua ja tukea nuorta yhdessä nuoren huoltajien kanssa sekä selostaa nuorelle oikeudenkäynnin kulkua. Lisäksi sosiaalityöntekijän tehtävänä on kertoa tuomion merkityksestä, mikäli nuorella ei ole lakimiestä avustamassa. Marttunen on väitöskirjassaan todennut, ettei oikeudenkäyntiedustus toteudu lain edellyttämässä laajuudessa.⁹⁴

Kun lapsesta tulee lastensuojelun asiakas, lapselle nimetään hänen asioistaan vastaava sosiaalityöntekijä. (LSL 3:13b) Oma sosiaalityöntekijän tehtäviin kuuluu kiireellinen sijoitus, huostaanotto sekä siihen liittyvä sijaishuolto ja jälkihuolto. Oma sosiaalityöntekijä säilyy myös koko sijaishuollon ajan. Lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä vastaa lapsen lastensuojeluasioiden hoidosta kokonaisuudessaan. Lapsen oman sosiaalityöntekijän tehtävänä on huolehtia ja valvoa lapsen edun toteutumista ja tarvittaessa avustaa lasta puhevallan käytössä. Lapsen omalla sosiaalityöntekijällä on apuna muita lastensuojelun työntekijöitä, esimerkiksi sosiaaliohjaajia, jotka monesti tuntevat nuoren paremmin. Vastuu kuitenkin on aina lapsen asioista vastaavalla sosiaalityöntekijällä.⁹⁵

Lapsen asioista vastaavan sosiaalityöntekijän tulee tarvittaessa ohjata lapsi tai nuori oikeusavun piiriin taikka huolehtia siitä, että lapselle haetaan edunvalvojaa, mikäli lastensuojelulain 22 §:ssä tarkoitettu tilanne on käsillä. (LSL 24 §)

Apulaisoikeusasiamies on ratkaisussaan todennut, että kuulusteltaessa alle 18-vuotiasta tämän huoltajille tulee varata tilaisuus olla läsnä kuulustelussa. Sosiaalitoimen edustusta ei voida myöskään pitää tarpeettomana tilanteessa, jossa alaikäinen on pidätettynä rikoksen johdosta. Poliisin tulee siis aina ilmoittaa välittömästi alle 18-vuotiaan

⁹² Marttunen 2008, s. 226

⁹³ Marttunen 2008, s. 227

⁹⁴ Marttunen 2008, s. 232

⁹⁵ Saastamoinen 2010, s. 73-74

rikoksesta epäillyn huoltajille sekä sosiaaliviranomaisille, jotka harkitsevat onko kuulustelussa tarvetta edustukselle.⁹⁶

4.2.4. Oikeus avustajaan

Rikoksesta epäilyllä on oikeus käyttää avustajaa esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä. Halutessaan hän voi myös huolehtia puolustuksestaan itse. (ETL 4:10) Myös lapsen oikeuksien sopimus takaa epäilylle oikeuden käyttää valitsemaansa avustajaa. Yhdistyneiden kansakuntien vähimmäissäännökset nuoriso-oikeudesta eli ”Pekingin säännöt” turvaa nuorelle rikoksesta epäilylle oikeuden tulla edustetuksi oikeusavustajan välityksellä⁹⁷:

“Throughout the proceedings the juvenile shall have the right to be represented by a legal adviser or to apply for free legal aid where there is provision for such aid in the country.” (Pekingin säännöt)

Epäilylle on myös mahdollista määrätä puolustaja oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetun lain mukaisesti. (ETL 4:16) Puolustaja voidaan määrätä epäilylle tämän pyynnöstä, jos häntä epäillään tai hänelle vaaditaan rangaistusta rikoksesta, josta ei ole säädetty lievempää rangaistusta kuin neljä kuukautta vankeutta tai hän on pidätettynä tai vangittuna. Puolustaja voidaan määrätä myös viran puolesta muun muassa silloin, kun epäilty ei pysty puolustamaan itseään tai epäilty, jolla ei ole puolustajaa on alle 18-vuotias. Alaikäiselle ei tarvitse määrätä puolustajaa, mikäli on ilmeistä, ettei tämä tarvitse sellaista. (ROL 2:1)

Edellä mainituissa tapauksissa puolustaja voidaan määrätä, tarvittaessa vastoin asianosaisen tahtoa. Asianosaista tulee kuitenkin kuulla puolustajan määräämisestä ja puolustajaksi määrättävästä henkilöstä. Puolustajan määräämisen harkinnassa tulee kiinnittää huomiota jutun laatuun, mahdolliseen rangaistusseuraamukseen ja siihen, miten epäilty suhtautuu juttuun liittyvään tekoon. Myös ikä, terveydentila ja puuttuva kielitaito tulee ottaa harkinnassa huomioon.⁹⁸ Esitutkintalain mukaan esitutkintaviranomaisen on huolehdittava siitä, että asianosaisen oikeus käyttää avustajaa

⁹⁶ AOA 2526/4/02

⁹⁷ Lapsen oikeuksien sopimuksen käsikirja 2011, s. 443-444

⁹⁸ Jokela 2008, s. 127–129

tosiasiallisesti toteutuu hänen sitä halutessaan tai oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin turvaamisen sitä edellyttäessä (ETL 4:10.1).

4.3. Nuorten kokemuksia osallisuudesta ja johtopäätöksiä

Edellä on todettu, että nuoren oikeus osallistua on oikeus, eikä velvollisuus. Mielestäni rikosprosessin nuoren oikeus osallistua ei voi täysin perustua vapaaehtoisuudelle prosessin pakottavan luonteen vuoksi. Rikoksesta epäilty nuori on prosessin asianosainen, halusipa hän sitä tai ei. Tämä asianosaisuus synnyttää viranomaisille ja muille prosessin tahoille velvollisuudet huolehtia lapsen oikeudesta osallistua ja lapsen edun toteutumisesta.

Kuten edellä on selostettu, osallisuus merkitsee paitsi oikeutta tulla kuulluksi, myös oikeutta saada tietoa. Osallisuuden toteutuminen edellyttää nuoren kunnioittavaa kohtelua, turvallista ja avointa ilmapiiriä, tarpeellista ja ymmärrettävää tietoa, jotta nuorella on oikeasti aito mahdollisuus ilmaista itseään. Nuoren oikeus osallistua tulisi nähdä jatkuvana oikeutena läpi prosessin, eikä vain yksittäisinä kuulemisina prosessin muutamassa vaiheessa.

Nuoret kertoivat haastatteluissa, että heitä kuultiin esitutkinnassa, poliisilaitoksella pidetyissä kuulusteluissa. Kuulustelujen yhteydessä nuorille kerrottiin myös heidän oikeuksistaan.

”Ennen kuulusteluja kerrottiin mistä epäillään, mitä on tapahtunut ja missä – ja mun oikeudet.” (H1)

”Sain jonkun paperin. Siinä oli kai jotain mun oikeuksista, mutta en jaksanut lukea sitä.” (H2)

”Poliisi anto paperin, jossa luki kaikki oikeudet. Anto sen paperin ja samalla kerto siitä.” (H3)

”Ennen kuulustelua kysyttiin, haluunko kuulla oikeudet.” (H4)

Vastauksista päätellen tapa kertoa nuorille rikoksesta epäillyille heidän oikeuksistaan vaihteli. Nuoren H3 kohdalla poliisi antoi oikeudet kirjallisesti nuorelle luettavaksi ja kävi

ne myös suusanallisesti nuoren kanssa läpi. Nuoren H2 kohdalla poliisi antoi tiedon nuoren oikeuksista kirjallisesti, mutta koska nuori ei oma-aloitteisesti lukenut paperia, tieto ei aidosti siirtynyt nuorelle. Nuoren H4 kohdalla kuulustelija puolestaan kysyi, haluaako nuori kuulla oikeutensa. Nuori koki, ettei halua kuulla oikeuksia, koska hänelle on kerrottu ne jo aiemmin. Nuoren H1 kohdalla oikeudet käytiin suusanallisesti läpi ja ennen kuulustelun alkua hänelle kerrottiin mistä häntä epäillään ja poliisien käsitys tapahtumien kulusta.

Kysyessäni nuorilta heidän oikeuksistaan, en saanut konkreettisia vastauksia, vaan ympäripyöreitä tai epävarmoja kysymyksiä. Yksi haastateltavista osasi kertoa, että hänen ei ole pakko tunnustaa tai vastata kuulustelussa kysymyksiin. Toinen nuori kertoi, ettei ensimmäisellä kerralla tiennyt oikeudestaan olla vastaamatta kysymyksiin. Vasta toisella kerralla, kun asianajaja oli nuoren kanssa tämän oikeudet läpi, nuori ymmärsi kuulusteluun liittyvät oikeutensa. Epävarmuus vastauksissa voi kertoa siitä, että nuoria on mahdollisesti jännittänyt haastattelussa. Toisaalta se voi myös kertoa siitä, ettei tieto välity nuorille riittävällä tarkkuudella. Lienee itsestään selvää, ettei nuoren osallistuminen ja tiedonsaantioikeus toteudu sillä, että nuorelle jaetaan kerran koko prosessin aikana yksi lappu.

Nuorten kanssa käydyissä keskusteluissa nousi esiin epävarmuus ja epätietoisuus prosessin kulkuun liittyen:

”En oon ihan varma. En tiää yhtään mitä tapahtuu. Katja-sossun kaa saatoin jotain puhua.” (H3)

”Jossain vaiheessa pitäis kai kuuluu jotain.” (H1)

Haastattelujen perusteella vaikuttaisi siltä, että kuulustelujen jälkeen nuoret jäävät epätietoisuuteen. Nuorilla ei juurikaan ollut tietoa, mitä seuraavaksi tulee tapahtumaan ja millä aikataululla. Yksi nuorista osasi kertoa, että poliisi oli kuulustelun päätyttyä kertonut, että juttu siirtyy syyttäjälle. Yksi nuorista tunti selvästi muita paremmin prosessin kulun, koska on ollut useamman kerran epäiltyä rikoksesta. Tästä huolimatta nuori oli epävarma siitä, mitä seuraavaksi tulee tapahtumaan. Hän oli kuullut kaverilta, että seuraamusselvityksentekoa varten häneen saatetaan olla yhteydessä rikosseuraamuslaitoksen puolelta.

Jälleen nousee esiin nuoren tiedonsaantioikeus. Nuoren oikeudesta saada tietoa tulisi huolehtia prosessin jokaisessa vaiheessa. Nuorta tulisi myös muistaa informoida prosessin kulusta. Tiedon pitäisi olla nuorten saatavilla, nuoren ymmärtämällä tavalla. Nuoren kannalta olisi myös tärkeää, että tämä voisi keskustella prosessiin liittyvistä

kysymyksistä jonkun kanssa. Haastattelun eri vaiheissa kävi ilmi, että nuorilla oli hyvin erikoisia käsityksiä esimerkiksi määrätystä vahingonkorvauksesta. Osa nuorista sanoi, että on keskustellut prosessiin ja rangaistuksiin liittyvistä asioista koulukodin henkilökunnan kanssa. Haastatteluissa ei kuitenkaan käynyt ilmi, onko nuori saanut apua, neuvoja ja tietoa prosessiin liittyen ohjaajalta vai onko keskustelu enemmänkin ollut nuoren tukemista prosessissa. Mikäli ohjaajat joutuvat antamaan nuorille tietoa prosessin kulusta ja käymään läpi nuorten saamia asiakirjoja, esimerkiksi tuomiota tai haastetta, tulee huolehtia siitä, että ohjaajilla on riittävästi tietoa ja osaamista rikosprosessin kulusta, nuoren oikeuksista ja seuraamuksista.

Nuoren edun toteutumisen valvominen ja nuoren oikeuksista huolehtiminen rikosprosessissa olevien koulukotinuorten osalta mietityttää minua suuresti. Haastattelujen perusteella kaikilla nuorilla huoltaja toimi nuoren edunvalvojana. Kenellekään ei siis oltu määrätty edunvalvojaa. Voi tietysti olla, että nuoren on vaikea hahmottaa omaa ”huoltoketjuaan” ja oikeat tittelit voivat hyvinkin olla hukassa. Kuitenkin haastatteluista saamani käsityksen perusteella nuorten huoltajat, oma sosiaalityöntekijä, laitoksen ohjaajat ja osalla asianajaja, ovat henkilöitä, jotka jollakin tapaa olivat olleet mukana nuoren rikosprosessissa.

Lapsen oikeuksien sopimus edellyttää, että haavoittuvammassa asemassa oleviin lapsiin kiinnitettäisiin erityistä huomiota. Lastensuojelulaitoksiin sijoitetut ovat tällaisessa erityisasemassa olevia. Koulukotinuoriin tulisi siis kohdistaa erityistä huomiota. Nuoren huoltajien rooli lapsen edun ja oikeuksien valvojana tuntuu varsin haastavalta etänä. Nuoret ovat sijoitettuna kodin ulkopuolelle, osa satojen kilometrien päästä huoltajista. Toisaalta nuorilla lastensuojelunasiakkaina on myös oma sosiaalityöntekijä, jonka tehtävänä on valvoa nuoren edun toteutumista ja avustaa lasta puhevallan käytössä. Oma sosiaalityöntekijä on kuitenkin kaukana, niin käytännössä kuin vertaiskuvainnollisestikin. Haastatteleistani nuorista yksi muisti oman sosiaalityöntekijänsä etunimen ja kertoi keskustelleensa tämän kanssa, ennen Liminkaan siirtymistä. Nuorella on siis huoltajat ja oma sosiaalityöntekijä valvomassa tämän etua, mutta kumpikaan ei ole lähelläkään nuorta. Jos edun valvominen merkitsee, nuoren mielipiteen selvittämistä ja tämän kuulemista, miten edun valvominen voi mitenkään olla mahdollista?

Nuoren ja koulukodin henkilökunnan välisestä suhteesta kertoo mielestäni hyvin se, että nuori kertoi olleensa karkuteillä ja palattuaan koulukotiin henkilökunta oli kertonut olleensa huolissaan ja etsineensä nuorta. Lopuksi nuori lisäsi, että ”*täällä välitetään*”. Mielestäni tämä osoittaa ainakin osittain sen, että koulukodissa on osattu luoda ilmapiiri,

johon nuori toisaalta tuntee kuuluvansa ja jossa hän on tärkeä. Toisaalta viesti voi myös kieli nuoren aikaisemmista suhteista aikuisiin, esimerkiksi vanhempiin.

Oman sosiaalityöntekijän apuna on muita lastensuojelun työntekijöitä, koulukotinuoret puhuivat haastatteluissa ohjaajista. Haastattelujen perusteella voisin kuvailla nuorten ja ohjaajien suhdetta tiiviiksi ja luottamuksellisesti. Ohjaajat ovat nuorten kanssa päivittäin tekemisissä, eli he tuntevat nuoren ja tämän tarpeet ainakin nuoren omaa sosiaalityöntekijää paremmin. Ohjaajalla ei kuitenkaan ole samanlaista velvollisuutta ja vastuuta lapsen edun toteutumisen valvojana kuin nuoren omalla sosiaalityöntekijällä tai huoltajilla. Mielestäni on ensiarvoisen tärkeää, että myös sijaishuollossa olevalla nuorella on mahdollisuus saada apua ja tukea, ja että hänellä on joku, joka aidosti valvoo tämän etua.

Nuorella on oikeus käyttää avustajaa esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä. Kuten edellä on kerrottu, myös nuoren huoltajille tulee varata tilaisuus olla läsnä kuulusteluissa ja oikeudenkäynnissä. Myös sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen tulisi olla edustettuna nuoren esitutkinnassa ja tuomioistuinkäsittelyssä. Marttunen on väitöskirjassaan todennut, ettei Suomessa ole kattavaa tilastointia sosiaalityöntekijöiden läsnäolosta kuulusteluissa. Kuitenkin pääsääntö lienee Marttusen mukaan se, ettei sosiaalityöntekijä osallistu kuulusteluihin. Tilanne kuitenkin vaihtelee kunnittain. Marttusen mukaan lähtökohdan tulisi olla, että aina kun kyseessä on vankeusuhkainen rikos, sosiaaliviranomaisen läsnäolo on ehdottoman tärkeä. Sama koskee tilannetta, kun nuori on kiinniotettuna.⁹⁹ Marttusen kanssa on helppo olla samaa mieltä, joskin olisin valmis jopa tiukempaan läsnäolovaatimukseen.

”Mun asianajaja osallistui kuulusteluun. Multa kyllä kysyttiin, haluanko sosiaalityöntekijän paikalle. Vanhemmille kai ilmoitettiin.”(H1)

Nuori H1 kertoi, että häntä epäillään törkeästä ryöstöstä ja ampuma-aserikoksesta. Nuori tapasi pidätettynä olleessaan asianajajaansa, jonka oli myös itse saanut valita. Asianajaja oli jo entuudestaan tuttu. Asianajaja osallistui nuoren kuulusteluihin esitutkinnassa. Kuulustelussa ei ollut paikalla sosiaalihuollon edustusta eikä nuoren huoltajia. Nuori ei myöskään ollut varma, onko huoltajille tai koulukodin ohjaajille ilmoitettu pidätyksestä ja kuulustelusta.

⁹⁹ Marttunen 2008, s. 227

Asianajajan ja sosiaalityöntekijän tai huoltajan rooli kuulustelussa on erilainen. Tästä syystä mielestäni on kummallista, ettei sosiaalitoimella ole ollut kiinnostusta osallistua kuulusteluun, vaikka epäilystä rikoksesta on mahdollista tuomita vankeutta. Edustuksen tarpeellisuuden arviointi ei myöskään ole lapsen tehtävä, vaan se tulisi olla sosiaalitoimesta vastaavan toimielimen vastuulla, kuten edellä on selostettu.

”Asianajaja soitti ja kertoi tuomiosta. Kertoi mitä mikäkin tarkoittaa; sakko, ajokielto, vahingonkorvaukset.” (H1)

Nuoren H1 ja tämän asianajan suhde vaikutti toimivalta. Asianajaja on toiminut nuoren asianajajana jo pidempään, eli voisi sanoa, että asianajaja tuntee nuoren ja myöskin tämän taustat. Nuori kertoi, että asianaja osaa selittää hyvin prosessin kulkua ja ottaa hänen näkemykset ja mielipiteet huomioon. Ennen oikeudenkäyntiä asianajaja on kysynyt nuoren halukkuutta tulla kuulluksi prosessissa ja kysynyt nuoren mielipidettä salissa toimimiseen. Nuori on saanut tiedon tuomioista asianajajansa välityksellä. Vaikka nuoren ja asianajan suhde vaikuttaa selvästi toimivalta, nuori kummasteli haastattelussa sitä, että useita rikoksia voidaan käsitellä samassa, ja että salissa joutuu kasvokkain asianomistajan kanssa. Jälkimmäinen oli tullut nuorelle ensimmäisellä kertaa yllätyksenä ja se tuntui myös vaikealta.

Muillakaan haastattelemistani nuorista ei ollut paikalla sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen edustajaa tai vanhempia. Haastateltavista yksi ei edes tiennyt tämän olevan mahdollista. Kahden haastateltavan kohdalla kuulustelussa oli kuitenkin paikalla koulukodin ohjaaja. Nuori H3 kuvasi ohjaajan läsnäoloa seuraavasti:

”Ohjaaja istui ja kuunteli sitä juttua.” (H3)

Rikosprosessin oikeudenkäyntivaiheessa haastattelemistani nuorista on ollut kaksi. Molemmat ovat osallistuneet useampaan oikeudenkäyntiin rikoksesta syytetyn roolissa.

”En ole saanut liikkua yksin, joten koulukodinohjaajat ovat käyttäneet oikeudenkäynnissä.” (H1)

”Ekoilla kerroilla vanhemmat oli paikalla. Tokalla kerralla mua syytettiin pahoinpitelystä... En halunnut, että äiti kuulee.. kun se tilanne käydään siinä läpi.” (H1)

Nuori H1 kertoi haastattelussa, että hänellä on ensimmäisestä rikos epäilystä asti ollut sama asianajaja, joka on ollut läsnä niin kuulusteluissa kuin oikeudenkäynnissäkin. Tämän lisäksi nuoren oikeudenkäyntiin on osallistunut koulukodin ohjaajia. Joillakin

kerroilla ohjaajat ovat odottaneet salin ulkopuolella, ja joillakin ohjaajat ovat olleet salissa. Vanhemmat ovat olleet läsnä oikeudenkäynnissä ensimmäisillä kerroilla. Rikosten muuttua vakavammiksi, nuori ei ole halunnut ottaa vanhempia mukaan. Haastattelun perusteella nuoren oma sosiaalityöntekijä ei ole ollut läsnä missään nuoren oikeudenkäynnissä, eli sosiaalitoiminedustus on puuttunut kokonaan. Haastattelun perusteella ymmärsin, että ohjaajat ovat olleet oikeudenkäynnissä mukana nuoren pyynnöstä, ja joillakin kerroista siksi, että nuoren liikkumista on rajoitettu.

”Tulin oikeudenkäyntiin suoraan hatkasta. Ketään muita ei ollut paikalla, olin yksin.” (H4)

”Tuomari kysy onks muita tulossa.” (H4)

Nuori H4 kertoi haastattelussa, että saapui kerran oikeudenkäyntiin suoraan karkuteiltä. Oikeudenkäynnissä ei ollut mukana asianajajaa, vanhempia, eikä sosiaalihuollosta vastaavan toimielimenedustusta. Oikeudenkäynti pidettiin tästä huolimatta. Nuorta kuultiin käsittelyssä ja tuomio julistettiin pääkäsittelyn päätteeksi suullisesti. Nuori oli tuolloin 15-vuotias ja häntä epäiltiin varkaudesta. Ottaen huomioon nuoren ikä ja lastensuojelun asiakkuus, mielestäni on erittäin kummallista, että asia on käsitelty ilman, että oikeudenkäynnissä on ollut läsnä muita. Nuoren tilanteesta ja erityisen suojelun tarpeesta tilanteessa kertoo mielestäni jo se, että nuori on ollut karkuteilla ja lastensuojelun asiakkaana. Täytyy kuitenkin ottaa huomioon, ettei haastattelussa selvinnyt jutun tarkempi luonne tai se oliko nuoren omaan sosiaalityöntekijään tai vanhempiin oltu yhteydessä.

Muissa oikeudenkäynneissä nuorella H4 on ollut läsnä äiti. Nuori kertoi, että ”äiti oli vain mukana”. Koulukodista on ollut mukana myös ohjaajia. Jokaisella kerralla ohjaajat ovat olleet salissa seuraamassa käsittelyä. Nuorella on ollut myös joissakin käräjäoikeuden istunnoissa asianajaja. Asianajajan nuorelle valitsi koulukodin henkilökunta. Asianajajan nuori tapasi hetkeä ennen käräjäoikeuden istuntoa. Ennen oikeudenkäynnin alkua asianajaja oli kysynyt nuorelta kiistääkö tämä syytteet ja haluaako nuori puhua itse oikeudenkäynnissä. Nuori kertoi, ettei ole saanut tietoa oikeudenkäynnin kulusta ennen käsittelyä, eikä myöskään käsittelyn aikana.

Nuoren oikeusturvan kannasta on ongelmallista, että oikeudenkäynnissä ei ole läsnä nuoren lisäksi muita. Muiden läsnäolo lienee tarpeetonta silloin, kun kyse on selvästä ja lievästä rikoksesta, jonka nuori on myöntänyt kuulusteluissa. Tästä huolimatta oikeudenkäynti on menettely, johon nuorella olisi oikeus saada tukea ja tarvittaessa myös

apua. Nuoren ollessa 15-vuotias ja sijoitettuna kodin ulkopuolelle tarve läsnäololle on entistä suurempi.

5. Vapauteen kohdistuvat pakkokeinot ja voimakeinojen käyttö

5.1. Yleistä

Jokaiselle turvattuihin oikeushyviin saatetaan joutua puuttumaan rikoksen tutkinnan turvaamiseksi. Pakkokeinot ovat toimenpiteitä, joilla puututaan perustuslaissa ja ihmisoikeussopimuksissa suojattuihin oikeushyviin. Pakkokeinojen sääntelyssä noudatetaan erityisen tarkkaa lakisidonnaisuuden vaatimusta eli legaliteettiperiaatetta. Pakkokeinojen käytön tulee siis aina perustua lakiin. Lisäksi säännösten on oltava täsmällisiä ja tarkkarajaisia. Epäselvissä tilanteissa ratkaisut tulee tehdä perus- ja ihmisoikeuksien mukaisesti. Pakkokeinojen tarkoituksena on turvata prosessi ja erityisesti rikoksen selvittäminen.¹⁰⁰ Pakkokeinot voidaan jaotella vapauteen kohdistuviin pakkokeinoihin, henkilöön kohdistuviin pakkokeinoihin, esineisiin kohdistuviin pakkokeinoihin, kotirauhaa koskeviin pakkokeinoihin ja telepakkokeinoihin.¹⁰¹

Pakkokeinojen käytössä tulee huomioida suhteellisuusperiaate (PKL 1:2). Pakkokeinoilla loukataan lailla turvattuja oikeuksia, joten käytetyt pakkokeinot tulee aina olla perusteltavissa ottaen huomioon rikoksen törkeys ja selvittämisen tärkeys suhteessa loukattuun oikeushyvään.¹⁰² Pakkokeinon käytön tulee olla myös oikeassa suhteessa: kenenkään oikeuksiin ei saa puuttua enempää kuin on välttämätöntä. Pakkokeinojen käyttö ei myöskään saa aiheuttaa tarpeetonta vahinkoa tai haittaa. Tätä kutsutaan vähimmän haitan periaatteeksi. (PKL 1:3) Hienotunteisuusperiaatteen mukaan pakkokeinoja käytettäessä on vältettävä aiheettoman huomion herättämistä ja toimittava muutenkin hienotunteisesti. (PKL 1:4)

¹⁰⁰ Jokela 2008, s.168; Niemi 2012, s. 878

¹⁰¹ Niemi 2012, s. 877-878

¹⁰² Niemi 2012, s. 844

5.2 Vapauteen kohdistuvat pakkokeinot

5.2.1. Kiinniotto

Kiinniottaminen voi perustua, joko jokamiehen kiinni-otto-oikeuteen tai poliisin kiinniotto-oikeuteen. (PKL 2:2.1) Jokainen saa ottaa kiinni myös viranomaisen etsintäkuuluttaman henkilön, joka on määrätty pidätettäväksi tai vangittavaksi. (PKL 2:2.2) Kiinniotettu tulee luovuttaa välittömästi poliisille. (PKL 2:2.3) ¹⁰³ Poliisilla on oikeus ottaa kiinni verekseltä tai pakenemasta tavattu rikoksesta epäilty rikoksen selvittämistä varten (PKL 2:1.1) ja epäilty, joka on määrätty pidätettäväksi tai vangittavaksi. Poliisi voi myös ottaa kiinni tuomioistuimen pääkäsittelyn tai päätösharkinnan aikana kiinni vastaajan, jonka vangitsemista on vaadittu tuomitsemisen yhteydessä, jos kiinniottaminen on tarpeen hänen poistumisensa estämiseksi. (PKL 2:1.2)

Esitutkintalain mukaan ketään ei saa pitää esitutkinnassa pidempään kuin on välttämätöntä. (ETL 6:5.1) Rikoksesta epäiltyä, jota ei ole pidätetty tai vangittu, voidaan pitää esitutkinnassa enintään 12 tuntia kerralla. Mikäli epäillyn pidättämiseen on olemassa pakkokeinolain mukaiset edellytykset (PKL 6:1), esitutkinta voi kestää 24 tuntia. Epäillyn on oltava henkilökohtaisesti läsnä esitutkinnassa. Mikäli kyse on merkitykseltään vähäisestä asiasta, epäillyllä on mahdollisuus antaa lausuma asiamiehen välityksellä, puhelimitse tai muulla tiedonsiirtovälineellä. Edellytyksenä tälle on, ettei tutkinnan luotettavuus vaarannu.¹⁰⁴

5.2.2. Pidättäminen

Pidättäminen puuttuu kiinniottoa enemmän epäillyn vapauteen ja on siten pidemmälle ulottuva pakkokeino, jolla yleensä pyritään turvaamaan esitutkinta. Pidättämisen edellytykset ovat säädetty tarkasti pakkokeinolaissa. Lain mukaan rikoksesta todennäköisin syin epäilty voidaan pidättää, jos rikoksesta on säädetty vähintään kaksi vuotta vankeutta tai jos rikoksesta säädetty vähimmäisrangaistus on alle kaksi vuotta, mutta ankarin siitä säädetty rangaistus on vähintään vuosi vankeutta. Pidättäminen on

¹⁰³ Jokela 2008, s. 171

¹⁰⁴ Jokela 2008, s. 160–161, Niemi 2012, s. 860–861

lisäksi mahdollista rangaistusasteikosta riippumatta, jos rikoksesta epäilty todennäköisin syin on tuntematon eikä suostu ilmoittamaan nimeään tai osoitettaan taikka antaa siitä virheellisen tiedon, tai epäillyllä ei ole vakinaista asuntoa Suomessa ja on todennäköistä, että hän poistuu maasta karttaakseen esitutkintaa, oikeudenkäyntiä tai rangaistuksen täytäntöönpanoa. (PKL 2:5)¹⁰⁵

Mikäli pidättämisen edellytykset ovat olemassa, poliisi saa ottaa epäillyn kiinni ilman pidättämismääräystä. Tämä on mahdollista vain, jos pidättäminen voi muuten vaarantua. Poliisin tulee ilmoittaa kiinniottamisesta viipymättä pidättämisestä päättävälle virkamiehelle. Pidättämiseen oikeutetun virkamiehen tulee päättää 24 tunnin kuluessa kiinniottamisesta, onko kiinniotettu vapautettava vai pidätettävä. Kiinniotto voi jatkua yli 12 tuntia vain, jos pidättämisen edellytykset ovat olemassa. (PKL 2:1.3) Kiinniotetulle tulee ilmoittaa heti syy kiinniottoon. Poliisi voi ottaa kiinni epäillyn myös viedessään tämän kuultavaksi esitutkintaan tai oikeudenkäyntiin.¹⁰⁶

Kiinniotetun ja pidätetyn vapaudenmenetyksestä on ilmoitettava pidätetyn ja kiinniotetun osoituksen mukaan hänen läheiselleen tai muulle henkilölle. (Laki poliisin säilyttämien henkilöiden kohtelusta 2:2.2) Pidättämisen syy tulee ilmoittaa pidätetylle mahdollisimman pian. Alaikäisen pidätyksestä tulee ilmoittaa sosiaalityöntekijälle ja vanhemmille. (PKL 2:10)¹⁰⁷

5.2.3. Vangitseminen

Rikoksesta todennäköisin syin epäilty voidaan vangita pakkokeinolain 2 luvun 1 §:n 1 momentissa säädetyin edellytyksin ja jos vangitseminen on odotettavissa olevan lisäselvityksen vuoksi erittäin tärkeää, vangitseminen on mahdollista, vaikka epäilyyn ei olisikaan todennäköisiä syitä. (PKL 2:11) Lain mukaan vankeja tulee kohdalla oikeudenmukaisesta ihmisarvo kunnioittaen eikä vankeja saa laittaa eri asemaan esimerkiksi iän, ihonvärin tai uskonnon tai muun henkilöön liittyvän syyn perusteella. Alle 21-vuotiaina rikoksensa tehneille nuorille tuomittua vankeutta täytäntöön pantaessa on kiinnitettävä erityistä huomiota vangin iästä ja kehitysvaiheesta johtuviin tarpeisiin. (VKL 1:5)

¹⁰⁵ Jokela 2008, s. 173

¹⁰⁶ Jokela 2008, s. 171–172

¹⁰⁷ Jokela 2008, s. 173

5.2.4. Matkustuskielto

Matkustuskieltoon voidaan määrätä pidättämisen tai vangitsemisen sijasta, kun pakkokeinolaissa säädetyt edellytykset täyttyvät. Matkustuskielto tarkoittaa sitä, ettei matkustuskieltoon määrätty saa poistua päätöksessä mainitulta paikkakunnalta tai alueelta. Matkustuskieltoon määrätty voidaan velvoittaa muun muassa olemaan tavoitettavissa tai ilmoittautumaan poliisille tiettyinä aikoina tai luovuttamaan passinsa. (PKL 5:2) Esitutinnan aikana päätöksen tekee pidättämiseen oikeutettu virkamies. Ennen päätöstä asiasta on ilmoitettava syyttäjälle, joka voi halutessaan ottaa asian päätettäväkseen. Syyteharkintavaiheen aikana päätös matkustuskiellosta kuuluu syyttäjälle. Kun syyte on nostettu, päätösvalta matkustuskiellosta siirtyy tuomioistuimelle.¹⁰⁸

Pakkokeinolaki sisältää kohtuuttoman pidättämisen kiellon.¹⁰⁹ Sen mukaan ketään ei saa pidättää, jos pidättäminen olisi kohtuutonta asian laadun taikka rikoksesta epäillyn iän tai muiden henkilökohtaisten olosuhteiden vuoksi. (PKL 2:6) Pidätetty tulee päästää vapaaksi heti, kun pidättämiseen ei ole enää edellytyksiä, kuitenkin viimeistään vangitsemisvaatimuksen tekemistä varten säädetyin ajan kuluttua, jollei pidätettyä vaadita vangittavaksi. Pidätetyn vapauttamisesta päättää siihen oikeutettu virkamies¹¹⁰. Tuomioistuin käsittelee kuitenkin vangitsemisvaatimukset. (PKL 2:7)¹¹¹

5.3. Voimakeinojen käyttö

Poliisilla on oikeus käyttää tarvittavia voimakeinoja virkatehtävien suorituksessa. Voimakeinoja voi käyttää vastarinnan murtamiseksi, henkilön paikalta poistamiseksi, kiinniottamisen toimittamiseksi, vapautensa menettäneen pakenemisen estämiseksi, esteen poistamiseksi taikka välittömästi uhkaavan rikoksen tai muun vaarallisen teon tai tapahtuman estämiseksi. Voimakeinojen on oltava puolustettavia. Puolustettavuuden

¹⁰⁸ Jokela 2008, s. 181-182

¹⁰⁹ Jokela 2008, s. 174

¹¹⁰ PKL 2:9 määrittelee pidättämiseen oikeutetut virkamiehet.

¹¹¹ Jokela 2008, s. 173

arvioinnissa tulee ottaa huomioon tehtävän tärkeys ja kiireellisyys ja mahdollisen vastarinnan vaarallisuus. Myös käytettävissä olevat voimavarat sekä tilanteen kokonaisarvosteluun vaikuttavat seikat otetaan huomioon voimakeinojen puolustettavuuden arvioinnissa. (POL 2:17)

Poliisin on virkatehtävien hoidossa ensisijaisesti käytettävä käskyttämistä (puhetta). Mikäli puhe ei auta ja tehtävä pitää saada suoritettua poliisin on mahdollista turvautua voimakeinojen käyttöön. Ennen voimakeinojen käyttöä poliisin tulee varoittaa, mikäli mahdollista ja tarkoituksenmukaista, virkatehtävän kohteena olevaa henkilöä mahdollisuudesta joutua voimakeinojen käytön kohteeksi. (POL 2:18)

Voimakeinojen käyttö voi tarkoittaa fyysisen voiman tai erilaisten apuvälineiden käyttöä. Poliisi voimankäyttövälineet hyväksyy poliisihallitus. Poliisin voimankäyttövälineitä ovat henkilökohtainen virka-ase, tukiasse, poliisitoimintaa tukevat erityisaseet ja kaasun tai muun lamaannuttavan aineen levittämiseen tarkoitettu ampuma-ase sekä muut ampuma-asetta lievemmat voimankäyttövälineet. (VNA poliisista 10.2) Poliisi voi turvautua ampuma-aseen käyttöön¹¹² vain silloin, kun yritetään pysäyttää henkilö, joka aiheuttaa välitöntä ja vakavaa vaaraa toisen hengelle ja terveydelle, eikä lievempien keinojen käyttö henkilön pysäyttämiseksi ole mahdollista. (POL 2:19.1) Poliisi saa rajoittaa virkatehtävän kohteena olevan henkilön liikkuma- ja toimintavapautta käyttämällä käsirautoja, muovista sidettä tai muuta näihin rinnastettavaa tapaa. Sitomiseen voi turvautua silloin, kun se on välttämätöntä karkaamisen estämiseksi, väkivaltaisen käyttäytymisen hillitsemiseksi tai uhkaavan väkivallan torjumiseksi. (POL 2:20)

5.4. Lapsen oikeudet ja pakkokeinot

Lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan lapsen vapautta ei saa riistää laittomasti tai mielivaltaisesti. Lapsen kiinniottamisessa, pidättämisessä ja vangitsemisessa tulee noudattaa lakia ja näihin toimiin on turvauduttava vasta viimeisenä ja mahdollisimman lyhytaikaisena keinona. (LOS 37 artikla) Lapsen oikeuksien komitea pitää edellä selostetun toteutumisen kannalta tärkeänä, että valtioilla on tosiasiallisia vaihtoehtoja vapaudenriistolle. Tutkintavankeutta tulisi välttää lasten kohdalla, se loukkaa muun

¹¹² Ampuma-aseen käyttö tarkoittaa ampuma-aseen käytöstä varoittamista, sillä uhkaamista ja laukauksen ampumista. Aseen esille ottaminen ja toimintavalmiuteen saattaminen eivät tarkoita ampuma-aseen käyttöä. (POL 2:19)

muassa syyttömyysolettamaa. Komitea pitää tärkeänä, että laissa esitetään selkeät edellytykset lapsen sijoittamiselle tutkintavankeuteen tai lapsen pitämiseen tutkintavankeudessa, lapsen saapumisen varmistamiseksi tuomioistuinkäsittelyyn. Tutkintavankeuden kesto tulisi olla rajattu ja sitä tulisi arvioida säännöllisesti. Lisäksi lapsi tulisi vapauttaa tutkintavankeudesta mahdollisimman pian ja tarvittaessa tiettyjen edellytyksien täytyessä.¹¹³

Suomen lainsäädäntö kieltää alle 15-vuotiaana tehdystä rikoksesta pidättämisen tai vangitsemisen. (PKL 2:5 ja 2:11) Kohtuuttoman pidättämisen kielto ja kohtuuttoman vangitsemisen kielto (PKL 2:13) edellyttävät, ettei ketään saa pidättää/vangita, jos pidättäminen/vangitseminen olisi kohtuutonta asian laadun taikka rikoksesta epäillyn iän tai muiden henkilökohtaisten olosuhteiden vuoksi. (PKL 2:6)

Pakkokeinolain esitöissä onkin todettu, että erityisesti alaikäisen kohdalla pidättämistä olisi vältettävä. EIT ja Lapsen oikeuksien komitea ovat korostaneet tutkintavankeuden käyttöä viimeisenä keinona alaikäisten rikoksesta epäiltyjen kohdalla. Alaikäisten kohdalla tutkintavankeuden keston tulisi olla mahdollisimman lyhyt.¹¹⁴ Pidätetty tulee päästää vapaaksi heti, kun pidättämiseen ei ole enää edellytyksiä, kuitenkin viimeistään vangitsemisvaatimuksen tekemistä varten säädetyn ajan kuluttua, jollei pidätettyä vaadita vangittavaksi. Pidätetyn vapauttamisesta päättää siihen oikeutettu virkamies¹¹⁵. Tuomioistuin käsittelee kuitenkin vangitsemisvaatimukset. (PKL 2:7)

Nuorta, jonka vapaus on riistetty, tulee kohdella inhimillisesti ja ihmisarvoa kunnioittaen huomioiden sen ikäisen lapsen tarpeet. Kiinniotettua, pidätettyä ja vangittua lasta tulee pitää erillään aikuisista, paitsi jos lapsen edun mukaista on menetellä toisin. Lapsen oikeutta pitää yhteyttä perheeseensä ei pidä kieltää, ellei se ole välttämätöntä olosuhteet huomioon ottaen. (LOS 37 art.) Erillä pitäminen tarkoittaa, ettei nuorta saisi sijoittaa aikuisille tarkoitettuun vankilaan tai muuhun laitokseen. Alaikäisen sijoittaminen aikuisille tarkoitettuihin vankiloihin on riski lapsen perusturvallisuudelle, hyvinvoinnille ja mahdollisuudelle sopeutua ja pysyä erossa rikoksista. Poikkeamista erillä pitämisestä tulisi tulkita suppeasti. Komitea on kehottanut sopimusvaltioita perustamaan vapaudenriiston kohteeksi joutuneille lapsille erilliset laitokset. Laitoksissa tulisi olla lapsikeskeisiä toimintatapoja ja lapset huomioon ottava henkilöstö.¹¹⁶

¹¹³ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10 s. 21

¹¹⁴ HE 222/2010 vp s.248 ja Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10 s. 21

¹¹⁵ PKL 2:9 määrittelee pidättämiseen oikeutetut virkamiehet.

¹¹⁶ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10 s. 22

Vankeuslain mukaan alle 18-vuotiasta sijoitettaessa tulee huomioida muun muassa yhteyksien säilyminen lähiomaisiin, vangin oma toive ja ikä. Alaikäinen tulee sijoittaa erillään aikuisista vangeista, jollei hänen etunsa muuta vaadi. (VKL 4:8) Alle 18-vuotias vanki on pidettävä vankilassa muista vangeista erillään, jollei hänen etunsa muuta vaadi. (VKL 5:2) Myös tutkintavankeuslain mukaan alle 18-vuotias tutkintavanki on pidettävä erillään muista, myös kuljetettaessa. (Tutkintavankeuslaki 3:1.2, 14:3)

Nuoren täytettyä 18-vuotta voi hän edelleen jäädä lapsille tarkoitettuun laitokseen, mikäli tämä on hänen etunsa mukaista eikä tämä loukkaa laitoksessa olevien nuorempien lasten etua. Vapaudenriiston kohteeksi joutuneilla lapsilla tulee olla oikeus pitää yhteyttä perheeseensä. Tämän tulisi huomioida lasta sijoitettaessa laitokseen. Laissa tulisi määrittellä ne tilanteet, joissa yhteydenpitoa voitaisiin rajoittaa.¹¹⁷

Kaikissa vapaudenriistotilanteissa lapsen olojen tulee olla sellaiset, että ne vastaavat kuntoutustavoitetta. Lisäksi tulee huomioida lapsen yksityisyys ja aistiärsykkeiden tarve, mahdollisuus liikuntaan ja taide- ja vapaa-ajantoimintaan sekä sosiaaliseen kanssakäymiseen muiden saman ikäisten kanssa. Oppivelvollisuusikäisellä on oikeus koulutukseen, joka osaltaan valmistaa lasta yhteiskuntaan paluuseen. Tarvittaessa lapsella on oikeus saada ammatillista koulutusta, joka valmentaa häntä työelämään.¹¹⁸

Lapselta, jolta on riistetty vapaus, on myös oikeus lääkärintarkastukseen ja riittävään lääketieteelliseen hoitoon. Laitoksen henkilökunnan tehtävänä on tukea ja edistää lapsen säännöllisiä yhteyksiä sekä mahdollisuutta käydä kotonaan ja perheensä luona. Lapsella tulee myös olla oikeus esittää pyyntöjä ja valituksia hoidon sisällöstä keskushallinnolle, oikeudelliselle viranomaiselle tai muulle viranomaiselle sekä oikeus saada viipymättä tietoa vastauksesta. Lapsilla tulee olla tieto menettelyistä ja niiden on oltava helposti käytettävissä.¹¹⁹

Rajoittamista ja voimaa saa käyttää vain, jos lapsi aiheuttaa välittömän vahingon uhan itselleen tai muille ja kaikki muut keinot on käytetty. Ammatillaisen tulisi valvoa rajoittamisen ja voiman käyttöä, eikä näitä saisi koskaan käyttää rangaistuskeinoina.¹²⁰

¹¹⁷ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10 s. 22

¹¹⁸ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10 s. 22

¹¹⁹ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10 s. 23

¹²⁰ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10 s. 23

5.5. Nuorten kokemuksia pakkokeinoista ja johtopäätöksiä

Haastatteleistani nuorista kolme on ollut kiinniotettuna ja / tai pidätettynä. Nuori H1 kertoi olleensa kiinniotettuna yhteensä 3,5 päivää. Hänet otettiin ensin kiinni rikoksesta epäiltynä ja seuraavana päivänä hänet pidätettiin rikoksesta todennäköisin syin epäiltynä. Nuorta säilytettiin sellissä, jossa ei ollut muita. Nuori kertoi, että kerran päivässä sai ulkoilla tunnin ja ruokaa tuli kolme kertaa päivässä. Nuori sai collegehousut ja paidan ja suihkuun oli mahdollista päästä. Nuori kertoi olleensa myös aikaisemmilla kiinniotto kerroilla yksin sellissä. Nuori kertoi, että hänestä tuntui siltä, ettei kukaan välittänyt. Nuori koki, että poliisit eivät kunnioittaneet häntä ja häntä kovisteltiin kiinnioton aikana turhaan. Kovistelun johdosta nuori kertoi lopettaneensa puhumisen, hän halusi osoittaa, ettei häneen tehoa epäasiallinen käytös. Kiinnioton aikana nuori kertoi saneensa luvan olla yhteydessä ainoastaan asianajajaansa.

Nuori H4 kertoi olleensa kiinniotettaessa alkoholin vaikutuksen alaisena ja juosseensa poliisia karkuun. Poliisi sai nuoren helposti kiinni, koska tämän oli vaikea pysyä pystyssä. Nuori vietiin putkaan, jossa oli yön yli ja seuraavan päivän. Kiinniotosta ilmoitettiin vanhemmille ja koulukotiin. Koulukodin henkilökunta tuli hakemaan nuoren pois. Nuori kertoi olleensa sellissä yksin. Sellissä ei ollut patjaa, myöskään vettä ei ollut saatavilla. Nuori kertoi, ettei päässyt myöskään vessaan. Haastattelun perusteella ymmärsin nuoren olleen kiinniotettuna yli 12 tuntia. Poliisi oli kertonut nuoren poistuessa, että nuorta on pidetty liian kauan sellissä, ja että sellissä olisi pitänyt olla patja. Nuori oli tapahtumahetkellä 15-vuotta.

”Tunnin päästä poliisikoirat ja poliisit tuli paikalle. Sanottiin, että nyt lähdetään putkaan yöksi, ja sit lähdettiin. Kaikki oli ihan ok, ei laitettu rautoja.” (H3)

”Yön yli nukuttiin ja aamulla oli kuulustelut. Oltiin jokainen omassa putkassa. Ihan oli mukavaa... Ruoka oli pahaa, mut muuten oli ihan ok.” (H3)

Nuori H3 kertoi olleensa kavereiden kanssa reissussa, jossa syyllistyivät kahteen ryöstöön. Poliisien saavuttua paikalle, poliisit kertoivat nuorten olleen epäiltyjä kahdesta ryöstöstä. Poliisi tarkasti kaikilta kengänpohjat ja niiden täsmättyä rikospaikalta löytyneisiin jälkiin, poliisi otti nuoret kiinni ja vei heidät putkaan odottamaan aamulla järjestettäviä kuulusteluja. Nuoret sijoitettiin erikseen, jokainen omaan selliin.

Haastatteluissa positiivista oli, että edellytys lapsen sijoittamisesta erilleen aikuisista on toteutunut haastattelemini nuorten kohdalla. Lapsen tarpeista on pääasiassa huolehdittu hyvin kiinnioton aikana. Poikkeuksena nuoren H4 kohtelee. On ilmeistä, että nuorta on pidetty sellissä liian pitkään ja ilman mahdollisuutta levätä. Nuoren H4 kohdalla ihmettelen myös kiinnioton syytä ja nuoren pitämistä sellissä niin pitkään. Lähtökohdan tulisi olla, ettei alaikäistä pidätetä. Mikäli nuori pidätetään, tulisi nuori päästää vapaaksi, kun edellytyksiä pidättämiseen ei enää ole. On myös erikoista, että nuoren oikeutta pitää yhteyttä vanhempiin on rajoitettu pidätyksen aikana. Haastattelussa ei käynyt ilmi syitä, minkä takia rajoittamiselle olisi ollut perusteita.

Kahdella haastattelemistani nuorista oli mielenkiintoisia kokemuksia poliisien voimakeinojen käytöstä. Haastateltavat kokivat, etteivät voimakeinot aina ole olleet oikeassa suhteessa. Mielestäni nuoret osasivat kuvata tilanteita hyvin ja uskottavasti. He myös arvioivat haastattelussa omaa käytöstään ja pitivät osaa poliisin toimista tilanteeseen nähden sopivina. Poliisin käyttämien voimakeinojen kokemiseen vaikuttaa varmasti päihtymys ja tunnetila. Tarinalla on varmasti kaksi puolta, joista pystyn tuomaan esiin vain toisen.

Nuori H4 nosti haastattelussa esiin poliisin käyttämät voimakeinot. Nuori kertoi olleensa päihtynyt rikosta tehdessä ja poliisien tullessa paikalle, nuori oli yrittänyt juosta karkuun. Nuori kertoi, että poliisi sai hänet helposti kiinni, koska humalatilasta johtuen pystyssä oli vaikea pysyä. Poliisit kaatoivat nuoren maahan ja raudoittivat. Tämä 15-vuotiaasta nuoresta oli kohtuullista, olihan hän yrittänyt karkuun. Toisella kerralla nuori kertoi olleensa vihainen kiinniotosta ja yritti päästä poliisiautosta pois, yrittämällä potkia kalterit vinoon ja ikkunaa rikki. Poliisi heitti sumutteen auton takaosaan. Nuori kertoi, että sumute tuli suoraan silmiin ja alkoi sattua välittömästi. Kipu oli niin kova, ettei voinut kuin huutaa ja oksentaa. Nuori kertoi tämän jälkeen poliisien repineen hänet ulos autosta ja hakanneen tämän päätä maahan. Nuori kertoi poliisien myös potkineen häntä. Eräällä kerralla nuori oli sylkenyt poliisia päin, minkä johdosta poliisi oli käyttänyt sähkölamautinta.

Nuori H1 toi itse haastattelun edetessä esiin, että ihmettelee poliisien käyttämiä voimakeinoja. Nuori kertoi, että kotipaikkakunnan poliisit ovat tulleet tutuiksi ja eri poliiseilla on erilaiset toimintatavat. Nuori kertoi, että välillä poliisit kohtelevat häntä asiallisesti ja asiat on hoidettu puhumalla. Nuori kertoi, että hänen mielestä on ymmärrettävää, että poliisi saattaa nuoren autoon käsivarresta taluttamalla. Hän kuitenkin

ihmetteli, miksi osa poliiseista kaataa maahan ja raudoittaa, vaikka mitään uhkaa ei ole. Nuori kertoi, että lähes joka kerta hänet on raudoitettu. Viime kerralla poliisit olivat työntäneet nuoren autoa päin ja vääntäneet käsistä. Nuori kertoi, että tämä sattui todella paljon. Nuori myös kertoi, että hänellä saattaa mennä hermo, jos poliisi huutaa, käskyttää ja käsittelee siten, että sattuu.

Nuorten kertomukset poliisien voimakeinojen käytöstä kuulostavat hurjalta. Kertomus on nuoren kokemus voimakeinojen käytöstä, eikä yksistään sen perusteella ole mahdollista tehdä johtopäätöksiä voimakeinojen käytön oikeasta suhteesta. Voimakeinojen käytön objektiivinen arviointi edellyttäisi tarkempaa tietoa tilanteista. Joka tapauksessa herää kysymys, onko edellä kuvatut voimakeinot olleet välttämättömiä etenkin, kun kyseessä on ollut 15-vuotias ja 16-vuotias nuori.

6. Nuorille määrättävät seuraamukset

6.1. Rangaistuksen määräämisestä

Rangaistuksen määrääminen sisältää eri vaiheita. Tuomioistuimen tulee vahvistaa rangaistusasteikko, valita rangaistuslaji ja mitata rangaistus. Nuoria koskeva sääntely poikkeaa edellä mainituissa vaiheissa aikuisista.¹²¹

Rangaistuksen määräämisessä tulee huomioida lain mukaan rangaistuksen määrään ja lajiin vaikuttavat perusteet sekä rangaistuskäytännön yhtenäisyys (RL 6:3.1). Rangaistus tulee mitata siten, että se on oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen, teon vaikuttamiin sekä rikoksesta ilmenevään muuhun tekijän syyllisyyteen (RL 6:4). Syyllisyys nuorten rikostekijöiden kohdalla on ongelmallinen. Nuorten tekemät rikokset eivät yleensä ole harkittuja ja nuorten tieto tekojensa seurauksista on monesti puutteellinen. Tästä syystä, mikäli alaikäinen tekee rikoksen, rangaistusasteikko voidaan lieventää (RL 6:8.1). Tekijälle saa tuomita tällöin enintään kolme neljännessä rikoksesta säädetyn vankeus- tai sakkorangaistuksen enimmäismäärästä ja vähintään rikoksesta säädetyn rangaistuslajin vähimmäismäärän¹²². Jos rikoksesta voisi seurata elinkautinen vankeus, enimmäisrangaistus sen sijasta on

¹²¹ Marttunen 2008, s. 240

¹²² Vankeuden minimi on 14 päivää (RL 2:2) ja sakon yksi päiväsakko (RL 2a:1.1)

kaksitoista vuotta vankeutta ja vähimmäisrangaistus kaksi vuotta vankeutta (RL 6:8.2).¹²³ Alaikäistä ei voi siis tuomita elinkautiseen vankeusrangaistukseen.¹²⁴

Rangaistuksen lieventämisperuste on muun muassa nuoruus (RL 6:6). Mikäli rikoksen on tehnyt alaikäinen, voidaan rangaistusta lieventää. Käytännössä tämä tarkoittaa sitä, että tekijälle, joka on tehnyt rikoksen alle 18-vuotiaana, tulee tuomita vähintään ¼ lievempi rangaistus kuin aikuiselle. Nuoruus vaikuttaa myös rangaistustilanteen valintaan: aikuisen saadessa vankeutta, nuori voisi tulla tuomituksi sakkoon.¹²⁵ Sovinto, rikoksen tekemiseen vaikuttanut huomattava painostus tai uhka ovat myös lieventämisperusteita, jotka usein ovat relevantteja myös nuorten jutuissa (RL 6:6).

Nuoruuden merkitys korostuu, kun valitaan vankeuden lajia. Alaikäinen voidaan tuomita ehdottomaan vankeuteen vain painavista syistä (RL 6:9.2). Alaikäisten kohdalla pääsääntönä on siis ehdollinen vankeus.¹²⁶ Ehdollisen vankeusrangaistuksen tehosteeksi voidaan alle 21-vuotias rikosentekijä määrätä valvontaan 1 vuoden 3 kuukauden ajaksi, jos tätä on pidettävä perusteltuna tekijän sosiaalisen selviytymisen edistämiseksi ja uusien rikosten ehkäisemiseksi (RL 6:10.2). Nuorille on olemassa myös oma erityinen rangaistus, nuorisorangaistus (RL 6:10a).

Edellä mainitut nuoria koskevat lajinvalintasäännöt (RL 6:9.2, 6:10.2 ja 6:10a) ja rangaistuksen lieventämisperusteet¹²⁷ (RL 6:6) osoittavat tarkoituksenmukaisuuden huomioimista nuorten kohdalla. Seuraamuksen tulee olla oikeudenmukainen, mutta sen tulee olla myös tarkoituksenmukainen juuri tietyn nuoren elämäntilanteeseen.¹²⁸ Tarkoituksenmukaisuuteen liittyy myös kohtuullistamisperusteet. Lain mukaan rangaistusta lieventävänä seikkana tulee huomioida tekijälle rikoksesta johtunut tai hänelle tuomiosta aiheutuva muu seuraus. (RL 6:7) Muilla seurauksilla tarkoitetaan muun muassa lastensuojelun pakkotoimia ja huomattavaa vahingonkorvausta.¹²⁹

6.2. Nuorten seuraamukset

¹²³ Lappi-Seppälä 2008, s. 130

¹²⁴ Marttunen 2008, s. 151

¹²⁵ Marttunen 2008, s. 240-241

¹²⁶ Melander 2015, s. 170

¹²⁷ Myös muu lieventämisperuste kuin nuoruus, voi tulla kyseeseen nuorten kohdalla. Tutkimukseni ei kuitenkaan mahdollista lieventämisperusteiden tarkempaa tarkastelua.

¹²⁸ Marttunen 2008, s. 222-223

¹²⁹ HE 44/2002 vp, s. 212

Nuoren tekemä rikos voi johtaa johonkin seuraavista:

- 1) puhuttelu
- 2) harkinnanvarainen syyttämättä jättäminen,
- 3) rikesakko,
- 4) rangaistusmääräyssakko,
- 5) seuraamusluonteinen tuomitsematta jättäminen,
- 6) tuomioistuinsakko,
- 7) ehdollinen vankeus, jonka mahdollisia oheisseuraamuksia ovat sakko, yhdyskuntapalvelu ja valvonta,
- 8) nuorisorangaistus¹³⁰,
- 9) yhdyskuntapalvelu tai
- 10) ehdoton vankeusrangaistus.

Seuraamukset on lueteltu ankaruusjärjestyksestä, mikä ilmentää hyvin Suomen ankaroituvaa porrasmallia. Rangaistuksen valinta pohjautuu suhteellisuusperiaatteeseen. Sen mukaan rangaistus on mitattava siten, että se on oikeudenmukaisessa suhteessa rikoksen vahingollisuuteen ja vaarallisuuteen, teon vaikuttamiin sekä rikoksesta ilmenevään muuhun tekijän syyllisyyteen. (RL 6:4) Nuoren rikoksen tekijän kohdalla suhteellisuusperiaate oikeuttaa aikuista lievempiin rangaistuksiin.¹³¹ Nuoria rangaistaankin keskimääräistä lievemmin kuin aikuisia.¹³²

Neljä ensimmäistä on poliisin tai syyttäjän määräämiä seuraamuksia ja loput kuusi niin kutsuttuja tuomioistuinrangaistuksia. Marttunen on väitöskirjassaan todennut, että ”Suomessa noin neljä viidesosaa nuorten rikoksia koskevista syyksilukevista viranomaisratkaisuihin tehdään muualla kuin tuomioistuimessa, eli poliisissa tai syyttäjänvirastossa”. Tämä tieto on 2000-luvun alusta, mutta antanee suuntaa antavan tiedon siitä, kuinka moni rikoksista etenee todella tuomioistuin käsittelyyn.¹³³

Perustelujen merkitys lasta koskevassa asiassa on olennainen. Perusteluista tulee aina ilmetä, että lapsen etua on pohdittu, tutkittu ja huomioitu asiaa ratkaistaessa.¹³⁴ Lapsen etua pitää harkita tapauskohtaisesti. Seuraamus joka sopii toiselle, ei välttämättä sovellu toiselle. Lähtökohtaisesti en näe, että lapselle on mahdollista tuomita teosta

¹³⁰ Nuorisorangaistus on erityinen rangaistus alle 18-vuotiaana tehdystä rikoksesta. (RL 6:1.2)

¹³¹ Marttunen 2008, s. 152

¹³² Lappi-Seppälä 2008, s. 130

¹³³ Marttunen 2008, s. 207

¹³⁴ Godzinsky, s.163–164

”tavanomaista rangaistusta”, jota ei välttämättä ole perusteltava. Mielestäni lapselle valittava rangaistus tulisi aina perustella. Jokainen nuori rikoslain rikkoja pitäisi siten nähdä ainutlaatuisena yksilönä. Marttunen on väitöskirjassaan todennut, että rangaistusvalinnan perusteluissa on tapahtunut ”huomattava parannus”. Mittaamisratkaisua ei puolestaan juuri koskaan ole perusteltu.

6.2.1. Puhuttelu

Syyttäjien on mahdollista puuttua nuorten rikoksiin puhuttelulla huumausainerikosten kohdalla.¹³⁵ Puhuttelu tähtää moittimiseen ja toimenpiteistä luopumiseen.¹³⁶

Rikoslain 50 luvun mukaan

Huumausaineen käytöstä ja huumausaineen käyttöön liittyvästä muusta tässä luvussa mainitusta rikoksesta voidaan, sen lisäksi mitä oikeudenkäynnistä rikosasioissa annetussa laissa tai tässä laissa säädetään, jättää syyte nostamatta tai rangaistus tuomitsematta, jos rikosta on huumausaineen määrä ja laatu, käyttötilanne sekä olosuhteet muutoinkin huomioon ottaen pidettävä kokonaisuutena arvostellen vähäisenä. Syyte voidaan myös jättää nostamatta, jos tekijä on hakeutunut sosiaalili- ja terveystieteiden ministeriön hyväksymään hoitoon. (RL 50:7)

Valtakunnansyyttäjävirston ohje seuraamuksen määräämisestä huumausaineen käyttörikoksesta mukaan, kun alle 18-vuotias jää ensimmäisen kerran kiinni huumausaineen käyttörikoksesta tulee säännönmukaisesti järjestää puhuttelu. Puhuttelun järjestämiseen ei vaikuta huumausaineen laatu. Mikäli nuori on syyllistynyt useisiin eri rikoksiin, puhuttelu on järkevä järjestää vain, jos syyttäjä katsoo toimenpiteistä luopumista mahdollisena kaikista rikoksista. Nuoruusperuste antaa harkintaan laajat mahdollisuudet.¹³⁷

Puhutteluun osallistuu nuoren lisäksi syyttäjä, poliisi, sosiaaliviranomaisen edustaja sekä nuoren huoltajat.¹³⁸ Puhuttelun tavoitteena on monipuolisesti selvittää teon rikollinen luonne, teon moitittavuus sekä nuoren tilannetta ylipäätään. Tilaisuus tähtää syyttämättä jättämiseen ja suullisen huomautuksen antamiseen sekä mahdollistaa sosiaalihuollon

¹³⁵ Puhuttelusta on aikaisemmin säädetty laissa oikeudenkäynnistä rikosasioissa. Säännös on kuitenkin kumottu hallituksen esityksellä 58/2013. Puhuttelusta ohjeistetaan valtakunnansyyttäjävirston ohjeessa VKS 2006:1.

¹³⁶ VKS 2006:1

¹³⁷ VKS 2006:1

¹³⁸ Ohjeessa todetaan läsnäolijoiksi syyttäjä, poliisi, sosiaaliviranomainen ja huoltajat. Olettavasti tarkoituksenmukaista on myös, että nuorikin on puhuttelussa läsnä.

toimenpiteet ja lähikontrollin. Mikäli toimenpiteistä luopuminen ei ole tarkoituksenmukaista voi syyttäjä antaa rangaistusvaatimuksen tai nostaa syytteen.¹³⁹

6.2.2. Syyttämättä jättäminen nuoruusperusteella ja tuomitsematta jättäminen

Syyttäjä voi päättää, ettei nosta käsiteltävässä asiassa syytettä. Syyttämättäjättämispäätökset voivat perustua prosessuaalisiin tai harkinnanvaraisiin¹⁴⁰. Harkinnan varainen syyttämättäjättämispäätös edellyttää syytekynnyksen ylittymistä, mutta syytettä ei kuitenkaan tarvitse tästä huolimatta nostaa, jos tapaukseen soveltuu peruste, jonka mukaan syyttämättäjättämispäätös voidaan tehdä. Harkinnan varainen syyttämättäjättämispäätöksen voi tehdä vähäisyys-, nuoruus-, kohtuus- tai konkurensiperusteella.¹⁴¹ Tutkielmani kannalta olennaista on tarkastella nuoruusperustetta tarkemmin.

Syyttäjä voi jättää syytteen nostamatta nuoruusperusteella, jos kolme kriteeriä täyttyy: rikoksesta epäilty on tekohetkellä ollut alle 18-vuotta (*ikäkriteeri*), eikä epäillystä rikoksesta olisi odotettavissa ankarampaa rangaistusta kuin sakkoa tai enintään kuusi kuukautta vankeutta (*ankaruuskriteeri*) ja teon katsotaan johtuneen enemminkin ymmärtämättömyydestä tai harkitsemattomuudesta kuin piittaamattomuudesta lain kieltoja ja käskyjä kohtaan (*moitittavuuskriteeri*). (ROL 1:7)¹⁴²

Ikäkriteeri tarkoittaa, että nuoruusperuste tulee kysymykseen vain, jos tekijä on ollut alaikäinen rikoksen tekohetkellä. Nuoruuden merkitys on sitä suurempi mitä lähempänä rikoksesta syytetty on 15 vuoden rikosoikeudellista vastuikärajaa. Ankaruuskriteeri tarkoittaa käytännössä sitä, ettei teoista, joista seuraisi sakkoa, nosteta syytettä. Moitittavuuskriteeriin vaikuttaa kyky harkita tekoja ja ymmärtää tekojen oikeudellinen ja tosiasiallinen luonne. On katsottu, että esimerkiksi pahoinpitely on sellainen rikos, jonka tosiasiallisen luonteen nuorenkin tulisi ymmärtää. Harkitsemattomuuden edellytys jättää syyttämättä jättämisen ulkopuolelle harkitun ja suunnitelmallisen lain rikkomisen. Syyttämättäjättämistä ei yleensä voi tehdä silloin, kun kyseessä on rikoksen uusija. Mikäli tekojen välillä kuitenkin on kulunut pitkä aika tai tekojen laatu tai teko-olosuhteet

¹³⁹ VKS 2006:1

¹⁴⁰ HE 58/2013 vp, s.15

¹⁴¹ HE 58/2013 vp, s.15

¹⁴² Marttunen 2008, s.216

osoittavat, että teko on johtunut harkitsemattomuudesta eikä piittaamattomuudesta estettä syyttämättä jättämiselle ei ole.¹⁴³

Marttunen on väitöskirjassaan tarkastellut seuraamusluonteisia syyttämättäjättämispäätöksiä vuonna 2005. Marttunen on havainnut, että 15-17-vuotiaiden kohdalla syyttämättä jättäminen on noin neljä kertaa tavallisempaa kuin muissa ikäryhmissä¹⁴⁴ suhteutettaessa syyttämättä jätettyjen määrä oikeudenkäynnissä tuomittujen määrään. Nuorista jää syyttämättä nuoruusperusteella, mutta myös kohtuus- ja vähäisyysperusteella¹⁴⁵. Nuoruus on voinut vaikuttaa myös näissä tapauksissa syyttäjän ratkaisuun. Marttunen mukaan yleisimmät rikokset, joista syyttämättäjättämispäätös tehdään ovat lievät varkaudet, vahingonteot ja pahoinpitelyt. Aikuisiin verrattuna nuorten syyttämättä jättäminen yleisempää, vaikkakin kokonaisuudessaan sen käyttö on harvinaista. Ruotsissa lainsäädäntö muistuttaa Suomen lainsäädäntöä, mutta syyttämättäjättämispäätöksiä tehdään noin viisi kertaa enemmän. Marttunen onkin todennut, että ”*kansainvälisessä vertailussa Suomi erottuu maana, jossa syyttäjät vievät tuomioistuimeen suhteellisesti paljon syyteharkintaan saapuneita nuorten rikoksia*”.¹⁴⁶

Syyttämättäjättämispäätöstä ei tarvitse lähettää tiedoksi sosiaaliviranomaiselle eikä syyttämättä jätetyn huoltajille. Valtakunnan syyttäjän ohjeissa velvoitettiin vuoteen 2007 asti, että syyttämättäjättämispäätös tuli lähettää sosiaaliviranomaisille. Olen Marttunen kanssa samaa mieltä siitä, että tieto tulisi aina lähettää sosiaaliviranomaisille, jotta tukitoimiin olisi mahdollista tarvittaessa ryhtyä.¹⁴⁷

Tuomioistuimien voi jättää rangaistuksen tuomitsematta, jos tekijä on tehnyt rikoksensa alle 18-vuotiaana ja teon katsotaan johtuneen ymmärtämättömyydestä tai harkitsemattomuudesta (RL 6:12). Soveltamisen ulkopuolelle on rajattu suunnitelmalliset ja harkitut rikosteot, mutta kyseeseen voi tulla myös muu kuin vähäinen teko. Tuomitsematta jättäminen tulee yleensä kyseeseen, kun kyseessä on ensikertalainen.¹⁴⁸

¹⁴³ VKS:2007:4 ja Marttunen 2008, s.216

¹⁴⁴ Marttunen jakoi ikäryhmät 15-17v., 18-20v. ja yli 21v. luokkiin.

¹⁴⁵ Vähäisyysperuste on käsillä, jos epäilystä rikoksesta ei olisi odotettavissa ankarampaa rangaistusta kuin sakko ja tekoa on kokonaisuutena arvostellen pidettävä vähäisenä. Vähäisyyttä arvioitaessa tulee myös huomioida teosta ilmenevä rikoksesta epäillyn syyllisyys. (ROL 1:7) Syyttäjä voi jättää syyttämättä kohtuusperusteella jos oikeudenkäyntiä ja rangaistusta olisi pidettävä kohtuuttomina tai tarkoituksettomina. (ROL 1:8)

¹⁴⁶ Marttunen 2008, s. 218

¹⁴⁷ Marttunen 2008, s. 218

¹⁴⁸ Marttunen 2008, s. 248-249

Useat rikokset herättävät epäilyn siitä, ettei tekijä kunnioita ja arvosta oikeusjärjestyksen sääntöjä.¹⁴⁹

Tuomitsematta jättäminen on harvinaista Suomessa. Marttunen kuitenkin toteaa, että tuomitsematta jättäminen voisi korvata osan sakkorangaistuksessa ja olla tulevaisuudessa nykyistä suuremmassa asemassa. Marttunen uskoo, että ”*puhuttelulla vahvistettu tuomitsematta jättäminen saattaa ”painokkaana varoituksena” olla tarkoituksenmukaisempi seuraamus kuin sakko.*”¹⁵⁰

6.2.3. Rikesakko, rangaistusmääräyssakko ja tuomioistuinsakko

Nuorten yleinen seuraamus Suomessa on rikesakko. Rikesakko on sakkoa euromäärältään lievempi rangaistus, joka voidaan antaa vaan tietyistä lievista rikkeistä. Nuorten kohdalla yleisiä rikkeitä ovat liikenneriikkomukset ja järjestyserikkomukset.¹⁵¹ Kuten sakon, rikesakon sakon suuruuteen eivät vaikuta tulot tai varallisuus vaan rikesakko on riippuen teosta 20, 40, 70, 100, 120, 140, 170 tai 200 euroa (RikesakkoVNA 2 §). Rikesakon määrää poliisi. Nuoria ei koske erityissäännöt rikesakkoa määrättäessä.¹⁵²

Yleisin nuoriin kohdistuva seuraamus on kuitenkin rangaistusmääräysmenettelyssä annettu sakko. Rangaistusmääräysmenettely koskee rikesakon tavoin lieviä rikoksia, joista säädetty rangaistus on sakkoa tai enintään kuusi kuukautta vankeutta. Sakon antaa poliisi, jonka jälkeen syyttäjä vahvistaa sakon. Nuorten rangaistusmääräysmenettelyssä saamat sakot koskevat yleensä näpistyksiä, lieviä liikenneriikoksia ja alkoholirikoksia.¹⁵³ Marttunen toteaa väitöskirjassaan, että ”Suomi on kansainvälisesti katsottuna poikkeuksellinen maa sakon laajan käytön suhteen; missään muualla sakko ei ole yleisin nuorille määrättävä seuraamus”.¹⁵⁴

(Tuomioistuin)sakkoa määrättäessä noudatetaan päiväsakkojärjestelmää. Päiväsakkojen lukumäärään vaikuttaa yleiset rangaistuksen mittaamista koskevat periaatteet. Kun lukumäärä on vahvistettu, täytyy vahvistaa päiväsakon rahamäärä. Rahamäärään

¹⁴⁹ HE 44/2002 vp, s. 224

¹⁵⁰ Marttunen 2008, s. 249

¹⁵¹ Marttunen 2008, s. 208

¹⁵² Marttunen 2008, s. 208

¹⁵³ Marttunen 2008, s. 208

¹⁵⁴ Marttunen 2008, s. 209

vaikuttaa henkilön taloudellinen asema. Nuorten kohdalla päiväsakon suuruus on yleensä laissa säädetty minimi eli kuusi euroa ja päiväsakkojen lukumäärä matala, 10-15 päiväsakkoa.¹⁵⁵

6.2.4. Vankeus, valvonta ja yhdyskuntapalvelu

Toiseksi yleisin nuorten seuraamus Suomessa on ehdollinen vankeusrangaistus. Vankeusrangaistuksia on määrätty ehdollisena yhä enemmän. Tähän yksi syy Marttusen mielestä voi olla huostaanottojen lisääntyminen.¹⁵⁶ Lain mukaan määräaikainen, enintään kahden vuoden vankeusrangaistus voidaan määrätä ehdolliseksi, jollei rikoksen vakavuus, rikoksesta ilmenevä tekijän syyllisyys tai tekijän aikaisempi rikollisuus edellytä ehdottomaan vankeuteen tuomitsemista (RL 6:9.1). Jos ehdollinen vankeus rangaistus on yksinään riittämätön rangaistus, voidaan sen ohessa tuomita sakkoo, yhdyskuntapalvelua tai valvontaa.

Ehdollinen vankeus tarkoittaa tekijän tuomitsemista vankeuteen, mutta rangaistuksen täytäntöönpanon lykkäämistä koeajaksi. Koeaika on vähintään yksi vuosi ja enintään kolme vuotta. Ehdollisen koeaika alkaa tuomion julistamisesta tai antamisesta. Koeaika määrittää vankeusuhan. Ehdollinen vankeus voidaan määrätä tuomioistuimen toimesta täytäntöön pantavaksi, mikäli tuomittu tekee koeaikana rikoksen. Ehdolliseksi voidaan määrätä vain määräaikainen, enintään kahden vuoden vankeusrangaistus. Ehdollinen vankeusrangaistus on pääsääntö, mutta kysymys on aina kokonaisharkinnasta.¹⁵⁷

Ehdollisen vankeusrangaistuksen tehosteeksi voidaan alle 21-vuotias rikoksentekijä määrätä valvontaan 1 vuoden 3 kuukauden ajaksi, jos tätä on pidettävä perusteltuna tekijän sosiaalisen selviytymisen edistämiseksi ja uusien rikosten ehkäisemiseksi (RL 6:10.2).¹⁵⁸ Valvonnan täytäntöönpanosta huolehtii Rikosseuraamuslaitos ja valvojana toimii Rikosseuraamuslaitoksen virkamies, jonka avuksi on mahdollista määrätä apuvalvoja.¹⁵⁹

Valvontasuunnitelma määrittää valvonnan tarkemman sisällön. Suunnitelmassa määritellään myös valvottavan velvollisuudet. Valvottavan velvollisuuksia on muun

¹⁵⁵ Marttunen 2008, s.209

¹⁵⁶ Marttunen 2008, s.262-263

¹⁵⁷ Melander 2015, s.168–169

¹⁵⁸ Marttunen 2008, s.151

¹⁵⁹ Frände 2012, s. 366–367

muassa velvollisuus saapua valvontatapaamisiin, yhteydenpitovelvollisuus valvojaan ja osallistua päihdekontrolliin. Mikäli valvottava jättää saapumatta valvontatapaamiseen ilman hyväksyttävää syytä, Rikosseuraamuslaitoksen pyynnöstä, poliisi voi noutaa valvottavan seuraavaan tapaamiseen.¹⁶⁰

Valvottavan rikkoessa velvollisuuksiaan, hänelle annetaan suullinen huomautus, olennaisista rikkomuksista huomautus tulee antaa kirjallisesti. Valvonta voidaan lakkauttaa Rikosseuraamuslaitoksen toimesta, jos valvoja niin esittää ja valvonta-aika on kestänyt vähintään kuusi kuukautta, eikä valvonnan jatkaminen ole tarpeen. Rikosseuraamuslaitoksen tulee ilmoittaa välittömästi syyttäjälle, mikäli valvottava rikkoo törkeästi päihdeettömyyskieltoa tai toistuvasti jättää saapumatta valvontatapaamisiin. Syyttäjän tulee arvioida, onko valvonta-aikaa pidennettävä. Mikäli syyttäjä katsoo, että valvottavan menettelyn johdosta valvonta-aikaa tulee pidentää, syyttäjä esittää vaatimuksen toimivaltaiselle käräjäoikeudelle. Käräjäoikeus voi päättää pidentää valvonta-aikaa enintään kuudella kuukaudella. (EhdValvL)¹⁶¹

Alaikäinen voidaan tuomita ehdottomaan vankeuteen vain painavista syistä. Rikoksen vakavuus ja teon moitittavuus vaikuttavat arviointiin painavien syiden olemassa olost. Lisäksi tulee huomioida rikoksenteikijän mahdollinen sijoitus lastensuojelulain mukaiseen lastensuojelulaitokseen¹⁶². Lain mukaan alle 18-vuotiaalle tuomitaan ehdotonta vankeutta vain, jos painavat syyt sitä edellyttävät. Tuomioistuimen tulee huomioida harkitessaan painavien syiden olemassa oloa, nuoren rikoksenteikijän mahdollinen sijoitus lastensuojelulain mukaiseen lastensuojelulaitokseen.¹⁶³ Sijoitus lastensuojelulaitokseen puoltaa ehdollisen vankeusrangaistuksen tuomitsemista. Hallituksen esityksessä todetaan, että ”säännöksen tarkoituksena on muun muassa ohjata seuraamusvalintaa toimivaksi todettuun järjestelyyn, jossa lastensuojelun ja ehdollisen vankeuden valvonnan keinot voisivat yhdessä saada aikaan tehokkaan ja vaikuttavan kontrollin ja tuen kokonaisuuden”.¹⁶⁴ Vuonna 2014 ehdottomaan vankeuteen tuomittiin 25 alle 18-vuotiasta.¹⁶⁵

¹⁶⁰ Frände 2012, s. 366–367

¹⁶¹ Frände 2012, s. 366–367

¹⁶² Lastensuojelulaitoksia ovat lastenkodit ja koulukodit, sekä näihin rinnastettavat lastensuojelulaitokset. (LSL 57 §)

¹⁶³ Lastensuojelulaitokseen sijoittamisen huomiointi painavia syitä harkitessa on tullut voimaan rikoslakiin keväällä 2015. Olisi mielenkiintoista tietää, miten säännöksen lisääminen on vaikuttanut tuomioistuinten toimintaan, mutta sitä ei ole mahdollista tutkimukseni rajoissa tutkia.

¹⁶⁴ HE 215/2014 vp, s.89

¹⁶⁵ http://www.stat.fi/til/syyttr/2014/syyttr_2014_2015-09-30_kat_001_fi.html

Rikoksenteijä, joka tuomitaan enintään kahdeksan kuukauden ehdottomaan vankeusrangaistukseen, voidaan tuomita sen sijasta yhdyskuntapalveluun. (RL 6:11) Yhdyskuntapalvelu on harvinainen seuraamus nuorten kohdalla. Tämä johtuu osittain siitä, että ehdottomia vankeusrangaistuksia tuomitaan nuorille vain harvoin.¹⁶⁶

6.2.5. Nuorisorangaistus

Nuorille on olemassa myös oma erityinen rangaistus, nuorisorangaistus (RL 6:10a). Nuorisorangaistus voidaan tuomita rikoksen tekijälle, joka on tekohetkellä 15–17-vuotias, sakko on riittämätön rangaistus, eivätkä painavat syyt vaadi ehdottoman vankeusrangaistuksen tuomitsemista.¹⁶⁷

Nuorisorangaistuksen kesto on vähintään neljä kuukautta ja enintään yksi vuosi. Nuorisorangaistus sisältää valvontatapaamisia, valvonnan alaisena suoritettavia sosiaalista toimintakykyä edistäviä tehtäviä ja ohjelmia, sekä niiden yhteydessä annettavaa tukea ja ohjausta. Nuori pääsee myös tutustumaan työelämään (NuorRangL 2§).¹⁶⁸ Nuorisorangaistukseen tuomitulla on velvollisuuksia, joiden rikkominen voi pahimmassa tapauksessa tarkoittaa nuorisorangaistuksen tilalle tuomittavaa uutta rangaistusta, yleensä sakkoa tai ehdollista vankeutta. Ehdoton vankeusrangaistus voidaan tuomita, jos nuorisorangaistus on jäänyt kokonaan tai lähes kokonaan suorittamatta ja siihen on kokonaisuutena arvioiden erityinen syy. Uutta rangaistusta tuomittaessa tulee huomioida jo suoritettu nuorisorangaistuksen osa. Suoritettu nuorisorangaistus alentaa uuden rangaistuksen pituutta.¹⁶⁹

Laki nuoren rikoksesta epäillyn tilanteen selvittämisestä edellyttää seuraamusselvityksen laatimista. Esitutkintaviranomaisen tulee lain mukaan ilmoittaa syyttäjälle nuoren rikoksesta. Ilmoituksen saatuaan, 14 vuorokauden kuluessa, syyttäjän tulee pyytää Rikosseuraamuslaitosta laatimaan seuraamusselvitys. Seuraamusselvitys laaditaan, jos rikoksesta on odotettavissa ankarampi rangaistus kuin sakkoa. Rikosseuraamuslaitoksella on 30 vuorokautta arvioida, miten seuraamusvalinnan ja seuraamuksen täytäntöönpanolla pystytään edistämään nuoren rikoksesta epäillyn sosiaalista selviytymistä ja estää rikosten uusiminen. Arviointi tehdään yhteistyössä sosiaaliviranomaisen kanssa, myös

¹⁶⁶ Marttunen 2008, s.316

¹⁶⁷ Frände 2012, s.368, 370–371

¹⁶⁸ Frände 2012, s.368, 370–371

¹⁶⁹ Frände 2012, s.371

muilta viranomaisilta sekä yksityisiltä yhteisöiltä ja henkilöiltä on mahdollista hankkia tarvittavia tietoja rikoksesta epäillyn tilanteesta. Käytännössä tietoja kerätään nuoren elinolosuhteista, esimerkiksi päihteiden käytöstä, mielenterveydestä sekä muista nuoren sosiaaliseen tilanteeseen liittyvistä seikoista. Seuraamusselvitykseen sisällytetään myös muu sellainen rikoksen vuoksi tehtävä selvitys tai lausunto, jonka syyttäjä on pyytänyt yhdyskuntaseuraamuksen tuomitsemista varten. (NRSeL 5§)¹⁷⁰

Arvioinnin perusteella Rikosseuraamuslaitos laatii kirjallisen seuraamusselvityksen, jonka jälkeen nuorelle rikoksesta epäilylle on varattava tilaisuus tulla kuulluksi. Kuulemista ei tarvitse toteuttaa, mikäli sen katsotaan olevan ilmeisen tarpeetonta, nuori kieltäytyy kuulumisesta tai nuorta ei tavoiteta. Alaikäisen huoltajalle, edunvalvojalle tai muulle lailliselle edustajalle, joka vastaa nuoren rikoksesta epäillyn hoidosta ja kasvatuksesta, on varattava mahdollisuus tulla kuulluksi. Selvittämisen yhteydessä on lisäksi kuultava tarvittavia viranomaisia ja asiantuntijoita. (NRSeL 7 §)¹⁷¹

6.3. Sovittelu

Nuoren tekemä rikos voidaan ohjata myös sovitteluun. Sovittelua koskevan aloitteen voi tehdä rikoksesta epäilty, poliisi, syyttäjä tai muu viranomainen. Myös alaikäisen huoltajat tai muu laillinen edustaja voi tehdä aloitteen sovittelun aloittamisesta. Mikäli kyseessä on rikoksesta epäillyn läheiseen kohdistunut väkivaltarikos, vain poliisilla tai syyttäjällä on aloiteoikeus. Poliisin tai syyttäjän tulee tiedottaa sovittelumahdollisuudesta rikoksesta epäillylle ja rikoksen uhrille ja ohjata heidät sovitteluun, mikäli käsiteltävään asiaan voisi soveltua laissa säädetyt edellytykset sovittelun aloittamiselle. Tieto sovittelumahdollisuudesta tulee antaa myös alaikäisen huoltajille tai muulle lailliselle edustajalle. (RiSovL 13 §) Lastensuojelulain mukaan sosiaalitoimesta vastaavan toimielimen tulisi ohjata lapsi milloin mahdollista sovittelumenettelyyn. (LSL 24.2)

Rikosasioiden sovittelu on maksuton palvelu, jossa puolueettoman sovittajan välityksellä rikoksesta epäilty ja uhri kohtaavat toisensa luottamuksellisesti ja käsittelevät rikoksesta aiheutuneita haittoja sekä pyrkivät omatoimisesti sopimaan toimenpiteistä rikoksen uhrin kärsimien haittojen hyvittämiseksi. (RiSovL 1 §)

¹⁷⁰ Frände 2012, s.364-365

¹⁷¹ Frände 2012, s.364-365

Sovittelu voidaan toteuttaa vain siihen suostuneiden osapuolten kesken. Suostumus täytyy antaa henkilökohtaisesti ja sen tulee perustua vapaaehtoisuuteen. Lisäksi edellytetään, että osapuolet pystyvät ymmärtämään sovittelun ja siinä tehtävien ratkaisujen merkityksen. Ennen suostumuksen antamista, osapuolille tulee selvittää hänen oikeutensa ja asemansa. Suostumus sovitteluun voidaan peruuttaa koska tahansa sovittelun aikana. Alaikäisen henkilökohtaisen suostumuksen lisäksi edellytetään, että hänen huoltajansa tai muut lailliset edustajat suostuvat sovitteluun. (RiSovL 2§)

Lapsen oikeuksien komitea yleiskommentissaan edellyttää, että sovittelua tulisi käyttää vain silloin, kun luotettavat todisteet osoittavat lapsessa syyllisyyttä. Lisäksi edellytyksenä on, että lapsi ottaa siitä vastuun, ilman että kukaan painostaa tai pelottelee lasta. Komitea edellyttää myös, että lapsi suostuu menettelyyn vapaaehtoisesti ja kirjallisesti.¹⁷²

Sovittelu toimitetaan yleisön läsnä olematta. Sovittelun osapuolilla on mahdollista käyttää avustajaa tai tukihenkilöä. Avustajan läsnäolo ei kuitenkaan saa aiheuttaa häiriötä sovittelun kululle. Alaikäisellä on oikeus saada tukea huoltajaltaan tai muulta lailliselta edustajaltaan sovittelun aikana, ellei se ole selvästi alaikäisen edun vastaista. (RiSovL 18 §).

Yleisiä sovitteluun päätyviä rikoksia ovat pahoinpitely, varkaudet ja vahingonteot. Myös muita rikoksia voidaan sovittaa niiden ollessa sovitteluun soveltuvia. Mitä vakavammasta ja törkeämmästä rikoksesta on kyse, sitä epätodennäköisemmin sovittelu tulee kyseeseen.¹⁷³ Pekingin säännöissä painotetaan, että sovittelua tulisi käyttää laajemminkin oikeudellisena menettelynä, prosessin eri vaiheissa ja myös muiden kuin lievien tapauksien kohdalla.¹⁷⁴

Päätöksen rikoksen ottamisesta sovitteluun tekee sovittelutoimisto. (RiSovL 15 §) Osapuolten päätyessä sovintoon sovittelija laatii sovinnosta kirjallisen sopimuksen. Sovittelusopimus voi johtaa siihen, että asian käsittely viranomaisessa päättyy. Saavutettu sovinto voi myös johtaa siihen, että syyttäjä tekee syyttämättäjättämispäätöksen, tuomioistuim jättää tuomitsematta tai lievempään rangaistukseen.¹⁷⁵

¹⁷² Lapsen oikeuksien käsikirja 2011, s.446

¹⁷³ <http://www.oikeus.fi/syyttaja/fi/index/asioiminsyyttajankanssa/rikosasioidensovittelu.html>

¹⁷⁴ Lapsen oikeuksien käsikirja 2011, s.446

¹⁷⁵ <https://www.thl.fi/fi/web/paatoksenteko-talous-ja-palvelujarjestelma/lainsaadanto/rikos-ja-riita-asioiden-sovittelu/mita-sovittelu-on-/sovittelun-merkitys-oikeusprosessissa>

Sovittelutoimiston on ilmoitettava sovittelualoitteen tehneelle viranomaiselle tai muulle viranomaiselle, jossa sovittelua koskeva asia on vireillä päätöksestään, jolla se on kieltänyt ottamasta asiaa soviteltavakseen tai keskeyttänyt sovittelun. (RiSovL 24 §)

6.4. Nuorten seuraamukset lastensuojelun ja lapsen oikeuksien näkökulmasta

Lapsen oikeuksien sopimus sisältää valtioille velvoitteen luoda lapsille erillinen nuoriso-oikeusjärjestelmä. Yleissopimus tähtää ennen kaikkea siihen, että nuori sopeutuisi yhteiskuntaan ja että hän omaksuisi rakentavan roolin yhteiskunnassa. Rikoksiin syyllistyneisiin nuoriin tulisi kohdistaa muita kuin oikeudellisia toimenpiteitä, mikäli tämä vain on mahdollista. Artikla velvoittaa sopimusvaltiot edistämään sellaisten lakien säätämistä, menettelytapojen ja viranomaisten asettamista ja laitosten perustamista, jotka soveltuvat erityisesti rikoksesta epäillyille, rikoksesta syytetyille tai rikokseen syyllistyneille lapsille. (LOS 40 art.)

Nuoriso-oikeudellisissa asioissa lapsen edun periaatetta sovelletaan todella harvoin. Nuoria lainrikkoojia kohdellaan monissa Euroopan neuvoston jäsenvaltioissa yhä enenevässä määrin samalla tavalla kuin yli 18-vuotta täyttäneitä. Rangaistuksiin keskittyminen ei ole lapsen oikeuksien sopimuksen 40 artiklassa tarkoitetun nuoriso-oikeuden periaatteiden mukaista. Sosiaalipedagogiset toimet vastaavat rangaistuksia paremmin yleissopimuksen tavoitteita. Nämä toimet ovat myöskin tuoneet parempaa tulosta käytännössä.¹⁷⁶

Suomessa 2000-luvun aikana tehdyt lakimuutosehdotukset koskien nuoria rikoksentekijöitä osoittavat sen, ettei Suomessa ole halukkuutta ankaroittaa rikosoikeudellisia seuraamuksia.¹⁷⁷ Kimmo Nuotio toteaa, että nuorten rikoksentekijöiden kohdalla seuraamusten tulee olla kasvattavia ja huomio tulee kiinnittää nuoren kehitykseen ja nuoren kiinnittämiseen osaksi yhteiskuntaa. Hän pitää myös tärkeänä, että nuorten rikosasioita käsittelee henkilöt, jotka ovat perehtyneet

¹⁷⁶ Euroopan neuvoston ministerikomitean suuntaviivat lapsiystävällisestä oikeudenkäytöstä, s. 53, kohta 38

¹⁷⁷ Marttunen 2008, s.11

kasvatukseen ja nuorisokriminologiaan. Nuorta koskevassa prosessissa ei myöskään saa unohtaa oikeusturvatakeita.¹⁷⁸

Lapsen oikeuksien komitea korostaa, että ”rikokseen puuttumisen tulisi aina olla suhteutettu olosuhteiden ja rikoksen vakavuuden lisäksi lapsen ikään, alentuneeseen syyntakeisuuteen, olosuhteisiin ja tarpeisiin sekä yhteiskunnan erilaisiin, etenkin pitkän aikavälin tarpeisiin”. Vakavien rikosten kohdalla voidaan harkita toimia, jotka ovat suhteessa nuoren lainrikkojan olosuhteisiin ja rikoksen vakavuuteen nähden sekä huomioida yleistä turvallisuutta ja seuraamuksia koskevat tarpeet. Lapsen hyvinvoinnin, lapsen edun turvaamisen ja lapsen sopeutumisen edistämisen on kuitenkin aina mentävä edelle.¹⁷⁹

6.5. Nuorten kokemuksia seuraamuksista ja sovittelusta ja johtopäätöksiä

Nuorelle H3 on määrätty sakkorangaistuksia näpistyksistä. Kyseessä on ollut mitä ilmeisemmin rangaistusmääräysmenettelyssä annettu sakko.

Nuori H1 kertoi, että hänelle on tuomittu sakkorangaistuksia ja yksi ehdollinen kahden kuukauden ehdollinen vankeusrangaistus. Nuori pohti haastattelussa, että vireillä olevasta jutusta, törkeästä ryöstöstä ja ampuma-aserikoksesta, tulee todennäköisesti saamaan ehdollisen vankeusrangaistuksen. Lisäksi nuori on velvoitettu maksamaan vahingonkorvauksia.

”Sakkoja on ollut aika vaikea maksaa. Vahingonkorvauksia ei kuulemma ees tarvii maksaa.. tai en oo ihan varma.” (H1)

Nuori H1 on tuomittu yhteensä yli tuhansien eurojen sakkorangaistukseen. Nuori koki, että rangaistus on oikeudenmukainen, mutta sen suorittaminen on vaikeaa, koska rahaa ei ole. Nuori on tehnyt töitä, jotta saisi rahaa sakkojen maksua varten. Nuori kertoi saneensa apua työnhaussa koulukodista. Nuori on ollut töissä kaupassa, jossa hän on päässyt tekemään monipuolisesti erilaisia työtehtäviä aina kassalla olemisesta tuotteiden hyllytykseen. Nuori kertoi, että kaupassa tiedettiin hänen taustansa ja silti häntä kohdeltiin normaalisti. Hienointa nuoresta oli se, että häneen luotettiin.

¹⁷⁸ Nuotio 2004, s.474

¹⁷⁹ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10, 2007 kohta 71 ja 72

Koulukodissa oleville nuorille kuuluu pakollinen kahden viikon kesätyö. Koulukoti auttaa työnhaussa ja maksaa tuolta ajalta palkan. Mikäli nuori saa jatkaa pidempään, koulukoti huolehtii tässäkin tapauksessa nuoren palkasta.

Jos nuori H1 saisi valita seuraamuksen, valitsisi hän ehdollisen vankeuden, koska sen suorittaminen olisi helpompaa.

”Annan sakkolapun äidille ja äiti hoitaa.” (H4)

Nuori H4 on tuomittu myöskin sakkorangaistuksiin. Lisäksi hänelle on määrätty maksettavaksi vahingonkorvauksia yli 10.000 euron edestä. Nuori kertoi, että sakkorangaistukset on helppo suorittaa, koska äiti maksaa ne. Vahingonkorvauksia nuori ei aio maksaa.

Nuori kertoi kuulleensa kaveriltaan, ettei vahingonkorvauksia tarvitse maksaa. Kaveri oli kertonut, että jos vahingonkorvauksen jättää maksamatta, asia menee ulosottoon, minkä seurauksena menee luottotiedot. Nuori kertoi jutelleensa myös ohjaajan kanssa asiasta. Nuori H4 koki, että hänelle tuomitut rangaistukset ja vahingonkorvaukset ovat olleet oikeudenmukaisia. Nuori kertoi saavansa vanhempien säästämät säästöt käyttöönsä täyttäessään 18-vuotta. Säästötilille on kertynyt 10.000 euroa. Nuori kertoi, ettei halua käyttää rahojaan vahingonkorvauksiin, hänellä on parempiakin käyttötarkoituksia.

Nuorten kertoma määrättyjen vahingonkorvausten suorittamisesta tuo esiin, kuinka tärkeää, on että nuori saa tietoa. Haastatteluissa kävi ilmi, ettei rikosprosessin kulusta, prosessin aikana saaduista asiakirjoista tai seuraamuksista juurikaan keskustella nuoren kanssa. Nuoren H1 kohdalla asianajaja on käynyt keskusteluja nuoren kanssa joihinkin prosessin vaiheisiin ja asiakirjoihin liittyen. Seuraamusten osalta tiedonsaanti on aivan yhtä tärkeää.

Nuorten suhtautuminen rangaistuksiin oli mielestäni erikoinen. Molemmat nuoret edellä kuvasivat rangaistuksen suorittamista joko helpoksi tai vaikeaksi. Rangaistuksen suorittamisen helppous oli siis asia, joka nuoria kiinnosti. Molemmat nuoret H1 ja H4 haastattelujen perusteella ovat olleet ainakin jonkin asteissa rikoskierteessä ja heidän sijoittaminen koulukotiin on perustunut päihteiden käytön lisäksi rikoskierteen katkaisemiseen. Nuorten suhtautuminen rangaistuksiin ei ole tehnyt muutosta nuorten kohdalla rikolliseen käyttäytymiseen.

Nuori H1 puhui paljon työnteosta, peruskoulun suorittamisesta, elämän raiteilleen saamisesta. Uskallan väittää, ettei tämä ajatus ole tullut rangaistusten kautta, vaan

koulukodissa tehdyn työn tuloksena. Nuoren henkilökohtainen tilanne on varmasti myös lisännyt motivaatiota, saada omat asiat kuntoon. Parhaat kokemukset nuoren H1 kohdalla elämän eheyttämiseksi ovat varmasti olleet onnistumisen kokemukset koulussa ja työelämässä. Hän on saanut kokea olevansa tärkeä osa yhteisöä ja luottamuksen arvoinen. Hän on oppinut kantamaan vastuuta.

Sakkorangaistus ei opeta nuorelle mitään edellä kuvatusta, ehkä korkeintaan sen, että äidillä on rahaa ja äiti on valmis tekemään mitä tahansa lapsensa puolesta. Haastattelujen perusteella vaikuttaa jopa siltä, että sakkorangaistus vie nuoren syvemmälle ahdinkoon ja haittaa elämän peruspalasten kuntoon saattamista. Toisaalta, mikäli rangaistukseen osaa suhtautua sen vaatimalla vakavuudelle, rangaistus voi motivoida työnhaussa ja pärjäämisessä siellä.

Huostaanotettujen ja kodin ulkopuolelle sijoitettujen nuorten tilanne saattaa olla sijoituksen alussa olla se, ettei nuori ole tottunut minkäänlaiseen rytmiin ja käsitystä normaalista arjesta ei ole. Kuten tutkimuksen alussa kerroinkin haastattelemini nuorten huostaanotonperusteet ovat osittain olleet rikosperusteisia, mutta taustalla on ollut myös pitkään jatkunutta päihteiden käyttöä, koulupoissaoloja ja muita tähän liittyviä ongelmia. Kun ongelmat kasautuvat ja nuori on sekä lastensuojelun asiakkaana, että asianosaisena rikosprosessissa, pitäisi nämä seikat huomioida nuoren seuraamuksen valinnassa. Tällainen menettely toteuttaisi myös lapsen etua.

Tutkimuksessani ei ole mahdollisuutta tarkastella nuorisorikosoikeuden kehitystä ja muutosta tähän päivään. Aiheeseen perehtyessäni en kuitenkaan voinut ohittaa vankeusrangaistuksiin liittyvää kehitystä. Nuoria koskeva sääntely on muuttunut siten, ettei ehdotonta vankeutta saa tuomita, kuin painavista perusteista. Vuonna 1990, kun vankilan käyttöä alettiin rajoittamaan, hallituksen esityksessä on todettu, ettei vankilan vähentäminen saa johtaa siihen, että vapaudenriisto siirtyy muun järjestelmän mukaiseksi tahdonvastaiseksi laitossijoitukseksi. Marttunen kuitenkin korostaa, ettei huostaanottojen määrän lisääntyminen tarkoita sitä, että ”*tuomioistuimen lajivalinnassa olisi päädytty entistä useammin ehdolliseen vankeuden tuomitsemiseen juuri laitossijoituksesta johtuen*”. Vaikuttaisi siltä, että, että lastensuojelun laitossijoituksiin johtavista pakkotoimista osa perustuu rikoslain rikkomiseen. Rikosperusteisia tahdonvastaisia huostaanottoja tehdään vuosittain noin 150.¹⁸⁰

¹⁸⁰ Marttunen 2008, s.345-346, 348

Rikosperusteisten huostaanottojen lisääntyminen tarkoittaa muun muassa sitä, että rikoskierteessä olevien nuorten auttaminen on kuntien lastensuojelun vastuulla.¹⁸¹ Kuula ja Marttunen toteavat selvityksessään, että ”huostaanotto prosessissa käsitellään tosiasiallisesti myös rikoksen seuraamuksia. Huostaanotto ja sitä seuraava laitossijoitus voi olla tosiasiaassa seuraamus nuorten tekemästä rikoksesta ja se voi myös tuntua nuoresta rangaistukselta. - - Periaatteessa lastensuojelun tukitoimenpiteet, huostaanotto ja laitossijoitus mukaan lukien ovat täysin riippumattomia rangaistusjärjestelmän toiminnasta, rikosprosessista taikka tuomittavasta rangaistuksesta”.¹⁸²

7. Rikosprosessin kesto

7.1. Rikosprosessin periaatteista

Rikosprosessia ohjaavat yleiset prosessiperiaatteet kuin erityisesti rikosprosessia koskevat erityisperiaatteet.¹⁸³ Nuorten haastatteluissa nousi esiin erityisesti prosessin kesto, joka liittyy olennaisesti rikosprosessin keskeisimpiin periaatteisiin. Periaatteet täydentävät toisiaan, minkä vuoksi katson parhaaksi käydä rikosprosessia ohjaavat periaatteet lyhyesti läpi.

Oikeus oikeudenmukaiseen oikeudenkäyntiin. Oikeuden mukaisen oikeudenkäynnin vaatimus pohjautuu Suomen perustuslakiin, sekä kansainvälisiin sopimuksiin, esimerkiksi Euroopan neuvoston ihmisoikeussopimukseen, Lapsen oikeuksien sopimukseen ja YK:n kansalaisoikeuksia ja poliittisia oikeuksia koskevaan yleissopimukseen. Näissä sopimuksissa on määritelty oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin kriteereitä.¹⁸⁴

Suomen perustuslaki takaa jokaiselle oikeuden saada asiansa käsitellyksi asianmukaisesti ja ilman aiheetonta viivytystä lain mukaan toimivaltaisessa tuomioistuimessa tai muussa viranomaisessa sekä oikeuden saada oikeuksiaan ja velvollisuuksiaan koskeva päätös tuomioistuimen tai muun riippumattoman lainkäyttöelimen käsiteltäväksi (PL 21§). Lisäksi perustuslaissa taataan käsittelyn julkisuus sekä oikeus tulla kuulluksi, saada

¹⁸¹ Marttunen 2008, s.345

¹⁸² Kuula ja Marttunen 2008, s.26

¹⁸³ Jokela 2008, s.9-10

¹⁸⁴ Linna 2012, s.14

perusteltu päätös ja hakea muutosta samoin kuin muut oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin ja hyvän hallinnon takeet turvataan lailla (PL 21§). Lisäksi lapsia tulee kohdella tasa-arvoisesti ja heidän tulee saada vaikuttaa kehitystään vastaavasti itseään koskeviin asioihin. (PL 6.3) Julkisen vallan on turvattava perusoikeuksien ja ihmisoikeuksien toteutuminen. (PL 22 §)

Kuulemisperiaate. Kuulemisperiaate on yksi keskeisimmistä oikeuden mukaisen oikeudenkäynnin alaperiaatteista. Sen mukaan prosessin osapuolille tulee antaa yhtäläinen tilaisuus lausua esitetyistä vaatimuksista, väitteistä ja todisteista, joko kirjallisesti tai suullisesti.¹⁸⁵ Lapsen kuulemista rikosprosessissa on käsitelty edellä.

Suullisuusperiaate. Euroopan ihmisoikeussopimuksen mukaan oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin sisältyy asianosaisen mahdollisuus esittää asiansa suullisesti suoraan tuomioistuimelle. Menettelyn suullisuudella tarkoitetaan pääasiassa prosessitoimien suullisuutta. Jutun oikeudenkäyntiaineisto esitellään suullisesti tuomioistuimelle ja ainoastaan suullisesti esitetty aineisto on relevanttia.¹⁸⁶ Suullisuusperiaate voidaan jakaa asianosaisuussuullisuuteen ja todistelun suullisuuteen. Suullinen menettely lisää oikeudenkäynnin varmuutta, nopeutta ja julkisuutta. Erityisesti tuomioistuimessa tapahtuva suullinen ja välitön todistajankuulustelu antavat luotettavimman pohjan todistusharkinnalle.¹⁸⁷

Välittömyysperiaate. Välittömyysperiaatteella prosessioikeudessa tarkoitetaan oikeudenkäyntimenettelyn välittömyyttä. Oikeudenkäyntiaineisto tulee esittää kokonaisuudessaan pääkäsitellyssä sille tuomioistuimen kokoonpanolle, joka asian myös ratkaisee. Tuomioistuimen kokoonpano ei saisi siis vaihtua käsittelyn aikana. Pitkään kestävässä jutuissa voi kuitenkin olla väistämätöntä, että kokoonpano vaihtuu. Tämä lienee kuitenkin yleisempää riita-asioissa. Tuomioistuimen ratkaisun on perustuttava käsittelyssä esitettyyn, ei pöytäkirjaan tai muuhun kirjalliseen materiaaliin. Välittömyyden vaatimus koskee niin todistelua kuin asianosaistenkin kuulemista. Istunnossa esitetyt todisteet tai todisteet joiden olemassaolo voidaan päätellä siitä, mitä istunnossa on havaittu, ovat ainoastaan relevantteja tuomioistuimen kannalta. Tuomion

¹⁸⁵ Linna 2012, s.17

¹⁸⁶ Jokela 2008, s.15–18

¹⁸⁷ Jokela 2008, s.15–18

perusteina on käytettävä alkuperäisiä todisteita ja ensikäden todistuskeinoja. Päätös tulisi tehdä välittömästi todisteiden vastaanottamisen jälkeen.¹⁸⁸

Keskitysperiaate. Keskitysperiaate tarkoittaa, että oikeudenkäynnissä asia käsitellään ajallisesti yhtäjaksoisesti, ilman viivytystä. Oikeudenkäymiskaaren mukaan valmistelu on saatettava loppuun viivytyksettä (OK 5:17.3) ja suullinen valmistelu loppuun yhdessä istunnossa (OK 5:15c.4). Myös pääkäsittelyn tavoitteena on käsittely yhden päivän aikana. Mikäli tämä ei ole mahdollista, pääkäsittely voidaan keskeyttää ja mahdollisuuksien mukaan jatkaa peräkkäisinä päivinä. Suullisuusperiaatteen ja välittömyysperiaatteen noudattaminen vaati oikeudenkäynnin keskittämistä. Kuten edellä on todettu, tuomion perustana voi olla ainoastaan suullisesti esitetty ja välittömästi havaittu. Tästä syystä on tärkeää, että tuomarit muistavat ja hallitsevat kaikki käsittelyssä ratkaisun kannalta olennaiset seikat. Tämän toteutuminen on haastavaa, mikäli oikeudenkäyntiä ei toteuteta lyhyessä ajassa.¹⁸⁹

Tuomioistuimen velvollisuus on *perustella ratkaisunsa*. Muutoksenhaun kannalta on olennaista, että ratkaisuun johtanut oikeudellinen argumentaatio on selvillä. Jutun laajuus ja moniulotteisuus sekä päätöksen luonne vaikuttavat siihen, kuinka laajasti tuomioistuimen tulee tehdä perustelut. Seikkoja, jotka ovat selkeitä lainsäännösten ja vakiintuneen oikeuskäytännön valossa, ei tarvitse perustella. Ihmisoikeustuomioistuimen mukaan perustelut osoittavat sen, että prosessin osapuolia on kuultu. Perustelut ovat olennaiset myös muutoksenhaun kannalta. Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin kannalta on merkittävää, että tuomioistuimen päätökseen voi hakea muutosta muutamia poikkeuksia lukuun ottamatta.¹⁹⁰

Julkisuusperiaate. Lähtökohtana on, että oikeudenkäynti ja oikeudenkäyntiasiakirjat ovat julkisia. Oikeudenkäynnin julkisuudella tarkoitetaan, että tuomioistuimessa järjestettävä suullinen käsittely on julkinen eli jokaisella on oikeus olla läsnä asian käsittelyssä. Tuomioistuin voi kuitenkin määrätä käsittelyä suljetuksi. Laki oikeudenkäynnin julkisuudesta 15 §:n mukaan tuomioistuin voi asiaan osallisen pyynnöstä tai erityisestä syystä muutoinkin päättää, että suullinen käsittely toimitetaan kokonaan tai tarpeellisin osin yleisön läsnä olematta muun muassa silloin, jos alle 18-vuotias on syytteessä rikoksesta ja suljettu käsittely ei olisi vastoin erittäin tärkeää yleistä etua. Lapsen

¹⁸⁸ Jokela 2008, s.19–20 ja Jokela 2015, Pääkäsittelyn välittömyys, luku 25.5.2.

¹⁸⁹ Linna 2012, s. 23–24; Jokela 2008, s.20–21

¹⁹⁰ Linna 2012, s.18–19

oikeuksien komitean yleiskommentissa kuitenkin suositellaan, että rikoksesta syytettyjen lasten jutut käsiteltäisiin suljetuin ovin. Sääntö sallii kuitenkin sellaisten asiantuntijoiden ja muiden ammattilaisten läsnäolon, jotka ovat saaneet erityisluvan tuomioistuimelta.¹⁹¹

Myös tuomioistuimen antama ratkaisu on julkinen. Ratkaisua edeltävä neuvottelu ja mahdollinen äänestys käydään kuitenkin tuomioistuimen jäsenten läsnä ollessa. Neuvottelun kulku tulee salata. Tarvittaessa tuomioistuin voi määrätä ratkaisun salassa pidettäväksi¹⁹². Myös salassa pidettävästä ratkaisusta tulee tehdä julkinen seloste. Julkisuusperiaatteen tavoitteena on omalta osaltaan asianosaisten oikeusturvan tehostaminen.¹⁹³ Komitean yleiskommentin mukaan tuomio tulisi ilmoittaa julkisesti, kuitenkin siten, ettei lapsen henkilöllisyys paljastu.¹⁹⁴

Julkinen oikeudenkäynti tarjoaa kansalaisille mahdollisuuden seurata tuomioistuinten toimintaa ja siten estää väärinkäytöt ja mielivaltainen lainkäyttö. Oikeudenkäynnin julkisuuden voidaan katsoa lisäävän myös luottamusta tuomioistuimia kohtaan. Kansalaisten tieto voimassa olevasta lainsäädännöstä ja tulkinnasta lisääntyy median kautta. Julkiset oikeudenkäynnit vaikuttavat siten myös ihmisten mielipiteisiin ja käyttäytymiseen. Oikeudenkäyntien julkisuudella on siten tärkeä yhteiskunnallinen vaikutus.¹⁹⁵

Lapsen oikeuksien sopimuksessa turvataan yksityisyyden täydellinen kunnioittaminen. Nuoresta rikoksenteijästä ei saa julkaista mitään sellaisia tietoja, joiden perusteella hänet voitaisiin tunnistaa, koska tämä saattaisi johtaa leimaamiseen ja vaikeuttaa koulutukseen pääsyä, työpaikan ja asunnon saantiin tai turvallisuuteen. Viranomaisten tulisikin pidättäytyä antamasta tiedotteita, joihin alaikäisten väitetään syyllistyneen. Viranomaisten tulee varmistaa, ettei lapsia voi tunnistaa lehdistötiedotteiden perusteella.¹⁹⁶

Oikeudesta oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin säännellään myös Euroopan ihmisoikeussopimuksessa ja YK:n KP-sopimuksessa. Säännöksissä asetetaan vaatimuksia menettelylle tuomioistuimissa.¹⁹⁷ Euroopan ihmisoikeussopimuksen 6.1 artiklan mukaan

¹⁹¹ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10, kohta 65

¹⁹² Laissa oikeudenkäynnin julkisuudesta 24 §:ssä säädetään tilanteista, joissa tuomioistuin voi määrätä ratkaisun salassa pidettäväksi.

¹⁹³ Laki oikeudenkäynnin julkisuudesta sääntelee julkisuudesta yleisissä tuomioistuimissa.

¹⁹⁴ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10, kohta 66

¹⁹⁵ Jokela 2008, s.10–15

¹⁹⁶ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10, kohta 64

¹⁹⁷ Jokela 2008, s.30

Jokaisella on oikeus kohtuullisen ajan kuluessa oikeudenmukaiseen ja julkiseen oikeudenkäyntiin laillisesti perustetussa riippumattomassa ja puolueettomassa tuomioistuimessa silloin, kun päätetään hänen oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan tai häntä vastaan nostetusta rikossyytteestä. Päätös on annettava julkisesti, mutta lehdistöltä ja yleisöltä voidaan kieltää pääsy koko oikeudenkäyntiin tai osaan siitä demokraattisen yhteiskunnan moraalin, yleisen järjestyksen tai kansallisen turvallisuuden vuoksi nuorten henkilöiden etujen tai osapuolten yksityiselämän suojaamisen niin vaatiessa, tai siinä määrin kuin tuomioistuin harkitsee ehdottoman välttämättömäksi erityisolosuhteissa, joissa julkisuus loukkaisi oikeudenmukaisuutta.

Oikeusturvan keskeisimmistä asioista on oikeusavun saaminen varallisuudesta riippumatta. Maksuton oikeusapu mahdollistaa oikeuteen pääsemisen taloudellisista tekijöistä huolimatta. Yhdenvertaisuuden ja sosiaalisen oikeusvaltion periaatteiden mukaisesti oikeusapu on tasapuolisesti kaikkien saatavilla. Vähävaraisella tulee olla mahdollisuus samantasoiseen asiantuntija-apuun kuin varakkaammalla vastapuolella.¹⁹⁸ Oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin piiriin kuuluu myös oikeus saada oikeudellista apua, oikeus saada valita oma oikeusavustaja, sekä oikeus neuvotella tämän kanssa luottamuksellisesti.¹⁹⁹

Prosessin nopeus on keskeinen tavoite ja olennainen ratkaisun saamisen kannalta. Pitkät ja hitaat prosessit heikentävät oikeussuojaatavoitteen toteutumista. Erityisesti nuorten kohdalla olisi tärkeää, että prosessit ovat nopeita ja asiat saataisiin ratkaistua.²⁰⁰

Prosessin halpuudella tarkoitetaan, että tuomioistuinlaitoksen tulisi toimia kustannustehokkaaksi, ilman, että vaarannetaan prosessin periaatteita. Prosessin halpuuteen liittyy myös olennaisesti asianosaisten omat oikeudenkäyntikulut. Kustannustehokkuudella halutaan varmistaa, etteivät oikeudenkäyntikulut muodostu kohtuuttomiksi.²⁰¹

Rikosoikeudenkäynnin lähtökohtana on *syyttömyysolettama*. Sen mukaan syytettyä tulee kohdella syyttömänä, kunnes hänet on tuomittu rikoksesta lainvoimaisesti. Syyttömyysolettama on ilmaistu muun muassa YK:n ihmisoikeusjulistuksessa, Lapsen oikeuksien sopimuksessa, kansainvälisissä ihmisoikeussopimuksissa ja Euroopan unionin perusoikeuskirjassa. Euroopan ihmisoikeuselinten ratkaisukäytännössä on katsottu, että syyttömyysolettamaan kuuluvat: 1) tuomioistuimen objektiivisuusvelvollisuus ja velvollisuus arvioida todistusaineistossa olevat

¹⁹⁸ Jokela 2008, s.107

¹⁹⁹ Jokela 2008, s. 107

²⁰⁰ Linna 2012, s.22

²⁰¹ Linna 2012, s.22

epäselvyydet syytetyn eduksi, 2) syyttäjän todistustaakka, sekä 3) syytetyn oikeus vastanäytön esittämiseen.²⁰²

*Itsekriminointisuoja*lla tarkoitetaan sitä, ettei kenenkään tarvitse antaa itseään vastaan tietoja, jotka huonontavat asemaansa rikosprosessissa. Tästä syystä kantajan tuleekin näyttää, että vastaaja on syyllistynyt rikokseen.²⁰³

Puolustuksen suosimisen periaate. Periaatteen tavoitteena on, ettei syytön tule tuomituksi. Syyttäjän velvollisuus on näyttää toteen kaikki seikat, joihin syyte välittömästi perustuu. Mikäli näyttö jää epäselväksi asia on ratkaistava syytetyn eduksi²⁰⁴. Laintulkintatilanteissa lakia on epävarmoissa tapauksissa sovellettava syytetylle lievemmän vaihtoehdon mukaisesti^{205, 206}.

7.2. Lapsen oikeudet ja prosessin kesto

Lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan nuoren on viipymättä saatava asiansa käsitellyksi toimivaltaisen, riippumattoman ja puolueettoman viranomaisen tai oikeudellisen elimen päätettäväksi. (LOS 40 art.) Suomen lainsäädäntö edellyttää, että esitutkinta suoritetaan ilman aiheetonta viivytystä, joutuisuusperiaatteen mukaisesti. Kuitenkin mikäli kyse on alle 18-vuotiaasta epäilystä tai alle 15-vuotiaasta esitutkinta tulee toimittaa kiireellisesti (ETL 3:11).

Esitutkinnan kannalta keskeinen syytetyn oikeus on saada asia käsiteltyä ilman aiheetonta viivytystä. Perus- ja ihmisoikeuksiin kuuluu epäilyn oikeus oikeudenkäyntiin kohtuullisessa ajassa. Oikeudenkäynnin keston lasketaan mukaan myös esitutkintaan käytetty aika, jonka lasketaan alkavan siitä, kun epäilyyn kohdistetaan esitutkintatoimenpiteitä. Epäilyllä on myös oikeus saada tietää mitä esitutkinnassa on saatu selville siltä osin, kun siitä ei voi aiheutua haittaa rikoksen selvittämiseksi.²⁰⁷ Apulaisoikeuskansleri on ratkaisussaan 1.4.2015 kiinnittänyt poliisin huomiota esitutkinnan joutuisaan suorittamiseen silloin kun asianosaisena on nuoria henkilöitä. Tapauksessa rikoksen käsittelyaika oli yhteensä lähes kaksi vuotta. Asia oli poliisin

²⁰² Linna 2012, s.21; Jokela 2008, s.32–33

²⁰³ Linna 2012, s.21

²⁰⁴ In dubio pro reo –sääntö.

²⁰⁵ In dubio mitius – sääntö.

²⁰⁶ Jokela 2008, s.25–26 ja

²⁰⁷ Niemi 2012, s.841-842, 844

käsittelyssä runsaan vuoden, syyttäjän käsittelyssä niin ikään puoli vuotta käräjäoikeuden hoitaessa oman osuuden joutuisasti.²⁰⁸

Syyttäjän on ratkaistava kiireellisesti nostaako hän syytteen rikoksesta, jossa epäilty on alaikäinen (alle 18-vuotias). Käräjäoikeudessa nuorta koskeva juttu tulee käsitellä kiireellisesti ja ilman aiheetonta viivytystä. Pääkäsittely tulee pitää kahden viikon kuluessa jutun vireille tulosta. Myös ratkaisu tulee antaa kahden viikon aikana pääkäsittelystä. Käytännössä aikarajat ovat tiukkoja, eikä niitä ole pystytty toteuttamaan. Nuorisoprosessiin on pyritty kytkemään entistä paremmin huolto-, hoito-, ja tukijärjestelmät ja näin edesauttaa nopeampaa käsittelyä. Seuraamusjärjestelmän ja sosiaalitoimen tiiviimmällä yhteistyöllä on pyritty myös käsittelyaikojen nopeuttamiseen.²⁰⁹

Lapsen oikeuksien komitea suosittelee määräaikojen käyttöön ottoa, joita sovelletaan rikoksen tekohetkestä, esitutkinnan päätökseen saattamiseen, syyttäjän päätökseen nostaa syyte sekä tuomioistuimen lopullisen ratkaisun antamiseen. Määräaikojen tulisi olla huomattavasti lyhyempiä kuin aikuisiin sovellettavat määräajat. Mikäli päätöksiä pitää tehdä viipymättä, menettelyssä tulee kunnioittaa ihmisoikeuksia ja oikeusturvaa. Lapsen avustajalla tulee olla mahdollisuus olla läsnä tällaisessakin päätöksentekoprosessissa, esimerkiksi poliisin suorittamissa kuulusteluissa.²¹⁰

7.3. Nuorten kokemuksia prosessin kestosta ja johtopäätöksiä

Kuten edellä on todettu, nuorten rikosprosesseille asetettuja aikarajoja on haastavaa noudattaa. Lähes kaikki haastattelemistani nuorista ihmetteli prosessin hitautta.

”Nyt on kestänyt neljä kuukautta, eikä yhtään tiiä, miten kauan kestää. Niin yksinkertainen juttu. Kaikki myöntäneet..niin silleen vähän pitkästi menee.” (H3)

”Rikoksesta on nyt kulunut vuosi, eikä vieläkään tietoa, koska oikeudenkäynti pidetään.” (H1)

²⁰⁸ AOK/1787/1/2013

²⁰⁹ Lappi-Seppälä 2008, s.131

²¹⁰ Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10, kohta 52

Nuori H1 kertoi prosessin olleen ensimmäisellä kerralla nopea. Nuori muisteli, että rikoksen tekemisestä tuomion antamiseen meni noin neljä kuukautta. Haastattelussa nuori kertoi odottavansa tällä hetkellä oikeudenkäyntiä teosta, joka on tehty yli vuosi sitten. Nuorta mietitty, miksi mitään ei tapahdu. Nuori vaikutti haastattelussa kertomansa perusteella motivoituneelta selvittämään tekemänsä rikokset, ja toivoi sen tapahtuvan mahdollisimman pian, jotta pystyisi jatkamaan normaalia elämää.

Nuori H2 oli ensimmäistä kertaa syytettynä rikoksesta ja odotti haastatteluhetkellä oikeudenkäyntiä. Haastatteluhetkellä rikoksen tekemisestä oli kulunut noin puoli vuotta. Nuori H3 kertoi, että on tehnyt näpistyksiä, joista on saanut rikesakon heti kiinnijäätyään. Haastatteluhetkellä nuori odotti tietoa oikeudenkäynnistä rikoksen johdosta, joka oli tapahtunut neljä kuukautta aiemmin. Nuori H4 arvioi, että prosessit hänen kohdallaan ovat kestäneet noin puoli vuotta rikoksen tekemisestä tuomion antamiseen.

Nuorten kertoman perusteella on selvää, että prosessit kestävät pitkään ja erityisesti nuorelle, aika voi tuntua kohtuuttomalta. Nuoren ikä ja elämäntilanne edellyttäisivät lähtökohtaisesti nopeaa ja tehokasta asioiden käsittelyä. Rikoslakia rikkoneiden lasten kohdalla rikokseen syyllistymisen ja rikollisesta teosta annettavan lopullisen ratkaisun välisen ajan tulisi olla mahdollisimman lyhyt. On varmasti itsestään selvää, että mitä pidempään prosessi kestää, sitä todennäköisemmin ratkaisu menettää kasvatuksellisen vaikutuksensa²¹¹ ja riski, että lapsi tulee leimatuksi kasvaa.²¹²

8. Johtopäätökset

Lapsen oikeuksien sopimuksen mukaan kaikessa nuorta koskevassa menettelyssä ja päätöksenteossa tulee huomioida lapsen etu. Tämä tarkoittaa sitä, että lapsen edun tulisi olla johtavaperiaate myös rikosprosessissa. Lapsen edun kanssa käsi kädessä kulkee nuoren oikeus osallistua. Osallisuuden ulottuvuuksia puolestaan ovat oikeus tulla kuulluksi ja oikeus saada tietoa.

Nuoren oikeus osallistua rikosprosessiin on vielä lapsen kengissä. Haastattelut osoittavat, ettei lapsen osallisuutta osata vielä nähdä kiinteänä osana rikosprosessia ja sen jokaista vaihetta. Nuoren oikeus osallistua toteutuu joissain määrin, tietyissä vaiheissa prosessia. Nuoren osallisuuden toteutuminen jossakin yksittäisessä rikosprosessin vaiheessa ei

²¹¹ Mikä on siis edellä todetun tavoin nuorten rankaisemisen yhtenä tavoitteena.

²¹² Lapsen oikeuksien komitean yleiskommentti nro 10, kohta 51

kuitenkaan riitä. Oikeus osallistua on oikeus, jonka tulisi olla kiinteä osa rikosprosessia. Osallisuus ei tarkoita sitä, että nuorta kuulustellaan esitutkinnassa, tai että nuorelle annetaan kuulustelun yhteydessä paperilappu hänen oikeuksistaan. Jotta nuoren oikeus osallistua toteutuisi aidosti tulisi prosessin olla avoin ja informatiivinen, nuorta kunnioittava ja nuorelle sopiva. Ne menettelytavat, jotka sopivat aikuiselle, eivät välttämättä sovi nuorelle.

Nuorella tulisi olla mahdollisuus saada tietoa rikosprosessin jokaisessa vaiheessa. Nuorelle tulisi kertoa rikosprosessin kulusta ja etenemisestä, sekä mahdollisista seuraamuksista ja niiden merkityksestä. Tiedonsaantioikeus toteutuu parhaiten vuorovaikutuksellisella viestinnällä. Nuorella tulee olla mahdollisuus kysyä ja kyseenalaistaa, saada kysymyksiin vastauksia ja epäselviin kysymyksiin selityksiä. On huolestuttavaa, että nuoret miettivät keskenään esimerkiksi siitä, mikä merkitys määrätyllä vahingonkorvauksella on, ja päätyvät siihen, ettei sitä tarvitse maksaa. Rikosprosessissa tärkeää on myös muistaa rikoksesta epäillyn oikeus olla osallistumatta.

Nuoren edun toteutumisen, kuuluksi tulemisen ja tiedonsaantioikeuden kannalta on tärkeää, että nuori saa tukea ja apua rikosprosessin eri vaiheissa. On käsittämätöntä, että haastattelemani nuoret ovat joutuneet olla kuulusteluissa tai oikeudenkäynneissä yksin. Erityisesti kodin ulkopuolelle sijoitettu nuori tarvitsee erityistä suojelua. Laissa on selkeät määräykset esitutkinta- ja oikeudenkäyntiedustuksesta sekä nuoren edunvalvonnasta. Myös oikeudenkäyntiavustajan rooli esitutkinnassa ja oikeudenkäynnissä on merkittävä. Mielestäni kuulustelujen ja pääkäsittelyn käyminen ilman avustajaa, edunvalvojaa, huoltajaa, lapsen omaa sosiaalityöntekijää tai sosiaalihuollosta vastaavan toimielimen edustusta, tulisi olla ehdoton poikkeus.

Nuoren seuraamusta harkittaessa tulisi muistaa, että lapsen oikeuksien sopimuksen mukaisen nuoriso-oikeusjärjestelmän tavoitteena on edistää lapsen ihmisarvoa ja arvokkuutta sekä lapsen yhteiskunnallista sopeutumista. Nuoriso-oikeudessa tulisi täten välttää oikeusmenettelyjä ja edistää muuta kuin laitoshoidoa.²¹³ Suomessa tulisikin tarkastella onko tällä hetkellä käytettävissä olevat seuraamuksen tarkoituksenmukaisia tavoitteeseen nähden ja käytetäänkö seuraamuksia oikein. Sakon määrääminen on helppoa ja nopeaa, mutta saavutetaanko sakkorangaistuksella se hyöty, jota seuraamuksilla tavoitellaan?

²¹³ Lapsen oikeuksien käsikirja 2011, s.405

Seuraamuksen valinnassa tulisi huomioida lapsen etu. Lapsen etu merkitsee nuoren kohtaamista ja tämän tilanteen yksilöllistä arviointia. Lapsen etu edellyttää myös päätösten perustelua. Perusteluissa tulisi kiinnittää erityisesti huomiota siihen, miten lapsen etua on arvioitu ja mihin lapsen edun arvioinnissa on päädytty. Lasta koskevassa menettelyssä ja päätöksenteossa ei myöskään saa unohtaa lapsen oikeutta osallistua.

Jokaisessa rikosprosessin vaiheessa tuli huolehtia siitä, että nuoren oikeus tulla kuulluksi toteutuu ja että nuoren näkemykset otetaan aidosti ja asianmukaisesti huomioon. Rikosprosessin toimintaympäristöä ja menettelyjä tulee kehittää ennakkoluulottomasti, siten, että nuorten osallistuminen ja kuuleminen toteutuisi mahdollisimman hyvin kunnioittavassa ilmapiirissä.²¹⁴

YK:n lapsen oikeuksien sopimuksen tavoitteena on siis luoda lapsiystävällinen maailma ja yhteiskunta, jossa lapsen edun periaate johtaa kaikkea lasta koskevaa päätöksentekoa ja menettelyjä, joissa lapsi on osallisena.²¹⁵ Matka on alkanut, mutta se on vielä kesken.

²¹⁴ YK:n lapsen oikeuksien komitea yleiskommentti nro 12, kohta 135

²¹⁵ Hetemäki 2011, s. 6